

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Conrad Busken Huet: Over oorzaak en gevolg van de Gids crisis van 1865

Rijken, Cornelis Marinus

Citation

Rijken, C. M. (2022). *Conrad Busken Huet: Over oorzaak en gevolg van de Gids crisis van 1865*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3275380>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Conrad Busken Huet

Over oorzaak en gevolg van de Gids crisis van 1865

Conrad. Busken Huet, door F.J. Arendzen

C.M. Rijken

Masterscriptie PCNI

16-01-2022

Begeleider: dr. H.J. Storm

Tweede lezer: em. prof. dr. O.J. Praamstra

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	Busken Huet: Opkomst van een literatuurcriticus	12
2.1	Van een dominee die een scherpe pen ontwikkelde	12
2.2	De criticus waarover geschreven werd	17
2.3	Een scherpe polemiek tussen Bosboom-Toussaint en Busken Huet	19
3	Aanloop tot de crisis van 1865	24
4	Een avond aan het hof	31
4.1	Blind door vriendschap	31
4.2	De <i>Aurora</i> recensie van Busken Huet	32
4.3	Een pamflet tegen de <i>Aurora</i> recensie	38
5	Achtergrond van het politieke artikel van Busken Huet in <i>De Gids</i>	42
5.1	Kritiek op Groen van Prinsterer; een polemiek tussen Vissering en Fruin	42
5.2	De donkere dagen voor kerstmis	44
5.3	De Tweede Kamer en de staatsbegroting voor 1865	50
5.4	Thorbecke volkssoevereiniteit en monarchie	56
5.5	Vergelijking Buys en Busken Huet	58
5.6	Een spreker tijdens het begrotingsdebat die Busken Huet niet in zijn artikel opvoerde.	59
6	Over hoe verschillende kranten op de twee Gidsartikelen reageerden en wat dat voor de betrokkenen betekende	61
7	Grootmeester en thesaurier, Beschouwingen over een Gidsartikel, Bosboom-Toussaint, de koningin, en Groen van Prinsterer	73
7.1	Van der Goes van Dirxland	73
7.2	Beschouwingen over een Gidsartikel	74
7.3	Bosboom-Toussaint	80
7.4	Koningin Sophie en Groen	81
8	Reactie van Busken Huet en commentaar op deze reactie	84
8.1	Opgedragen aan Bosboom-Toussaint	84
8.2	Reacties op de openbare brief van Busken Huet	90
	Conclusie	95
	Bronnen	103
	Literatuur	106

1 Inleiding

In januari 1865 had Conrad Busken Huet (1826-1886), een voormalig predikant van de Waalse kerk in Nederland, zich op de letterkunde toegelegd. Twee artikelen van zijn hand verschenen in het literair liberale tijdschrift *De Gids* waarvan hij een toonaangevend redacteur was. Het opnemen van deze artikelen zonder dat andere redacteurs behalve de hoofdredacteur Johannes Potgieter (1808-1886) daarin gekend werden, veroorzaakte een redactiecrisis waaruit Busken Huet en Potgieter de conclusie trokken dat hun positie in de redactie onmogelijk geworden was. Potgieter verloor daarmee het blad dat hij in 1837 mede had opgericht, Busken Huet verloor een belangrijk podium voor zijn literatuurkritieken, een hoog nodige inkomstenbron en een mogelijke opstap naar een door hem gewenste academische carrière. Dat hij daar bovenop in dezelfde maand voor een lezing in Rotterdam een vorm koos die irritatie bij aanwezig publiek en pers opwekte maakte zijn situatie niet makkelijker.

Busken Huet was een controversieel publicist. Er werd naar hem geluisterd en hij vond ook telkens podia om zijn kritiek te uiten. Controverse begeleidde hem gedurende heel zijn carrière. Dat begon al als jonge dominee met bijdragen aan het religieus debat in Nederland.

De controverse in 1865, waarover deze scriptie gaat, springt er niet uit vanwege drastische carrière wendingen want de belangrijkste had al plaatsgevonden, zijn terugtreden als dominee, en belangrijkere dan in 1865 stonden hem nog te wachten. Nee, het was de algemene beroering die hij toen bij het publicerende volksdeel teweeg bracht waarop hij ook de rest van zijn carrière in meer of mindere mate kon rekenen. Deze studie probeert te beantwoorden in hoeverre Busken Huet schuld droeg aan de Gids-crisis van 1865.

De Nederlandse letterkundige Jan ten Brink, die Busken Huet goed kende, typeerde hem in zijn *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw*

uit 1888 als 'keurmeester der letteren'.¹ De kritieken van Busken Huet en de weerslag van zijn schrijven in de literaire wereld en Gidsredactie karakteriseerde Ten Brink als volgt; 'Zeker was de vorm, waarin het oordeel gevat werd, in de hoogste mate frisch en geestig, maar het oordeel zelf kenmerkte zich niet altijd door den vasten wil om vóór alle dingen rechtvaardig te zijn.'² Over de weerslag daarvan schreef Ten Brink; 'Zoo ontstond reeds zekere gisting in letterkundige clubs, die eene flauwe echo vond in den intiemen kring der Gids-redactie.'³ Een direct oordeel over de crisis van 1865 gaf Ten Brink niet maar terugkijkend op het leven van Busken Huet merkte hij het volgende op; 'Mannen, die waarlijk vernuft bezitten, zijn in Nederland witte raven. Vernuft te bezitten, en daarbij voorzichtig te kunnen zwijgen op het juiste oogenblik, is eene nog kostelijker zeldzaamheid.'⁴ Kon Busken Huet niet zwijgen omdat zijn zucht naar delen van zijn vindingrijkheid te groot was? Ten Brink concludeerde; 'Er zijn schrijvers geweest, die hun leven op het spel hebben gezet, door in een ongelegen oogenblik een vernuftig woord niet te hebben kunnen verzwijgen. Aan deze geesten gevoelde Huet zich verwant.'⁵ De literair criticus en Busken Huet biograaf Johannes Tielrooy noemde hem in het *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* uit 1924 'een criticus en een intellectueel aristocraat.'⁶ Busken Huet biograaf Gerben Colmjon omschreef Busken Huet in 1944 als 'belangrijkste en belangwekkendste schrijver van de vorige eeuw'.⁷

Tielrooy beoordeelde de bijdragen die Busken Huet in het januarinummer van *De Gids* publiceerde als 'wat misplaatst of onvoorzichtig'.⁸ Over zijn schrijven over politiek, daarbij ook latere publicaties in ogenschouw genomen, was Tielrooy duidelijk; 'Hij had zoo goed als geen politiek inzicht'.⁹ Daar sluit biograaf Colmjon naadloos op

¹ Jan ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw.*, Deel 2. (Amsterdam 1888) 441.

² Ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren*, 441.

³ Ibidem, 441.

⁴ Ibidem, 441.

⁵ Ibidem, 441.

⁶ Johannes Tielrooy, 'Huet, Conrad Busken' in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek.*, Deel 6. (Leiden 1924) 823-828, aldaar, 825.

⁷ Gerben Colmjon, *Conrad Busken Huet: een groot Nederlander.* (Den Haag 1944) 223.

⁸ Tielrooy, 'Huet, Conrad Busken', 824.

⁹ Ibidem, 824.

aan in zijn oordeel over Busken Huets wijze van bespreking van de *Aurora* almanak; 'Een onkieschheid waarover wij ons thans verwonderen en die misschien alleen gedeeltelijk verklaard kan worden door de weinige sympathie welke er in dien tijd voor het vorstenhuis in den lande, en zeker bij mannen als Huet en Potgieter, aanwezig was.'¹⁰ Een redelijk scherp oordeel van Colmjon waarover wij ons in onze tijd dan weer kunnen verwonderen. Dat Colmjons biografie over Busken Huet in 1944 verscheen zou zeker bijgedragen hebben aan de verontwaardiging van de biograaf. Busken Huets bijdrage over de Staatsbegroting en de wijze waarop dit stuk zonder de overige redactieleden, behoudens Potgieter die medeverantwoordelijk was voor de plaatsing, daarvan op de hoogte te brengen beoordeelt Colmjon als volgt; 'Welk gebrek aan menschenkennis, aan begrip van de psyche van de mederedacteuren zelfs! (...) hij heeft er de politiek niet buiten kunnen laten en de volkssouvereiniteit er bij gehaald. En dat nog wel anoniem.'¹¹ Colmjon merkte op dat het gevolg van die anonimiteit was dat 'men' kon 'gaan denken dat het van de hand van een der Leidsche hoogleeraar-redacteuren is.'¹²

Busken Huet biograaf De Vooy begon in zijn bijdrage 'De letterkunde van de negentiende eeuw' uit 1948 die eerder dan dat zijn biografie over Busken Huet uit 1949 verscheen, met een opmerking over het gedichtje 'Aan Isaak da Costa, dertiende profeetje' dat Busken Huet aan het studentenalbum van 1850 bijdroeg. De Vooy karakteriseerde het gedichtje als 'smakeloos'.¹³ Iets verderop omschreef De Vooy het karakter van Busken Huet als 'tweestrijd tussen lichtzinnigheid en ernst, lust en plicht'.¹⁴ Ook noemde hij hem 'intelligent, geestig en welsprekend'.¹⁵ De kritiek die Busken Huet schreef deed De Vooy wat 'geestigheid en satire' betreft aan Heine 'en zelfs aan Multatuli' denken.¹⁶ De Vooy merkte verder op dat Busken Huet in zijn

¹⁰ Gerben Colmjon, *Conrad Busken Huet*, 72.

¹¹ Ibidem, 74.

¹² Ibidem, 74.

¹³ Vooy, C.G.N. de, *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden. Deel 7* ('s-Hertogenbosch 1948) 276.

¹⁴ Vooy, de, *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, 277.

¹⁵ Ibidem, 277.

¹⁶ Ibidem, 278.

literaire kritieken 'een ware slachting' aanrichtte 'onder middelmatige en onbeduidende novellisten, romanschrijvers en dichters'.¹⁷ 'Juist zulke kritieken maakte Huet in burgerlijke kringen gevreesd en gehaat.'¹⁸ Potgieter spoorde hem daartoe aan. Potgieter schoof Busken Huet steeds meer naar voren in de redactie van *De Gids* en dat leverde een zekere spanning op met de Gidscrisis van 1865 tot gevolg.¹⁹ Over de gevolgen van de crisis voor Busken Huet schreef De Vooys; 'het verlies van zijn eervolle positie in *De Gids* was voor hem een breuk in zijn loopbaan, het afsnijden van zijn toekomst in de Nederlandse journalistiek, het gemis van een eigen letterkundig orgaan.'²⁰ Volgens De Vooys concludeerde; 'een andere werkkring was voor hem, uit de liberale gemeenschap gebannen, niet licht te vinden.'²¹

Dan waren er schrijvers van literatuurgeschiedenissen die over Busken Huet schreven; Te Winkel, Kalff en Knuvelder. Verschoof de beoordeling van Busken Huet in de loop van de tijd?

Kalff kenschetste in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*²² uit 1912 de literaire kritiek van Busken Huet als volgt;

'In Huet kwam een man van veelzijdige letterkundige ontwikkeling, met scherp blik en geoefenden smaak, met een sterk verlangen om het litteraire peil onzer letterkunde te verhoogen in het veld. Onbekommerd over wat men er van zeggen zou, toog hij aan het werk en gaf zijn oordeel, doorgaans met een vormelijkheid, die noch vlijmend sarcasme noch vernietigende ironie uitsloot.'²³

Over de Gidscrisis schreef Kalff dat een botsing tussen Busken Huet en de Gidsredactie te verwachten viel van een man die ook als predikant botste met zijn omgeving en afscheid van zijn gemeente nam.²⁴ Kalff lijkt het optreden van Busken Huet niet af te

¹⁷ Ibidem, 281.

¹⁸ Ibidem, 281-282.

¹⁹ Ibidem, 282.

²⁰ Ibidem, 282.

²¹ Ibidem, 282.

²² G.Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde VII* (Groningen, 1912)

²³ Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde VII*, 460-461.

²⁴ Ibidem, 464.

wijzen. Het lijkt er op dat hij het er bij hield dat het zijn lot was. Gerrit Kalff, die van 1856 tot 1923 leefde was bijna tien jaar jonger dan Jan te Winkel (1847-1927) die Busken Huet ook in zijn literatuurgeschiedenis opnam.

Te Winkel karakteriseerde de kritieken van Busken Huet in zijn *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*²⁵ uit 1927 op een bij het de bespreking van Kalff afstekende toon;

‘Met Huet treedt een nieuwe, hem persoonlijk eigen, vorm van critiek bij ons op. Was in het begin der negentiende eeuw de critiek meestal eene knorrige oude juffrouw of eene kaartjes van goed gedrag uitdeelende schoolmeesteres geweest en soms ook een wat eigenwijs bakvischje, om later eene opvoedkundige, feilen toonende vriendin te worden, of ook wel eene salonhoudende précieuse, onder Huet’s leiding verschijnt zij als eene behaagzieke jonge schoone, die zelve tracht te bekoren, terwijl zij de meerdere of mindere bekoorlijkheden van anderen met een coquet glimlachje bespot.’²⁶

Busken Huet ‘doezelde (...) de grenzen weg tusschen critiek en kunst.’²⁷ (...) Vandaar dat hij de lezing er van zoo aangenaam en piquant wist te maken en bij het lezend publiek een bijval heeft kunnen vinden, waarnaar hij ijveriger streefde, dan naar een onbevooroordeelden blik op de door hem besproken dicht- en prozawerken.’²⁸ Te Winkel ging daarna nog even in dezelfde trend verder waaruit bewondering voor zijn kunstenaarschap blijkt maar ook valt af te lezen dat bespreking van dicht- en prozawerken wel wat meer opbouwend mocht zijn. Zijn vorm van kritiek leveren bracht hem in de problemen; ‘Intusschen belette hem eene zekere naïviteit duidelijk in te zien, hoe gevaarlijk zijne vernufsbommen en zijn scherpgepunte stijl, de door hem gehanteerde wapens, niet slechts voor anderen waren, maar ook voor hemzelf.’²⁹

De bespreking van het jaarboekje *Aurora* door Busken Huet noemde Te Winkel

²⁵ J. Te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde. Deel 7: Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de eerste eeuw der Europeesche Staatsomwentelingen II*, (Haarlem, 1927)

²⁶ Te Winkel, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, 436.

²⁷ Ibidem, 436.

²⁸ Ibidem, 436.

²⁹ Ibidem, 439.

‘een hard, misschien niet onverdiend, vonnis’ maar de wijze waarop vond hij ‘onkiesch(..)’³⁰ De ‘ergernis’ die deze beoordeling in het land wekte noemde hij ‘terecht’³¹ Het tweede artikel dat Busken Huet in het januarinummer van *De Gids* opnam noemde Te Winkel ‘erger’.³² Het onderwerp, politiek, viel namelijk buiten zijn ‘bevoegdheid (...) zoodat andere Gidsredacteuren onder de verdenking kwamen het geschreven te hebben’.³³ Busken Huet publiceerde het artikel immers anoniem omdat er al een artikel van zijn hand in *De Gids* verscheen en het niet gebruikelijk was twee artikelen van één hand in één nummer op te nemen.

Knuvelder, wiens *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*³⁴ in 1964 uitkwam oordeelde heel wat positiever over Busken Huet. Hij herhaalde de vaststelling van Te Winkel over de ontmoedigende werking die *De Gids* vaak op ‘onze letterkunde’ gehad heeft maar hield het bij nadere specificering op ‘bepaalde leiders uit *De Gids*-mentaliteit’.³⁵ Knuvelder merkte op dat in het vroege kritiekwerk van Busken Huet ‘reeds de vaste hand van de intelligente, scherp-onderscheidende criticus’ te ontdekken viel.³⁶ Over het geweld van zijn kritieken merkte Knuvelder het volgende op; ‘Dit geschiedde niet uit een onberedeneerde zucht tot vernietigen, maar vloeiende voort uit een weloverwogen esthetische opvatting.’³⁷

Wat de artikelen van Busken Huet die tot de crisis bij *De Gids* leidde betreft merkte Knuvelder op dat het juist de literaire stijl was die Potgieter in deze twee artikelen waardeerde. De bespreking van *Aurora* in de vorm van een novelle en het politieke stuk minder als politieke beschouwing maar commentaar op de talige kant; het debat. Potgieter vond dat *De Gids* weer een echt literair tijdschrift moest worden. Busken Huet voldeed daarbij, in tegenstelling tot meer wetenschappelijk ingestelde

³⁰ Ibidem, 439.

³¹ Ibidem, 439.

³² Ibidem, 440.

³³ Ibidem, 440.

³⁴ Gerard Knuvelder, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde derde deel*, derde druk, ('s Hertogenbosch 1964).

³⁵ Knuvelder, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, 336.

³⁶ Ibidem, 388.

³⁷ Ibidem, 390.

redacteurs, meer aan Potgieters wensen.³⁸ Knuvelder noemde de uitkomst van de crisis die er uit bestond dat Busken Huet en Potgieter uit de redactie traden 'begrijpelijk'.³⁹ De woorden waarmee Knuvelder zijn aandacht voor de Gidscrisis afsloot spreken boekdelen. 'Huet en Potgieter waren uit de redactie getreden van het tijdschrift, waarvan zij niet wilden erkennen dat het een liberaal partijblad was in de zin der heren Buys en Vissering'.⁴⁰

Busken Huet biograaf Meerkerk schreef in 1911 het volgende over de relatie tussen Busken Huet, Potgieter en de overige redactieleden van *De Gids* ten tijde van de crisis; '(...)Potgieter bedisselde alles met Huet, en deze werd opperkeurmeester van alle artikelen, altijd onder hoog toezicht van den maëstro ; zelfs de artikelen der andere redacteurs werden door Huet betitteld. Over „staatkunde" had Huet echter te zwijgen. Daar waren de Thorbeckianen Vissering, Buijs en Van Limburg Brouwer de mannen voor.'⁴¹ Deze woorden leveren direct ook belangrijke ingrediënten voor de crisis.

De Gidscrisis van 1865 wordt ook in redelijk recente studies besproken. Daar is ten eerste de uit 2007 stammende biografie over Busken Huet door neerlandicus Olf Praamstra.⁴² Hij stelt dat het eigenmachtig optreden van Busken Huet hem onvermijdelijk zou opbreken.⁴³ Wanneer hij de vraag opwerpt of Busken Huet ophef over, met name, de *Aurora* recensie had kunnen voorzien, stelt hij dat Busken Huet heel blij en ingenomen was met de vorm waarin hij zijn recensie gegoten had. Aan Potgieter vroeg hij in een brief wel of het raadzaam was om dit stuk, waarover hij wel ophef verwachtte, op te nemen. Zouden andere redactieleden zich niet aan het stuk ergeren?⁴⁴ Praamstra schrijft daarop dat Busken Huet Potgieters raad onbeperkt vertrouwde. Het is echter de vraag of Busken Huet het vertrouwen van Potgieter zocht. Aannemelijker is dat hij Potgieters goedkeuring simpelweg nodig had om zijn streven bij *De Gids* mogelijk te maken. Potgieter was voor Busken Huet medestander én

³⁸ Ibidem, 391-392.

³⁹ Ibidem, 392.

⁴⁰ Ibidem, 392.

⁴¹ J.B. Meerkerk, *Conrad Busken Huet*, (Haarlem, 1911), 115.

⁴² Olf Praamstra, *Busken Huet Een biografie* (Amsterdam 2007).

⁴³ Praamstra, *Busken Huet*, 353.

⁴⁴ Ibidem, 358.

gezaghebbend hoofdredacteur van het blad waarvoor hij schreef. Busken Huet had wel instemming van Potgieter als hoofdredacteur nodig. Potgieter bewonderde Busken Huet. Remieg Aerts bevestigt dit punt in zijn studie over tijdschrift *De Gids*⁴⁵ wanneer hij schrijft dat Busken Huet zich met zijn degelijke academische vorming makkelijk naast Potgieter staande kon houden. 'Bij alle waardering voor de oudere tijdschriftenleider behield hij een heel eigen oordeel, een eigen literatuuropvatting, een eigen stijl, een eigen mening over Nederland en zijn cultuur.'⁴⁶ Verder kenmerkt Aerts Busken Huet met de karakterisering 'een sterk ontwikkeld meerderwaardigheidsgevoel. Huet was zelfbewust, eerzuchtig en achtte zich geroepen om leiding te geven.'⁴⁷ Volgens Aerts waardeerde Potgieter hem ook omdat hij 'als wapenbroeder (...)zo ruim de deugd der ontevredenheid bezat.'⁴⁸

Om de schuldvraag te kunnen beantwoorden wordt eerst de weg die Busken Huet aflegde naar het redacteurschap van *De Gids* geschetst. De felheid waarmee Busken Huet in het strijdperk kon treden komt in een paragraaf naar voren waarin zijn geschiedenis met de schrijfster Geertruida Bosboom-Toussaint aan bod komt. In het vuur van de crisis van 1865 zou zij een belangrijke steunpilaar voor Busken Huet worden. Hoofdstuk drie heeft de aanloop tot de Gidscrisis als onderwerp. Busken Huet week op meerdere fronten af van andere Gidsredacteurs. De dominantie die hij en Potgieter binnen de redactie ontwikkelden komt aan bod. Hoofdstuk vier behandelt de recensie, en reactie op die recensie, die Busken Huet over de *Aurora* almanak schreef. Hoofdstuk vijf gaat over het politieke stuk dat Busken Huet voor hetzelfde nummer van *De Gids* anoniem opnam en de ontvangst daarvan. Daarnaast komt zowel een politiek polemisch schrijven van gidsredacteur Vissering uit 1864, als een politieke bijdrage van gidsredacteur Buys uit hetzelfde januarinumnummer waarin Busken Huet zijn anonieme stuk publiceerde, aan bod. De polemieken is belangrijk omdat Busken Huet deze in zijn bijdrage aanhaalt en omdat de polemieken handelen van de antirevolutionaire Groen van

⁴⁵ Remieg Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam, 1997)

⁴⁶ Aerts, *De letterenheren*, 288.

⁴⁷ Ibidem, 291-292.

⁴⁸ Ibidem, 293.

Prinsteren bekritiseert die van andere politieke signatuur was dan het liberale *De Gids* waarin Busken Huet de eveneens liberale Thorbecke aanviel. Voordat het politieke stuk van Buys met dat van Busken Huet vergeleken wordt het verhouden van Thorbecke tot het koningschap en het begrip volkssoevereiniteit nog behandeld waarna het hoofdstuk afsluit met het optreden van liberaal Gidsredacteur en volksvertegenwoordiger Van Limburg-Brouwer die in de begrotingsdebatten waarover zowel Buys als Busken Huet schreef het woord voerde. Hij voelde zich genoodzaakt om naar aanleiding van wat Busken Huet schreef uit de redactie te treden. Hoofdstuk zes behandelt de verschillende, vaak scherpe, reacties van kranten op het politieke stuk van Busken Huet. In hoofdstuk zeven wordt gekeken naar reacties uit de invloedssfeer van het hof. Voor de een werd de soep heet gegeten, van de ander, en dan met name koningin Sophie, mocht verwacht worden dat in ieder geval de boodschap van de *Aurora* recensie van Busken Huet niet ver van haar eigen mening gestaan zou hebben. In dit hoofdstuk wordt ook wat nader ingegaan op de betrekkingen die Bosboom-Toussaint met koningin Sophie en Groen van Prinsteren onderhield. De twee stukken die Busken Huet in januari voor *De Gids* schreef oogsten veel kritiek waartegen hij zich in het openbaar wenste te verweren en dat deed hij door een openbare brief te schrijven aan Bosboom-Toussaint. Hem dat toestaan getuigde openbaar van haar welwillende houding jegens hem. Op die brief en de reacties gaat het achtste hoofdstuk in.

Door een veelvuldig gebruik van niet altijd korte citaten probeert deze studie de polemieken die Busken Huet voerde niet alleen inzichtelijk, maar ook invoelbaar te maken. Het wordt als een zwaktebod gezien om te citeren wat ook in eigen woorden samen te vatten is. Voor deze studie kunnen deze argumenten niet opgaan. De betekenis van het geschrevene blijkt niet alleen uit te hertalen woorden, maar ook uit het weefsel van de taal. Het venijn zit vaak in de manier waarop iets geschreven wordt, de schoonheid ook. Citaten heten de leesbaarheid te verminderen. In het geval van deze studie hoop ik overtuigend aan te tonen waarom parafraseren het betoog zou verminken.

2 Busken Huet: Opkomst van een literatuurcriticus

2.1 Van een dominee die een scherpe pen ontwikkelde

Conrad Busken Huet werd op 28 December 1826 in Den Haag geboren. Zowel van moeders- als van vaderskant stamde hij uit een Frans Hugenotengeslacht waarin de keuze voor het ambt van predikant in de Waalse kerk gebruikelijk was. Zijn grootmoeder, Coosje Busken, was zeer goed bevriend geweest met de schrijfsters Betje Wolff en Aagje Deken.

De vader van Busken Huet was hoofdambtenaar bij het Ministerie van Financiën. Conrad herstelde de onderbroken predikantslijn in de familie door voor een kerkelijke carrière te kiezen. Maar zoals Jan ten Brink twee jaar na Busken Huets dood in het tweede deel van zijn *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren* uit 1888 schreef; 'Uit eene predikanten-familie geboren, zelf predikant geweest, zou de kleinzoon der vriendin van Wolff en Deken ten slotte liever luisteren naar het geritsel der bladeren in den laurierhof der Muzen, dan druiven lezen in den wijngaard der Waalsche Hervormde Kerk.'⁴⁹

Vanaf 1839 bezocht Busken Huet de Haagsche Latijnsche School.⁵⁰ Vanaf 1844 studeerde hij theologie in Leiden. Daar raakte hij onder de indruk van het theologisch onderwijs van de hoogleraar Joannes Henricus Scholten (1811-1885), die de grondlegger was van de moderne theologie in Nederland.⁵¹ Tijdens zijn studie sloot hij zich aan bij de Studenten-Rederijkerskamer. In 1848 trad hij als *ab actis* [secretaris, MR] van het *Collegium Civitatis Academicæ Lugduno-Batavae Supremum* op, wat een van de voorlopers van de huidige studentenvereniging Minerva was. Daarnaast was hij lid van de commissie voor de redactie van de studenten Almanak. Zowel in 1848, 1849

⁴⁹ Ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren*, 422.

⁵⁰ Praamstra, *Busken Huet*, 46.

⁵¹ Volgens hem moest de basis van geloof gevormd worden door persoonlijke overtuiging, niet door de deskundigheid van een ander of de zogenaamd volmaakte inhoud van de bijbel. Scholten geloofde niet in metafysische zaken. Zie voor een beknopte uitwerking van de denkbeelden van Scholten in; Mirjam Buitenwerf-Van Der Molen, *God van vooruitgang : de popularisering van het modern-theologische gedachtegoed in Nederland (1857-1880)* (Hilversum 2007) 23-25.

als 1850 leverde hij daar literaire teksten voor.⁵² Busken Huet was daarmee al jong vertrouwd met literair schrijven en redactionele werkzaamheden.

In de zomer van 1848 werd Busken Huet kandidaat in de theologie. Omdat hij Waals predikant wilde worden en hij zijn Frans verder wilde ontwikkelen, besloot hij in dat jaar zijn theologische studie in Lausanne en Genève voort te zetten. In naburige dorpen kon hij preekbeurten waarnemen. In het voorjaar van 1849 keerde hij terug naar Nederland. Hij legde zijn examen af en werd daardoor beroepbaar. Na onder andere waarnemend predikant in Utrecht geweest te zijn, werd hij in 1851 in Haarlem beroepen. Het ambt van predikant zou hij tot 1862 bekleden. In een periode als dominee van de Waalse kerk in Leiden vormde hij samen met zijn leeftijdsgenoot, *De Gids* redacteur en latere Leids hoogleraar staats- en volkenrecht Mr Johan Theodoor Buys (1826-1893), een debating-club. Ook *Gids* redacteur, rector van het Haarlems gymnasium en latere hoogleraar klassieke talen in Amsterdam, Dr. Samuel Adrianus Naber (1828-1913), was lid van deze club. Daar ontmoette hij verder onder anderen zijn latere uitgever Arie Cornelis Kruseman (1818-1894) en de latere jurist, econoom, historicus en *Gids* redacteur Mr. Hendrik Peter Godfried Quack (1834-1917).

Busken Huet ontwikkelde zich tot een veel gehoord en gelezen propagandist van de moderne theologie waarover hij door Scholten onderwezen was. In de moderne theologie wordt godsdienst langs de rationeel wetenschappelijk lat gelegd. Rede vervangt openbaring. Betekenis heeft slechts dat wat niet in strijd is met die rede. Busken Huet startte een project waarbij hij in een aantal publicaties de moderne theologie bij een groter publiek bekend wilde maken. Zo schreef hij samen met Anne Dorothee van der Tholl (1827-1898), die later zijn vrouw zou worden, *Vragen en antwoorden. Brieven over den Bijbel* (1857). Vervolgens publiceerde hij *Stichtelijke lectuur* (1859), en *Kanselreden* (1861). Daarnaast bleef hij op het pad van de literatuur actief door al in 1854 onder het pseudoniem *Trasybulus* de verhalenbundel *Groen en Rijk* te publiceren en in 1858 *Overdrukjes*. Dat laatstgenoemde werk was een

⁵² Ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren*, 423-429.

bundeling herdrukken van zijn artikelen voor *De Gids* waarvoor hij inmiddels theologische publicaties besprak.⁵³

In 1859 trouwde Busken Huet en het jaar daarop kregen ze een zoon, Gideon genaamd. Naast het samen met haar toenmalige verloofde geschreven brievenboek, schreef mevrouw Busken Huet zelf novellen en zou ze later ook auteurs uit het Engels vertalen waaronder George Elliott en Florence Nightingale. Busken Huet kende haar vanuit zijn functie als predikant. Zij en haar familie waren namelijk lid van de Waalse kerk in Haarlem.

In 1860 werd er een nieuw tijdschrift uit een samenvoeging van bestaande tijdschriften opgericht; *De Nederlandsche spectator*. De naam van dit blad, dat hetzelfde luidde als een van de bladen die in haar opgingen, werd geleid door voormalig Gidsredacteur, rijksarchivaris Bakhuizen van den Brink, en de auteur Carel Vosmaer (1826-1888).⁵⁴ In de eerste helft van 1860 schreef Busken Huet een kritiek in negen afleveringen over Willem Bilderdijk (1756-1831) die in het nieuw opgerichte blad verscheen. Hij trakteerde de lezer in zijn kritiek op pittige opmerkingen over deze schrijver.

Busken Huet, een van de initiatiefnemers van dit blad, was daarvoor al medewerker geweest van het familieweekblad *Zondagsblad*. Dat blad werd door Kruseman uitgegeven, Buys was de hoofdredacteur. Een van zijn redacteurs was Petrus Abraham Samuel van Limburg Brouwer (1829-1873). Ook hij was een *Gids* redacteur. Busken Huet maakte maar kort onderdeel uit van de redactie omdat hij de hoeveelheid werk dat hij daarvoor moest verzetten niet vond opwegen tegen de financiële beloning die hij er voor kreeg. Voor dit blad schreef Busken Huet in opdracht van Buys nog wel een herdenkingsstuk voor de in april 1860 gestorven dichter Isaïc da Costa (1798-1860). Net als bij zijn kritiek op Bilderdijk werd dat bepaald geen lofrede maar nu om meer persoonlijke redenen. Busken Huet was de jaren daarvoor met Da Costa in religieuze wederzijdse bozigheden verwickeld geraakt waarin Busken Huet het

⁵³ Ibidem, 429-433.

⁵⁴ Nop Maas, *De Gids in De Nederlandsche Spectator, VOORTGANG, jaarboek voor de Neerlandistiek V*, 103-124, aldaar 103-104 (Amsterdam, 1984).

gevoel kreeg dat Da Costa Busken Huets uitgever tegen hem wilde opzetten en hem zo monddood probeerde te maken. Het stuk over Da Costa deed stof opwaaien, Busken Huet staakte zijn medewerking aan het blad en werd uitdrukkelijk niet aangespoord om op te stappen. Kort daarna ging het blad door een gebrek aan abonnees ter ziele maar Busken Huet was toen al aan *De Nederlandsche Spectator* verbonden en schreef zijn pittige kritiek over Bilderdijk.⁵⁵

Met zijn besprekingen van het dichtwerk van Bilderdijk bracht Busken Huet de reputatie van de dichter flinke schade toe. Hoewel hij volgens Bilderdijk biografen Rick Honings en Peter Van Zonneveld 'al met al een genuanceerd oordeel' gaf, 'kan Huets aanval worden gezien als begin van het einde van Bilderdijks reputatie'.⁵⁶ In de nu volgende wat meer extreme passage geeft Busken Huet een verklaring voor de impopulariteit van Bilderdijk;

'Onzes inziens ligt de schuld dier impopulariteit niet in de eerste plaats aan de natie, maar aan Bilderdijk-zelf; aan de gebreken van diens poësie, aan de gebreken ook van het karakter dat uit die poësie ons toespreekt. Bijna grenzeloos ijdel, hartstogtelijk zonder teederheid, scherp maar grof, log en laborieus van humor, een onvermoeibaar versifex [rijmelaar, MR], een bezinger van het onzingbare, onkiesch, smakeloos, duister, onnaauwkeurig, breedsprakig, is het niet mogelijk dat Bilderdijk de dichter zij of worde naar het hart eener natie als de onze.'⁵⁷

Het lijkt er op dat Busken Huet met deze woorden de aandacht van de lezer trok waarna hij nog steeds scherp, maar in minder extreme woorden, doorging waarbij de dichter heus ook wel wat lof toegeworpen kreeg.⁵⁸ Het oordeel over de schrijfstijl van Busken Huet zou geweld aangedaan worden als dit citaat als pars pro toto gezien wordt. Een uitvoerige bespreking en analyse van werk van Bilderdijk volgde.

⁵⁵ Praamstra, *Busken Huet*, 251-255.

⁵⁶ Rick Honings en Peter van Zonneveld, *De gefnuikte Arend. Het leven van Willem Bilderdijk*, (2^e druk; Amsterdam 2016), 517.

⁵⁷ Conrad Busken Huet, Bilderdijk I, *De Nederlandsche Spectator* No.2 14 januarij 1860 (Den Haag, 1860) 10.

⁵⁸ Busken Huet, Bilderdijk I, *De Nederlandsche Spectator*, 10.

De stijl die Busken Huet voor het bespreken van het werk van Bilderdijk koos was er een die hij baseerde op de literatuurkritieken die Charles Augustin Saint-Beuve (1804-1869) in Frankrijk schreef. In die kritieken werd voor het kennen van zijn literaire werk ook de persoonlijkheid van de schrijver en zijn levensverhaal belangrijk gevonden. Busken Huet werd als gevolg van de wijze die hij voor deze manier van bespreken koos als reputatiesloper gezien omdat hij overwaardering bestreed. Hij introduceerde de nieuwe literatuurkritiek in Nederland.⁵⁹

Terwijl hij naam opbouwde als literatuurcriticus was hij nog altijd als predikant aan de Waalse kerk in Haarlem verbonden. In 1862 nam Busken Huet daar echter ontslag. Met zijn modern-theologische opvattingen zag hij voor zichzelf geen toekomst meer als predikant. Van bijdragen leveren aan tijdschriften kon hij niet leven dus solliciteerde hij bij de *Oprechte Haarlemmer Courant* die van politiek neutraal onafhankelijke signatuur was en werd daar redacteur voor het buitenland. Redacteur van een krant zijn had in die tijd nog niet het aanzien dat het vandaag de dag heeft. De overgang van predikant naar dagbladredacteur was een grote stap terug op de maatschappelijke ladder. Daarnaast begon hij in *De Gids* aan de reeks letterkundige bijdragen *Kronijk en Kritiek*.⁶⁰

In 1859 had Busken Huet namelijk Potgieter ontmoet. Die schreef in *De Gids* voor 1859 een aanmoedigende recensie van Busken Huets tweede verhalenbundel. Toen hij in Amsterdam een preekbeurt zou vervullen logeerde hij bij een vriend van Potgieter, de theoloog en dichter Petrus Augustus de Génestet (1829-1861). Die avond waren De Génestet en Busken Huet thuis bij Potgieter aanwezig bij een vergadering van de toenmalige redactie van *De Gids*. Busken Huet, die al bijdragen aan *De Gids* geleverd had, raakte met Potgieter bevriend.⁶¹

⁵⁹ Praamstra, *Busken Huet*, 255-259.

⁶⁰ Ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren*, 436.

⁶¹ Ibidem, 434-436.

2.2 De criticus waarover geschreven werd

Maandblad *De Gids* ontstond in 1837 uit een ruzie bij het literair-culturele tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen*. De leiding van het blad dat met *Vaderlandsche Letteroefeningen* moest gaan concurreren werd in handen gegeven van de vierenveertig jarige jurist en auteur Christianus Petrus Eliza Robidé van der Aa (1791-1851) en de zeventien jaar jongere Everhardus Johannes Potgieter. Vrij snel na de oprichting van *De Gids* betrok Potgieter Bakhuizen van den Brink bij het blad terwijl de rol van Robidé van der Aa minder prominent werd. *De Gids* liet zich als progressief-liberaal cultureel-literair tijdschrift omschrijven.⁶²

Wat Potgieter bij het opnemen van Busken Huet in de kring van medewerkers aan *De Gids* zo'n vijftwintig jaar na de oprichting van het blad in ieder geval blij gemaakt zal hebben is dat hij daarmee over een schrijver beschikte die aandacht wist te genereren. Potgieter herkende in Busken Huet door de aanpak van zijn kritieken de man die voor, de naar zijn mening nodige, meer literair-kritische inslag bij *De Gids* kon zorgen. Potgieter wenste dat het blad weer als 'de blauwe beul'⁶³ gevreesd werd. Het liberaal politiek gezichtspunt had sinds 1848 de overhand gekregen.⁶⁴

Op 4 april 1859 verwees een krant voor het eerst naar Busken Huet als geducht recensent.⁶⁵ Het godsdienstig-staatkundig dagblad *De Tijd* schreef in een stukje waarin de achttiende-eeuwse schrijver Laurence Sterne ter sprake kwam;

'Wezenlijk verdienstelijke schrijvers zijn voor recensenten niet bang. Maken die grondige aanmerkingen, dan doen zij er hun voordeel mede, en over het overige lagchen zij. Het zijn alleen schrijvers zonder verdiensten, die de koorts op het lijf krijgen, en aan het schelden en

⁶² Aerts, *De letterheren*, 25-28.

⁶³ Blauwe verwijst naar de blauwe kaft

⁶⁴ Meerkerk, *Conrad Busken Huet*, 113.

⁶⁵ Voor dit onderzoek is onder de zoekterm "Busken Huet" in alle door de Koninklijke Bibliotheek online raadpleegbaar gemaakte krantentitels gezocht. Het gaat daarbij om een selectie van de kranten die in de jaren 1860-1865 van de negentiende eeuw verschenen. Kranten die niet online beschikbaar zijn werden in dit onderzoek niet meegenomen.

razen gaan, als zij van recensenten hooren. Laurence Sterne heeft zich tegen de kritiek nooit moeilijk gemaakt. Het is waar dat er in zijn tijd geen *Gids* en geen ds Busken Huet bestond.⁶⁶

Vijf jaar later, op 16 Januari 1864 publiceerde de *Java-Bode* een bericht van een niet nader genoemde 'specialen correspondent' uit de residentie, 's Gravenhage. Deze brief had hij al op 25 November 1863 geschreven. Hij hoopte van harte op een rustige winter. De dagbladen mochten daar dan wel 'onbelangrijker' door worden, maar 'men zal dan in ruste zijne tijdschriften en de nieuw uitgekomen boeken kunnen lezen, waarvan de stroom nog altijd voortduurt.' Dat die tijdschriften altijd maar vol kwamen verbaasde de correspondent wel. Het waren er veel en een blik achter de coulissen leerde dat de vulling de redactie soms veel moeite koste. De inhoud was volgens hem daarom ook niet altijd 'even voortreffelijk'. Maar dan schrijft hij; '*De Gids* handhaaft zijn roem vooral door zijn artikelen over letterkunde door Ch. Busken Huet, die onder de uitnemendste voortbrengselen van dien aard behooren.'⁶⁷ De correspondent van de *Java-Bode* achtte Busken Huet dus van groot belang voor de kwaliteit van *De Gids*. Dat moet toch een opmerking geweest zijn die niet zo prettig was voor andere medewerkers en redactieleden van het genoemde blad. Daarmee zou de betrokkenheid van Busken Huet bij *De Gids* voor het blad ook van financieel belang geweest zijn. Wat goed besproken wordt, of spraakmakend is, verkoopt. Was de inhoud van zijn kritiek anders dan de lezers van *De Gids* gewend waren? Nee. Aerts schreef daar het volgende over:

'Vergelijkt men Huets kritiek met die van Potgieter, Zimmerman en Schimmel dan tekenen zich geen grote verschillen af in de waardering van schrijvers, genres en de toestand van de eigen letterkunde, al stelde Huet de zaken scherper. De verschillen betroffen Huets kritische stijl, zijn algemene oordeel over Nederland en zijn cultuur, en zijn opvatting over de functie van

⁶⁶ N.N., 'Een nieuw Humorist', *De Tijd : Noord-Hollandsche Courant*, Amsterdam, 4 april 1859.

⁶⁷ N.N., 'Bijvoegsel van den Java-Bode', *Java-bode: nieuws, handels- en advertentieblad voor Nederlandsch-Indie*, Batavia, 16 januari 1864.

literatuur. De stijl van Huets kritiek week in dubbel opzicht af van wat in *De Gids* gebruikelijk was: hij was in dubbele zin persoonlijk.⁶⁸

2.3 Een scherpe polemiek tussen Bosboom-Toussaint en Busken Huet

In 1861 schreef Geetruida Bosboom-Toussaint (1812-1886), de bekendste schrijfster van 19^e eeuw Nederland een inleiding in de *Magdalena-Almanak* die met de *Reveil* beweging geassocieerd moet worden.⁶⁹ Bosboom-Toussaint was geen onbekende van *De Gids*. Al van kort na de oprichting van het tijdschrift leverde ze zo nu en dan bijdragen in de vorm van feuilletons. Potgieter kende ze goed. In een eerdere Gids-crisis die buiten het bestek van deze studie valt speelden beiden een rol.

Ze richtte haar schrijven, *Terugkeer van Gogoltha*, in de almanak tot de toen nog Waals predikant Busken Huet en begaf zich op het terrein van het theologisch debat en wel in het bijzonder de *moderne theologie*. Busken Huet was als predikant een uitgesproken vertolker van de moderne theologie. Niet alleen in zijn gemeente maar ook in de theologische studies die hij deels samen met zijn vrouw schreef. In het betoog van Bosboom-Toussaint voelde hij zich persoonlijk bekritiseerd.

'Zijne kennis [van Jezus Christus, MR] heeft armen en eenvoudigen van geest met een rijkdom van wijsheid vervuld, die hen in alle waarheid leidde. Zij heeft groote geleerden en diepzinnige denkers bevredigd, waar ze in allen ootmoed aan de bron dier kennis hunnen dorst naar wetenschap kwamen lesschen, terwijl dezulken onder hunne broederen, die te fier of te bevooroordeeld waren om den schat hunner eigene wijsheid weg te werpen en in eenvoud toe te gaan om van dit zuivere water te drinken *om niet*, nergens elders duurzame verzadiging hebben gevonden. Vaak zijn zij dan geëindigd, met behulp van hun vindingrijk vernuft, door kunstige combinaties zwijmeldranken zamen te stellen, die het levend water, dat zij verachtten,

⁶⁸ Aerts, *De letterenheren*, 291-292.

⁶⁹ Een gereformeerde opwekkingsbeweging waarin harmonie tussen dogma en gevoel belangrijk waren.

zouden nutteloos maken, zoo als ze voorgaven, maar helaas,... die bleken voor hen zelve niet drinkbaar en vergiftig voor anderen!⁷⁰

Haar inleiding is een grote getuigenis van haar geloof in de levende Christus. Het draait om de openbaring en geloof. Een wetenschappelijke benadering en dus ongeloof kruisigt Christus een tweede maal.⁷¹

Busken Huet wenste in het openbaar op Bosboom-Toussaint te reageren. Op 2 december 1861 schreef hij aan Potgieter dat hij 'half en half' van plan was om de 'Magdalena strafrede' van Bosboom Toussaint in een pamflet 'een weinig te kritiseren'.⁷² Het antwoord van Potgieter is niet bewaard gebleven maar Busken Huet schreef hem op 22 december wederom een brief waaruit blijkt dat Potgieter zijn brief beantwoord had. Eerst vroeg Busken Huet zich af of Potgieter zijn repliek op het door Bosboom-Toussaint geschrevene zou veroordelen, daarop volgde de volgende rechtvaardiging;

'ik geloof met U aan de magt des zwijgens. Bezondigde ik mij ooit hiertoe aan kerkelijk gekijf (en wie weet in de oogen van hoevelen ik mij daar werkelijk en herhaaldelijk aan bezondigde!), nimmer hoop ik wederom tot dezelfde fout te vervallen. Doch wanneer vrouwen als Mevr. Bosboom *harerzijds* den kijftoon aanslaan, is het dan geen pligt daartegen met waardigheid te protesteren? Zoo meende ik ; en *dit* althans getuigt mijn geweten dat ik met *weezin* schrijvend ben geweest tegen iemand die ik in alle andere opzigten hoogacht en bewonder.'⁷³

Op 24 december 1861, 13 februari 1862 en in maart van hetzelfde jaar schreef Busken Huet Bosboom-Toussaint beleefde brieven waaruit blijkt dat de persoonlijke verstandhouding tussen beide polemisten niet in een kijftoon uitgedrukt werd.⁷⁴ Maar

⁷⁰ A.L.G. Bosboom-Toussaint, *De terugkeer van Golgotha; een overdrukje, voorafgegaan van een woord aan den heer Busken Huet, Walsch predikant te Haarlem* (Amsterdam 1862) 4-5.

⁷¹ Bosboom-Toussaint, 'De terugkeer van Golgotha', 7.

⁷² Cd Busken Huet, *Brieven aan E.J. Potgieter, eerste deel 1859-1867* (Haarlem 1925) 15.

⁷³ Cd Busken Huet, *Brieven aan E.J. Potgieter*, 17.

⁷⁴ Anna Dorothee Busken Huet-van der Tholl en Gideon Busken Huet (ed.), *Brieven van Cd Busken Huet* (Haarlem 1890) 111-113.

in de aan haar gerichte open brief pakte Busken Huet haar stevig aan. Zo stelde hij, kort gezegd, dat zij zich niet moest bemoeien met zaken waar ze geen verstand van had en zich beter kon richten op dat waar haar talent zich in onderscheidde.⁷⁵

Bosboom-Toussaint verdedigde in haar betoog de lieflijke opstanding van Christus, Busken Huet nam dat discussiepunt als leidraad voor zijn open brief die als zelfstandig boekwerkje los van *De Gids* verscheen. En passant bekritiseerde hij de stijl die Bosboom-Toussaint in haar pamflet hanteerde;

'Er zijn beroemde auteurs geweest, volleerde meesters in het vak der satire, wier letterkundig talent in omvang beide en veerkracht toenam naarmate de hartstogt der hekelzucht bij hen ontwaakte. (...) Bij u, mevrouw, wier talent elders ligt, en wier gemoedsaard uit eene geheel andere stof werd genomen, heeft het tegenovergestelde plaats. Uw eigenaardig gebied is dat der hulde. Telkenmale als gij uit de geschiedenis van het verledene, door de tooverkracht uwer zeldzaam magtige fantasie, een of ander grootsch karakter in het leven roept (...), wekt gij geestdrift en oogst lauweren. (...) Naauwelijks daarentegen hebt gij de hand uitgestrekt naar het wapen der polemie, of gij wordt eene schrijfster van minder rang. Zelfs de daling van uw talent in de bedoelde bladzijden zóó merkbaar, dat ik mij ten overstaan van het vaderlandsch publiek, met betrekking tot dit mijn schrijven aan u, niet anders weet te verontschuldigen als met een beroep op uwe gevestigde vermaardheid. Ik bid u, laat den geesel der satire voortaan rusten. Het zwaaijen dezer tuchtroede moge voor het oogenblik eenige voldoening verschaffen aan uw kerkelijk ik, gij bedoeft er uwe muze mede. Zij heeft, dit is gebleken, geen welbehagen in uwen toorn. Wordt gij hartstochtelijk, zij vliedt. En bleef het slechts bij deze vlugteling!⁷⁶

In het laatste deel van zijn brief kwam Busken Huet nog met een verzoenend betoog waarin hij opriep tot een christelijke eenheid in verscheidenheid. Hij eindigde zijn brief met de volgende woorden;

'Liefst scheid ik van u in de stemming dezer laatste regels. Heb ik door het openbaar maken der voorgaande bladzijden u eenig leed berokkend, wees edelmoedig en vergeef het mij. Het

⁷⁵ Conrad Busken Huet, *Aan mevr. Bosboom-Toussaint* (Haarlem 1862) 26.

⁷⁶ Conrad Busken Huet, *Aan mevr. Bosboom-Toussaint*, 9-11.

was in mijne hand, dit is zoo, uw schrijven onbeantwoord te laten. Doch gelijk de apostel Paulus ergens van de overheid zegt dat zij het zwaard niet te vergeefs draagt, zoo meende ik ook, door u te wederspreken, aan eene mij opgelegde noodzakelijkheid te voldoen.⁷⁷

Bosboom-Toussaint was reeds decennia een gevestigd schrijfster toen Busken Huet, die net zijn eerste stapjes in de wereld der literatuurkritiek zette, haar eerst in zijn open brief afwisselde prees en schoffeerde, maar daarna een grootmoedig verzoenende taal aansloeg.

Drie jaar later, Op 31 oktober 1864, kwam Busken Huet in een brief aan Bosboom-Toussaint, naar aanleiding van een recensie van enkele van haar romans die hij in *De Gids* besprak terug op de open brief die hij haar in 1861 had geschreven.⁷⁸ En in *De Gids* schreef Busken Huet;

'Gedreven door een misplaatst *esprit de corps*, te kwader uur door mij met ridderpligt verward, heb ik drie jaren geleden ten opzichte van mevrouw Bosboom een onvoegzamen klerikalen toon aangeslagen. Te oordeelen naar haar antwoord van toen- mijns inziens het beste en waardigste van de vele woorden die destijds gesproken zijn- heeft mijn schrijven haar in hare overtuiging niet geschokt. Desniettemin ben ik mij bewust haar verongelijkt te hebben, en voor mij komt dit op hetzelfde neder. (...) De fraaiste en degelijkste romans van mevrouw Bosboom hangen met haar godsdienstig geloof ten nauwste zamen; en ik zou over de eersten thans niet met vrijmoedigheid kunnen spreken, indien ik niet op den voorgrond stelde dat mijne meening omtrent het laatste niet meer dezelfde is als voorheen. Zoo komt boontje om zijn loontje! Ware ik in 1861 wijzer en regtvaardiger geweest, ik zou in 1864 de lezers van den *Gids* niet behoeven lastig te vallen met personaliteiten als deze.⁷⁹

Uit bovenstaande passage blijkt dat Busken Huet niet te beroerd was om openbaar kritisch te reflecteren op eerder geschreven kritieken. Het blijft de vraag of de

⁷⁷ Ibidem, 42.

⁷⁸ Busken Huet-van der Tholl en G. Busken Huet (ed.), *Brieven van Cd Busken Huet*, 120.

⁷⁹ Conrad Busken Huet, 'Letterkunde. Kronijk en kritiek.', *De Gids* 28 (Amsterdam 1864) 283-310, aldaar 284.

oprechtheid van Busken Huet niet wat beïnvloed werd door inmiddels ontwikkelde vriendschappelijke gevoelens voor Bosboom-Toussaint.

Bosboom-Toussaint toonde zich op 3 november 1864 in een brief aan Potgieter waarmee zij bevriend was blij met hoe Busken Huet nu over haar schreef. Er klinkt geen spoor van gevoel van genoten genoegdoening in door. Duidelijk wordt dat ze Busken Huet hoog achtte en zijn bespreking van haar Roman *De verrassing van Hoey in 1595* die vanaf januari 1865 tot april 1866 in *De Gids* zou verschijnen met gezonde spanning tegemoet zag.⁸⁰ Busken Huet toonde in de hierboven geciteerde brief- en artikeldelen tussen de regels door in ieder geval een genegenheid jegens Bosboom-Toussaint die bevestigd zou worden in een vriendschap tot beider dood op respectievelijk 1 mei en 13 april 1886.

⁸⁰ Bosboom-Toussaint, *Brieven aan E.J. Potgieter*, 165-170.

3 Aanloop tot de crisis van 1865

Uit het eerste hoofdstuk werd duidelijk dat Busken Huet een uiterst scherpe pen in recensies voerde. Ook in polemieken kon hij scherp zijn zoals we bij zijn schrijven aan Bosboom-Toussaint konden zien. Busken Huet was zich daar natuurlijk van bewust. Gaandeweg begon hij over zijn schrijfstijl na te denken. Ook dacht hij na over uitbreiding van onderwerpen waarover hij zou kunnen schrijven. Wilde hij zich nog wel voornamelijk met literatuurbeschouwing bezighouden of zou hij zich bijvoorbeeld ook op het gebied van politiek commentaar kunnen begeven? Daarover nam hij Potgieter in de loop van 1864 in vertrouwen. Busken Huet vertrouwde op het oordeel van Potgieter en liet zijn stappen dan ook van dat oordeel afhangen.

Busken Huet zal vast meer dan zelfzuchtige motieven gehad hebben om meer artikelen voor *De Gids* te willen schrijven maar financiële redenen had hij zeker. Het was de tijd waarin hij als Waals predikant afscheid van zijn kerk begon te nemen dat hij als bespreker van religieuze publicaties aan *De Gids* verbonden raakte. Religieuze werken besprak hij in 1864 al een paar jaar niet meer, binnenlandse en buitenlandse literatuur van dat moment en uit het verleden waren zijn aandachtsgebieden geworden. Naast het werk voor *De Gids* had hij nog redacteur van de *Oprechte Haarlemsche Courant*. Zijn collega's bij het maandblad stonden allemaal hoger op de maatschappelijke ladder. Busken Huet was voor zijn levensonderhoud afhankelijk van de schrijverij. Hij kreeg bij *De Gids* van al de redacteurs het meest betaald voor zijn bijdragen maar droeg er dan ook aanmerkelijk aan bij dat *De Gids* gelezen werd. In een artikel uit *De Gids* van 1931 werd een vergoedingsoverzicht gegeven voor het jaar 1863. 'Gelegenheidsinzenders ontvingen in 1863 f 0.62½, vaste medewerkers f 0.93¾ (enkelen, als Fruin en Dozy, f 1.25), redactieleden f 1.31 en Huet f 1.87½ honorarium per bladzijde.'⁸¹ Vanaf 1863 ontstond er meer en meer een situatie waarin Busken Huet en Potgieter samen de redactie over *De Gids* voerden. Busken Huet handelde dientengevolge zijn werk exclusief met Potgieter af. Zo kon er een situatie

⁸¹ H.T. Colenbrander, 'Uit het Gidsarchief', *De Gids* 95. (Amsterdam 1931) 225-258, aldaar 228.

ontstaan waarbij de overige redactieleden niet meer precies op de hoogte waren van wat er in *De Gids* gepubliceerd zou worden.

Op vrijdagavond 28 juli 1864 schreef Busken Huet in een brief aan Potgieter dat hij twijfels had over de bruikbaarheid van de vorm waarin hij zijn kritieken schreef. De brief suggereert dat hij er al vaker met Potgieter over had gesproken. Had het badinerend element niet teveel de overhand? Hij was bang vervelend te worden. De grens tussen amusant en *assomant* [Saai, vervelend, eentonig, suf, slaapverwekkend, monotoon, afgezaagd, MR] was dun. Hij verweet zichzelf dat er in zijn maandelijkse kroniek vaak 'zoo weinig gemoed, en ook zoo bitter weinig zin voor het verhevene steekt; of liever, zoo bitter weinig voedsel voor het verhevenheidsgevoel van anderen.' Lag het in de vorm of in zijn persoonlijke toon die hij dan naar de achtergrond zou moeten brengen? Hij wist het niet of liet voorkomen dat hij het niet wist en vroeg Potgieter of het niet raadzaam zou zijn dat hij vanaf januari 1865 een nieuwe weg in zijn schrijven zou inslaan. En passant vroeg hij zich af of hij in het vervolg zijn horizon niet wat meer kon uitbreiden door ook politici, historici en wetenschappers in zijn beschouwingen te behandelen.⁸² Zwart op wit steunde Potgieter Busken Huet niet om vanaf januari 1865 een andere aanpak te kiezen, deze weg afsluiten deed hij evenmin.⁸³ Hij schreef er gewoon niet over maar dat zegt natuurlijk niets over wat er tussen hen besproken werd.

Later in het jaar schreef Busken Huet in een brief over hun beider plannen waaruit op te maken valt dat eventuele verandering in schrijfstijl en uitbreiding van onderwerpkeuze van Busken Huet niet op zichzelf stonden. Uit de brief blijkt dat de uitgevers van *De Gids*, in ieder geval naar de mening van Busken Huet, ten kosten van de redactie aan het blad verdienden. Verder valt uit deze brief van 27 oktober op te maken dat Busken Huet en Potgieter dachten aan het doorvoeren van hervormingen bij *De Gids*. De jurist, journalist, econoom, statisticus en latere politicus die

⁸² Albert Verwey uitg., Conrad Busken Huet, *CD Busken Huet Brieven aan E.J. Potgieter eerste deel 1859-1867* (Haarlem 1925) 59-61.

⁸³ Gideon Busken Huet ed., E.J. Potgieter, *De werken. Deel 21. Brieven aan Cd. Busken Huet 1861-1868* (Haarlem 1901) 63.

mederedacteur van *De Gids* was, Simon Vissering (1818-1888), zag niets in een radicale hervorming van het blad. Busken Huet dacht daarom maar aan een gedeeltelijke hervorming en stelde het volgende voor: 'Ik voor mij ben bereid om tegen een vaste schadeloosstelling de eindkorrektie van den geheelen „Gids” op mij te nemen. Dit zou een middel zijn om mij voor mijn anderen arbeid, op indirecte wijze, beter te beloonen dan tot hiertoe het geval geweest is. Ik wensch Van Kampen [de uitgever, MR] alles goeds, doch ik ben zelf te arm om mij de weelde te kunnen permitteren van hem aan eene winstgevende sinekure te helpen.'⁸⁴ In de weken daarna repte Potgieter in zijn brieven niet over Busken Huets voorstel maar zijn gedachten waren blijkbaar op een redactievergadering ter sprake gekomen want op 8 december schreef Busken Huet hem dat hij het 'een pijnlijke toestand' vond 'altijd de eenige te zijn die aan loon denkt en daarover spreekt. Het was dat hij van zichzelf wist dat de bloei van het tijdschrift mede aan hem te danken want anders zou de gedachte dat 'de andere mede-arbeiders om mijnentwil een deel van hun honorarium zullen moeten missen' eveneens 'pijnlijk' zijn.⁸⁵ Maar Busken Huet had zijn gedachten op iets anders want 'ook bij nader overweging blijf ik gelooven dat het oprigten van een nieuw tijdschrift, nu reeds, op kleine schaal en desnoods door mij alleen, niet ongepast zou zijn geweest.'⁸⁶

Busken Huet zat blijkbaar verlegen om voldoende inkomsten en verwachtte die desnoods te verkrijgen door de oprichting van een nieuw tijdschrift. Ondanks de gedeeltelijke hervormingen bij *De Gids* waardoor hij meer inkomsten genereerde dacht hij daar nog steeds aan.

Busken Huet beschreef dat op zo'n manier waarbij valt af te vragen hoe het mogelijk was dat doortraptheid met een, naar zal blijken, zo grote mate aan naïviteit in een persoon verenigd kon worden: 'Thans moet er gezorgd worden dat de jaargang 1865 van *Den Gids* in alles onberispelijk zij; opdat, *indien* dezelfde redactie tegen 1° Januarij 1866 een nieuw tijdschrift oprigt, het grootst mogelijk aantal inteekenaren

⁸⁴ Busken Huet, *Brieven aan Potgieter*, 72.

⁸⁵ Ibidem, 79.

⁸⁶ Ibidem, 79.

haar volge op dien weg.⁸⁷ Praamstra schreef daarover dat het de redactie moeilijk viel om met de plannen van Busken Huet in te stemmen.⁸⁸ Het moet de gezaghebbende positie van Potgieter geweest zijn dat er voor zorgde dat de redactie er blijkbaar niet verder tegen verzette.

Daarnaast nam Busken Huet Potgieter in een brief van 16 Augustus 1864 in vertrouwen door hem te vragen of het hem verstandig leek als hij zich kandidaat zou stellen voor een hoogleraarschap in Groningen. Busken Huet had begrepen dat de letterkundige Jonckbloet dat ambt zou neerleggen.⁸⁹ Het antwoord kwam twee dagen later toen Potgieter hem aanraadde hij alleen te doen als hij daar financieel beter van dacht te kunnen worden. Groningen vond Potgieter met ballingschap overeenkomen. Wel stak hij Busken Huet nog een hart onder de riem; 'Ik wenschte dat ik iets beters voor U wist dan de Oprechte, en toch geloof ik dat Ge bij deze U in de ontwikkeling van Uw geest eene vrijheid ziet gewaarborgd, die Gij elders vruchteloos zoeken zoudt. Maar schrijf mij wat ik doen kan, en ik vul zestien bladzijden.'⁹⁰

Uit de briefwisseling lijkt af te lezen dat Busken Huet het professoraat eerder uit financieel oogpunt ambieerde dan dat hem het werk aan de academie erg aansprak. Zijn streven komt over als een vlucht vooruit; eerder om uit de financiële moeilijkheden te raken dan uit tomeloze ambitie. Nu voelde Busken Huet natuurlijk zelf ook wel dat zijn betrekking bij *De Gids* als man zonder aanzienlijke maatschappelijke positie en/of financiële onafhankelijkheid hem tot een vreemde eend in de bijt maakte. Maar hoe het ook zei; in de correspondentie tussen Potgieter en Busken Huet voor de rest van het jaar 1864 valt niets meer te lezen over streven naar een positie aan de universiteit. Er leek daarentegen iets nieuws aantrekkelijk op zijn pad te komen waar hij enthousiast over raakte. Tegelijkertijd pakte hij zijn oude vertrouwde activiteit als spreker weer op.

⁸⁷ Ibidem, 79.

⁸⁸ Praamstra, *Busken Huet*, 353.

⁸⁹ Busken Huet, *Brieven aan Potgieter*, 65.

⁹⁰ Ibidem, 60.

Eind 1864 kreeg Busken Huet namelijk het aanbod om vanaf 1 juli 1865 mederedacteur en chef-de-bureau te worden bij het liberale dagblad de *Nieuwe Rotterdamsche Courant (NRC)*. De zegelwet zou dan in werking treden die onder anderen dag- en weekbladen een stuk goedkoper zou maken waardoor er een toename van het leespubliek verwacht werd. In een brief aan Potgieter van 18 december 1864 schreef hij dat hij bij de *NRC* belast zou worden met het politieke en literaire gedeelte. Busken Huet las chef-de-bureau als algemeen directeur. Hij was niet tevreden over het financiële aanbod maar zag door correspondentie met een van de commissarissen van het blad wel onderhandelingsruimte.⁹¹ Potgieter zag dat toch anders; ‘Algemeen Directeur’, geloof ik, is iets anders en vrij wat meer dan ‘Chef de Bureau’, - Algemeen Directeur geen benijdenswaardig baantje aan een blad dat dagelijks verschijnt, en zich met beide politiek en litteratuur bemoeit!’ Hij wensde Busken Huet de functie slechts toe als de krant hem ‘een inkomen toekenne groot genoeg om na vijf jaren arbeid, tien jaren adem te scheppen!’⁹²

Potgieter moet gedacht hebben dat Busken Huet nog voor 3 januari 1865 een gesprek had met de commissarissen van de krant want hij vroeg hem er die dag in een brief naar.⁹³ Toen Busken Huet het gesprek in Rotterdam had beviel hem het aanbod van de krant niet. Er werd hem te weinig geld geboden. Het salaris dat genoeg zou zijn om er zijn andere betrekking voor op te geven moest besproken worden en de uitkomst wachtte hij nu af.⁹⁴

Busken Huet zoals eerder aangegeven niet alleen bezig met een baan bij de *NRC*; hij begon namelijk ook literaire lezingen te geven.⁹⁵ Als oud predikant die zich nog tot en met mei 1864 met het geven van ethisch-religieuze lezingen in de Haarlemse concertzaal bezighield, moet hij zich niet erg zorgen hebben gemaakt over het voorspoedige verloop daarvan. Lezingen geven om zich als letterenman nog meer in

⁹¹ Busken Huet, *Brieven aan Potgieter*, 81.

⁹² Ibidem, 90.

⁹³ Ibidem, 95.

⁹⁴ Ibidem, 88.

⁹⁵ Ibidem, 88.

de kijker te spelen. Zo wilde Busken Huet professor worden; dat andere paard waarop hij wedde. Dat hij nooit gepromoveerd was leek hem niet dwars te zitten.

Zijn eerste lezing in Rotterdam moest hij aan Potgieter toegeven, was op een fiasco uitgelopen. Hij was van plan om het de twee volgende lezingen die op de agenda stonden anders aan te pakken al kon men 'de lieden niet dwingen iets fraai te vinden'.⁹⁶ Wat was er voorgevallen? Een recensie in *Rotterdamsche courant* dient daartoe als illustratie;

'De heer Cd. Busken Huet heeft in de leesvergadering der afdeeling Rotterdam van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen schoone fragmenten uit de blijspelen van Molière voorgelezen en heeft geen bijval van het publiek mogen erlangen. Waaraan is dit toe te schrijven? (...) De oorzaak ligt (...) voor een groot deel in het gebrek aan actualiteit. Men komt niet op eene voorlezing in de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, om fragmenten van Fransche schrijvers, zonder eigen waardering van den spreker, op tamelijk onvoldoende wijs te hooren voordragen. — Hoe het zij, een groot deel van het publiek geloofde aan eene mystificatie en vond zich teleurgesteld in zijne verwachting. (...) De president kon dan ook in zijne toespraak bij het einde den spreker slechts dank brengen "voor de welwillende wijs waarop hij zijne taak had aanvaard," terwijl hij er over de volbrenging van die taak weinig aan toevoegde; maar als circonstance atténuante moest hij den korten tijd tot voorbereiding, die den heer Busken Huet gegund was, ten zijnen voordeele doen gelden.'⁹⁷

De krant betwistte of de twee lezingen die nog gepland stonden succesvol konden worden. Voor Busken Huet moet het pijnlijk geweest zijn dat ook de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* waarbij hij in sollicitatieonderhandelingen was niets positiefs wist te zeggen over de lezing die hij in de stad van de krant hield.⁹⁸

In het artikel van de *Rotterdamsche Courant* stond nog een opmerking die geheel in de geest was van hoe er in de eerste maanden van 1865 in kranten over

⁹⁶ Ibidem, 89.

⁹⁷ N.N, 'Binnenland.Rotterdam 10 Januarij', *Rotterdamsche courant*, Rotterdam, 11 januari 1865.

⁹⁸ N.N, 'Binnenland.', *Nieuwe Rotterdamsche courant.*, Rotterdam, 11 januari 1865.

Busken Huet geschreven werd: 'Men maakte zelfs zinspelingen op zekere recensie van de Aurora in het januarij nommer van den Gids, en mompelde van min kiesche bejegening.'⁹⁹ De 'zekere recensie' betrof één van de twee bijdragen van de hand van Busken Huet aan *De Gids* waarin hij zijn overweging om een andere stijl van schrijven uit te proberen onder goedkeuring van Potgieter ten uitvoering gebracht had. Deze artikelen zouden de val van zowel Potgieter als Busken Huet bij *De Gids* veroorzaken.

⁹⁹ N.N, 'Rotterdam 10 Januarij', *Rotterdamsche courant*, 11 januari 1865.

4 Een avond aan het hof

4.1 Blind door vriendschap

In een brief van 8 december 1864 gericht aan Potgieter vroeg Busken Huet hem naar een recensie te kijken die hij in het januarinumnummer van *De Gids* wilde opnemen; 'Zeg mij svp. openhartig uwe meening.' Busken Huet was 'zeer kalm' over het stuk waardoor hij 'Een afkeurend oordeel' makkelijker zou 'kunnen verdragen' Hij schreef; 'Mijn doel is goed, en de greep vast. De vraag kan dus alleen zijn of drukken raadzaam is, en of de andere leden der redactie zich niet ergeren zullen.'¹⁰⁰

Zijn gedachten waren ongetwijfeld bij onberispelijkheid omdat 1865 zoals eerder behandeld met het oog op zijn plannen voor een nieuw tijdschrift, een heel goed Gidsjaar moest worden. Een dag later antwoordde Potgieter dat Busken Huet het gerust kon doen. 'Of de Redactie het goed zal keuren? Het is moeilijk voor zoo heterogene elementen in te staan, maar van ergeren kan dunkt mij geen sprake zijn.'¹⁰¹ Sterker nog, Potgieter heeft er alle vertrouwen in. 'Sprake! Ieder zal moeten erkennen dat Uw doel goed is, en Uw greep niet enkel vast, maar ook in vele opzichten nieuw. De koningin geeft menig Koninklijke les over kunst.'¹⁰²

Naast het stuk over *Aurora* ging Potgieter ook mee met de plaatsing van een tweede artikel van de hand van Busken Huet waarover hij, blijkbaar tegen de deadline aan, op 18 december hoorde. Busken Huet had 'een politiek hoofdartikel' geschreven. 'Lees dat eens door, wat ik u verzoeken mag, en beslis of het waardig is het daglicht te aanschouwen.'¹⁰³ Met zijn eigen naam zou hij alleen ondertekenen als Potgieter zijn voorstel voor een schuilnaam als een daad van gebrek 'aan „zedelijke moed” zou oordelen. 'Omdat ik er zeer mede geflatteerd zou zijn indien men mij een discipel noemde van Frans Hals¹⁰⁴, heb ik er den naam van Adr. Brouwer onder gezet.'¹⁰⁵

¹⁰⁰ Busken Huet, *Brieven aan Potgieter*, 78.

¹⁰¹ Ibidem, 84.

¹⁰² Ibidem, 84.

¹⁰³ Busken Huet, *Brieven aan Potgieter*, 81.

¹⁰⁴ De schilder Frans Hals had een leerling die Adriaan Brouwer heette.

¹⁰⁵ Busken Huet, *Brieven aan Potgieter*, 81.

Busken Huet zou kopij te kort komen voor het januarinummer als Potgieter zijn artikel zou afwijzen.¹⁰⁶ Op de 19^e kwam Potgieter met een enthousiast antwoord;

'Lieve Vriend!

Uw stukje over de Tweede Kamer is naar Spin [Drukkerij, MR]! Gij herinnert U dat ik de gedachte de Gids eindelijk het woord te doen nemen over parlementaire welsprekendheid (?) toejuichte- het verheugt mij dat Ge haar zoo gelukkig hebt uitgevoerd, Gij, B.H.-

Ik kan mij zeer goed voorstellen dat Gij om der verscheidenheid wille, dit intusschen liever door anderen doet opmerken, dan zelf aangeeft. Maar 'Adriaan Brouwer'!

Onder une nouvelle un peu grivoise, zou ik den naam alleraardigst vinden, hier echter heeft hij, dunkt mij, geen pas. Ik koos, tenzij U een gelukkiger invalle, die Uw verhouding meer volkomen uitdrukt, dan nog liever het eenvoudig:

Een Geabonneerde op het Bijblad¹⁰⁷

Het staat maar aan U de geabonneerde te worden.¹⁰⁸

Verder deed Potgieter nog wat inhoudelijke voorstellen en ook over *Avond aan het Hof* was hij weer enthousiast. Zo gingen twee artikelen van Busken Huet samen met artikelen van andere redacteuren naar de drukker. De bijdragen van Busken Huet waren voor de verschijning van het blad alleen door Potgieter bekeken. Zo werden niet alleen kranten en lezers verrast door de pennenvruchten van Busken Huet, maar ook de overige redactieleden. Duidelijk is dat Potgieter plezier had in de bijdragen die Busken Huet zou plaatsen.

4.2 De *Aurora* recensie van Busken Huet

'Weinigen zullen de stoutmoedigheid hebben van te beweren, dat, over 't geheel genomen, onze almanakkenlitteratuur (en de onze niet alleen!) bijzonder veel om , het lijf heeft. De

¹⁰⁶ Ibidem, 81.

¹⁰⁷ Bijvoegsel Nederlandsche Staats-Courant met volledige tekst van de parlementaire Handelingen en teksten van kamerstukken.

¹⁰⁸ Potgieter, *Brieven aan Busken Huet*, 86.

„schoone en goede" stierf voor weinige jaren.... aan de tering ? Dit laten wij [redactioneel commentaar, MR] onbeslist. Genoeg: hij ging den weg van alle vleesch. De Aurora — enkele soliede medehelpers niet te na gesproken — heeft onloochenbaar aan zijn sierlijken prachtband en keurige staalgravures 't voornaamste deel van zijn blijvend debiet te danken. Aankomende talenten spreiden er hun dichtertelijke of andere gaven in ten toon, 't is zoo: maar — hoe schijnbaar los en ongedwongen ook — te duidelijk is het dier bijdragen gemeenlijk aan te zien, dat zij om voor dit of dat plaatje als bijschrift te dienen “gemaakt” werden, te zelden beantwoorden zij, zoo wat vorm als inhoud betreft, aan de wezenlijke eischen der kunst, dan dat zij anders dan bij hooge uitzondering, op het bezit van blijvende letterkundige waarde aanspraak zouden mogen maken. De Aurora blijft intusschen steeds een aardig St. Nikolaas-cadeau, een uitnemenden „postillon d'amour," en, om zijn plaatjes, een niet te versmaden kunst-album in miniatuur.¹⁰⁹

Bovenstaand citaat uit de *Onze Leestafel* rubriek van de *Middelbursche Courant* op Eerste Kerstdag 1864, laat zien dat de redacteur die het schrijven van de recensie voor de krant op zich genomen had niet zeer te spreken was over de inhoud van het jaarboekje *Aurora*. De recensent nam niet eens de moeite om het geschrevene te behandelen. Voor hem was dat vooral een praatje bij een plaatje.

Busken Huet besteedde in zijn recensie van hetzelfde jaarboekje in het in januari 1865 verschijnende nieuwe nummer van *De Gids* niet veel meer aandacht aan de inhoud maar wist met de recensie zelf een grotere golfslag te veroorzaken dan dat *Aurora* zelf ooit teweeggebracht zou hebben. De bijdragen aan het literaire jaarboekje liet hij fictief door de toenmalige Nederlandse koningin Sophie en een paar hofdames bespreken. Het is voor te stellen dat zoiets in die tijd als ongepast ervaren werd. ‘Een avondje aan het hof’ heeft niet heel veel toelichting nodig. Het is een tekst uit 1865 reagerend op teksten uit dezelfde tijd.

Busken Huets bespreking begon met een fictief plagerijtje van koningin Sophie. De setting was een handwerkransje van koningin en een paar, werkelijk bestaande, hofdames waarbij Freule van Demen voordroeg uit het jaarboekje *Aurora*. De koningin

¹⁰⁹ N.N., ‘Onze Leestafel.’, *Middelburgsche courant.*, Middelburg, 25 december 1864.

had de freule nadat ze heel het jaarboekje had voorgedragen blijkbaar gevraagd of ze nog eens van voor af aan wilde beginnen. De freule vroeg toen 'op een toon van eerbiedig ongeloof' of de majesteit "'in volle ernst'" verlangde dat ze weer van voor af aan zou beginnen. De koningin vroeg haar vervolgens 'schertsende' of ze geen moed had. Gedichten van de naar de smaak van de koningin goed uitziende jonge dichter, G.H.J. Elliot Boswell (1830-1874), zouden de hofdame verlegen maken. De freule stelde voor om weer voor te lezen maar dat bleek toch niet de bedoeling. Nu ze het jaarboekje "'pligtmatig'" doorgelezen hadden besloot de koningin een kleine nabespreking met haar hofdames te houden. Onder het voorlezen was het handwerkje van de koningin flink gevorderd.¹¹⁰

Voorts liet Busken Huet de koningin opmerken dat het de zesentwintigste keer was dat het jaarboekje *Aurora* aan haar opgedragen was. Ze was dus al voorbij haar zilveren huwelijksjubileum. Het jaarboekje had daar, in tegenstelling tot de vorige editie, niets over geschreven maar zelf vond ze het "'beleefder sommige dingen te zeggen dan te verzwijgen.'" Je kon niet met zekerheid zeggen dat er een gouden bruiloft in het verschiet lag en daarom rekende ze de viering van haar zilveren bruiloft tot een zegen. Niet dat de dichterlijke woorden die het jubileum probeerden te eren haar ontroerd hadden. Nee, die Hollandse dichters die haar aan haar vorderende leeftijd herinnerden zou ze soms wel "'voor eene poos naar Dante's *Purgatorio*" [hel, MR] willen wensen.¹¹¹ De woorden die de dichters voor haar schreven deden denken aan "'eene nieuwjaarsfeliciteit uit de achterbuurt'". Men moest een voorbeeld aan Duitsland nemen waar de poëzie tegenwoordig ook niet hoogstaand was "'doch zulke platheden, nog daarboven zoo gebrekkig uitgedrukt, zou men er niet dulden.'" Wat vond de koningin dan grievend? Busken Huet liet haar een strofe van het gedicht in herinnering roepen;

¹¹⁰ Conrad Busken Huet, 'Letterkunde. Een avond aan het Hof. December 1864. Aurora. Jaarboekjen voor 1865, uitgegeven door S.J. van den Bergh. Haarlem, A.C. Kruseman.', *De Gids* 29 (Amsterdam 1865) 117-131, aldaar 117-118.

¹¹¹ Busken Huet, 'Een avond aan het Hof', *De Gids* 29, 118.

“‘Druk’ nog tal van jaren
Neêrlands kroon U zacht:
‘t Volk smeekt hen te sparen
Die het liefst en acht-”¹¹²

Freule van Heeckeren probeerde de grievende strofe nog wat te verzachten door over een woordspeling te spreken. Sparen zou dan moeten worden opgevat als zuinig wezen. Dan zou er het volgende staan; “‘Uwe Majesteit gelieve op de kleintjes te passen; in welk geval zij zal kunnen rekenen op de liefde en, wat meer is, op de hoogachting van het nederlandsche volk.’” Freule van Zuylen vond dat te ver gezocht; “‘Drukken onze dichters, wanneer zij het woord rigten tot de Koningin, zich onnauwkeurig uit, dit komt omdat zij weten dat uwe Majesteit, zoo bedreven in de nederlandsche taal, hen met een half woord verstaat.’”¹¹³ De koningin haalde direct een ander vers aan van de dichter Samuel Johannes Bergh (1814-1868) waarmee hij zijn bundel *Fantazij en leven* (1859) aan de koningin opdroeg en haar dankte voor haar luisterend “‘oor aan ‘t vaderlandsche lied’”. Busken Huet liet de koningin en een freule daarover grappen over rijm.¹¹⁴

Op 17 november 1863 werd in Den Haag de eerste steen gelegd voor een monument ter nagedachtenis aan de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden in 1813. Het monument staat op wat vanaf toen Plein 1813 heette. In de *Aurora* van 1864 stond er een gedicht over waarover de fictieve koningin van Busken Huet het volgende in haar nabespreking had op te merken;

“‘Dat men een gunstige meening koestert van mijn goeden smaak, daarvan getuigen ook de metrische verzen niet waarin nu weder *Aurora* den 17den November des vorigen jaars herdenkt. De titel van Vader des Vaderlands, in dat gedicht aan den Koning gegeven, is een dier verbijsterende complimenten die men voor ongepaste spotternij zou aanzien, indien men

¹¹² Ibidem, 119.

¹¹³ Ibidem, 119.

¹¹⁴ Ibidem, 119.

niet wist dat sommige welmeenende maar kwalijk opgevoede lieden te geener tijd de ware maat van lof of blaam hebben weten te houden. (...) Al ben ik geene dichteres,” ging de Koningin voort, “Ik durf beweren dat de 17de November geen dichterlijk onderwerp is; geen onderwerp althans voor den eerste dichter den besten. (...) Om ter eere van dat feest een goed vers te maken, zou men zelf een Vorst uit het Huis van Oranje moeten zijn; tenzij men een dichter ware van den eersten rang, een Corneille, en men de kunst verstond om, zooals hij, te lezen in het hart van koningin en prinsen.”

– “De eischen van uwe Majesteit zijn hoog,” waagde Freule van Zuylen te zeggen. “Met dien maatstaf gemeten, zal in het geheele jaarboekje misschien geene enkele bijdrage den toets kunnen doorstaan.”¹¹⁵

De koningin bleef er echter bij; “De zamenstellers van het aan ons opgedragen jaarboekje kunnen het niet kwalijk nemen dat wij het beste van hen verwachten.”¹¹⁶

Nadat Busken Huet de koningin een prikkelende opmerking over moderne theologie deed maken, “gewrochten van het moderne bewustzijn”, vroeg freule van Heeckeren zich iets bezorgd af;

“(…) indien er moet worden gezwezen over hetgeen onze attentie niet verdient, zal er weinig stof tot bespreken overblijven. Is zoo menig ander van deze onbeduidende gedichten, dit uitschot uit den portefeuille van poëten zonder talent en zonder roeping, de aandacht van de Koningin der Nederlanden waardig? Ik noem het eene schande dat men jaar in jaar uit aan uwe Majesteit zoo vele op snede vergulde nietigheden toezendt. Voor eene Koningin tot wier lof men zulk een groot aantal zoetsappige liederen kweelt, behoorde men ten minste zoo veel eerbied te hebben dat men niet met voorbedachte rade aan haar opdroeg, en niet opzettelijk sierde met haar Koninklijke naam – eene vlag op eene zandschuit, vooraar! – een boekje dat of bewijst dat de hollandsche literatuur geen knip voor den neus waard is, of dat de bekwaamsten onder de hollandsche schrijvers te traag zijn om zich voor uwe Majesteit in te spannen, of dat zij geen eergevoel genoeg hebben om hun broddelwerk voor zichzelve te houden.”¹¹⁷

¹¹⁵ Ibidem, 120.

¹¹⁶ Ibidem, 120

¹¹⁷ Ibidem, 121.

Natuurlijk kon de koningin niet boos worden op de freule;

“Gij kiest mijne partij met zoo veel warmte, Freule, (...) dat mij de moed ontbreekt u te desavoueren. Doch wij zullen onpartijdiger oordeelen, geloof ik, indien wij stilzwijgend aannemen en erkennen dat een jaarboekje het zonder eene goede hoeveelheid remplissage niet stellen kan.”¹¹⁸

Freule van Heeckeren zette vervolgens de bespreking van een aantal verhalen in *Aurora* in. Koningin en hofdames bespraken deze verhalen vrijelijk zoals valt voor te stellen bij bijvoorbeeld vriendinnen die een bundel bespreken en de schrijvers niet sparen. De koningin kan de hofdames geen ongelijk geven in hun kritische oordelen en begon zelf een exposé over het onvermogen van dichters en schrijvers met de volgende woorden;¹¹⁹

“Zoo weinig schrijvers, zoo weinig dichters, verstaan de kunst om iets van hunne eigen aandoeningen of gewaarwordingen wakker te maken in de ziel van hunne lezers. Menschlievendheid gebiedt ons te gelooven dat zij ontroerd geweest zijn, doch zij ontroeren niet; zij grijpen niet aan. U te doen geeuwen – veel verder strekt hun biologiserend vermogen zich in den regel niet uit.”¹²⁰

Vervolgens gaf de koningin in de vorm van beschrijving van indrukken die ze had opgedaan bij een reis naar haar geboortestreek Wurtemberg waarbij freule Van Heeckeren haar vergezeld had. De liefde voor haar vaderland en de mate waarin ze het leven daar positief afzette tegen Nederland kon geen lezer ontgaan.¹²¹

Freule van Pabst werd door de koningin ook naar haar mening gevraagd en werd door Busken Huet geschilderd als een vrouw die weinig verstand had van poëzie

¹¹⁸ Ibidem, 121.

¹¹⁹ Ibidem, 122-125.

¹²⁰ Ibidem, 125.

¹²¹ Ibidem, 126-129.

of proza, 'of het moest het proza van den Statenbijbel en de poësie van onze Psalmberijming zijn,'¹²² Freule van Pabst worstelde misschien wat met het veranderende godsbeeld in de 19^e eeuw en zou graag in haar geloof in God bevestigd worden maar; "'(...) indien ons vertrouwen op Hem geen vaster grond had dan het weinige dat ons van Zijnen geest uit de werken van sommige hollandsche dichters en prozaschrijvers openbaar wordt, dan bekruipt mij een gevoel...'"¹²³ De koningin stemde met de woorden van Freule van Pabst in en voegde daaraan toe; "'(...) dit ben ik met u eens dat ons gemoed broodsgebrek lijden zou indien het in het 1865 geen ander voedsel ontving dan hetgeen *Aurora* ons aanbied.'"¹²⁴ De koningin sloot daarop het borduurkransje af en Busken Huet liet Freule van Heeckeren verschrikt tegen Freule van Dedem opmerken dat ze vergeten was om de inhoudsopgave van het jaarboekje nog eens voor te lezen, waarmee Busken Huet suggereerde dat de koningin en hofdames het jaarboekje niet bijzonder genoeg gevonden hadden om werkelijk gelezen te hebben.¹²⁵

4.3 Een pamflet tegen de *Aurora* recensie

Via een pamflet¹²⁶ gericht tegen Busken Huet valt af te leiden wat in 1865 als ongepast ervaren werd. Het pamflet beschreef wat er volgens de schrijver mis was aan 'Een avondje aan het hof'.

De schrijver van het pamflet, die ondertekende met; "Een uwer meest toegenegen en belangstellende vrienden"¹²⁷, begon met het idee te opperen dat *De Gids* vast abonnees nodig had. Dit zou verklaren waarom een anders kieskeurig maandblad de aandacht op zich vestigde door een schandalig artikel te plaatsen. Hij

¹²² Ibidem, 130.

¹²³ Ibidem, 130.

¹²⁴ Ibidem, 130-131.

¹²⁵ Ibidem, 131.

¹²⁶ N.N., *Aan C. Busken Huet, naar aanleiding van zijn opstel : „een avond aan het hof” opgenomen in het dezer dagen verschenen nummer van den Gids.* (Den Haag 1865)

¹²⁷ N.N., *aan C. Busken Huet*, 15.

dacht dat dit niet de weg was om die lezers waarop *De Gids* invloed wilde uitoefen te binden of te werven. De goede naam van het blad en auteur achtte hij op het spel gezet. Eigenlijk wilde hij zijn schrijven niet met het publiek delen, maar dit Busken Huet persoonlijk doen toekomen. Hij bedacht zich echter omdat de criticus zelf ook gewend was om via openbare kanalen het woord tot mensen te richten waartegen hij wat te zeggen had. Hoewel ieder publiek van schandalen houdt was het volgens de schrijver maar zeer de vraag of de auteur trots zou moeten zijn op wat hij teweeg gebracht had. In het zoeken naar een nieuwe vorm zou de schrijver nu een flater geslagen hebben die voorkomen had kunnen worden als Busken Huet nog naar de raad van de door hem bewonderde, en in 1861 jong gestorven, De Génestet had kunnen luisteren.

Dat Busken Huet zijn kompas op het oordeel van Potgieter afstelde was de schrijver natuurlijk niet bekend. Sporen van het product dat Busken Huet nu had afgeleverd zaten hem al in het karakter maar dit viel volgens de schrijver van het pamflet te vergelijken met krankzinnig worden. Het kwam ook door het applaus dat hem eerder was toegevallen, Hij werd er door meegevoerd waardoor hij steeds gekkere streken uithaalde, de schrijver snapte dat wel; hij had die fase zelf ook enigszins ondergaan. Maar eens zouden de ogen van Busken Huet opengaan zodat hij zou inzien dat hij op het verkeerde pad zat om dan terug te keren tot de “gezonde letterkundige kritiek”¹²⁸. Hij zou dan wel al reputatieschade opgelopen hebben.

De schrijver wees Busken Huet erop dat zijn methode, waarin hij de mens achter het kunstwerk in het openbaar op de ontleedtafel legde, bijzonder pijnlijk kon zijn. Busken Huet verklaarde de kunstenaar onder anderen uit de beschadigingen en zwakheden die hij tegenkwam. Net als een medicus zou een criticus over sommige ontdekkingen moeten zwijgen. Wat hij aandroeg moest ter lering zijn, niet als pijnbank dienen. Niet als een kat met muizen spelen. Hij vond dat Busken Huet een scherp verstand had maar het leek hem niet verstandig om de sukkelende middelmatige letterkunde in Nederland kapot te schrijven. Hij begreep dat de handen van Busken Huet jeukten door goede smaak maar vroeg hem toch, hoe zeer hij ook gelijk had met

¹²⁸ Ibidem, 6.

zijn kritiek, de Nederlandse letterkundigen niet al hun zelfvertrouwen te ontnemen. Het was kort gezegd niet vaderlandslievend. De schrijver zag Busken Huet's vorm van kritiek als onderdeel van een samenspanning tegen alle uitingen van de Nederlandse geest met een "*table rase*" als doel.¹²⁹

Hij vond ook dat Busken Huet alle perken te buiten ging door koningin Sophie en haar hofdames op te voeren als recescenten van het aan haar opgedragen jaarboekje. Busken Huet beschreef de setting buitengewoon realistisch, vier hofdames werden met naam opgevoerd, de schrijver liet Busken Huet fijntjes weten dat er nooit meer dan twee hofdames tegelijkertijd in de nabijheid van de koningin verkeerden; ook handwerken aan de theetafel, wat koningin en hofdames in het stuk van Busken Huet tijdens hun conversatie deden, kwam de schrijver wat sterk over. Hollands liet hij ze spreken en dat was niet gebruikelijk, de dames spraken boekentaal wat *would-be* gravinnen van ze maakten, referenties naar de leeftijd van de Koningin vond de schrijver zeer ongepast. Busken Huet maakte er volgens de schrijver een wat ordinair gezelschap van en de schrijver vroeg zich af wat Busken Huet in hemelsnaam op die gladde baan gebracht had. Hoe zou Busken Huet het zelf vinden als hij op dezelfde wijze beoordeeld zou worden als hij anderen beoordeelde? 'Als iemand eens ging onderzoeken, hoe het toch komt, dat er altijd, zelfs te midden uwer ernstigste geschriften en in weerwil van uzelf, eene kwâjongens-ader door uwen stijl loopt, eene *pointe de gaminerie* altijd het effect, dat gij beoogt, bederft en de mensen, die gij zoekt te winnen, afstoot en ergert!'¹³⁰ De schrijver drukte Busken Huet nogmaals op het hart om zijn terecht grote reputatie niet door dit soort blunders te verspelen. De hogere standen die voor het merendeel uit rechtzinnigen zou bestaan gaf Busken Huet hiermee stenen in handen die ze met leedvermaak naar zijn hoofd konden gooien; de man van de moderne richting. Busken Huet schreef over levende mensen en die kon hij schade berokkenen. De auteur zei het goede met Busken Huet voor te hebben, hij waardeerde Busken Huet zeer en had hem lief. Tenslotte riep hij hem op

¹²⁹ Ibidem, 8.

¹³⁰ Ibidem, 13.

om zichzelf te wreken wat tegelijkertijd een boetedoening zou zijn door een meesterstuk te schrijven. Hij moest tonen dat hij “voortaan de roeping van den Nederlandschen letterkundige begrijpt.”¹³¹

Het pamflet verscheen anoniem maar er bleek niemand anders dan de schrijver Johannes Kneppelhout (1814-1885) achter te zitten die nu vooral nog bekend is door zijn boek *Studenten-typen* (1839-1841) dat hij onder het pseudoniem *Klikspaan* schreef. Busken Huet kende Kneppelhout al sinds 1847 toen hij nog in Leiden studeerde en Kneppelhout daar nog woonde.¹³² Veel later, in 1861, toen Busken Huet beginnend literatuurcriticus was correspondeerde hij met Kneppelhout die zijn werk als criticus zeer kon waarderen. Busken Huet werd door hem zelfs gevraagd om na het overlijden van De Génestet diens plaats als erfgenaam van het literaire werk van Kneppelhout in te nemen.¹³³ De verwijzing naar raad die De Génestet Busken Huet niet meer kon geven kan in dit verband dan ook in een pijnlijke sneer gezien worden.

¹³¹ Ibidem, 15.

¹³² Praamstra, *Busken Huet*, 94.

¹³³ Ibidem, 281.

5 Achtergrond van het politieke artikel van Busken Huet in *De Gids*

5.1 Kritiek op Groen van Prinsterer; een polemiektussen Vissering en Fruin

Toen Busken Huet in juli 1864 een brief aan Potgieter schreef waarin hij zijn ambitie uitte om voor *De Gids* ook over politiek te gaan schrijven, moesten zij beiden al een in *De Gids* te verschijnen bijdrage van redactielid Simon Vissering (1818-1888) gelezen hebben. In dit artikel leverde Vissering een bijdrage aan een polemiektussen Groen van Prinsteren en Leids hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis en toekomstig, (eind 1864) redactielid van *De Gids*; Robert Fruin (1823-1899). Busken Huet refereerde in zijn artikel uit 1865 aan het artikel van Vissering en om de bijdrage van Busken Huet goed te kunnen begrijpen is het nodig dit artikel te behandelen.

Groen van Prinsteren had volgens Fruin bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1864 niet in de geest van de grondwet gehandeld omdat hij handig gebruik gemaakt zou hebben van het toenmalige kiesstelsel door Antirevolutionairen op te roepen wanneer hun kandidaat bij de eerste stemming uitgevallen was in de tweede ronde op Conservatieve kandidaten te stemmen. Als gevolg daarvan maakten Liberale kandidaten minder kans om Kamerzetels te veroveren. Van de Conservatieve kandidaten verlangde hij volgens Fruin een schriftelijke verklaring die Groen van Prinsterer vervolgens publiceerde.¹³⁴ Wat was Groens doel? 'Gij wenscht van deze gelegenheid gebruik te maken om stemmen te werven voor een, door U in te dienen, voorstel tot wijziging van de wet op het lager onderwijs.'¹³⁵ Fruin was bang dat Groen de strikte scheiding tussen de 'heterodoxe kerk' en staat die hij nu ondersteunde, na een zogenoemde kerkzuivering duurzaam zou willen herenigen.¹³⁶

¹³⁴ R. Fruin, *Politieke moraliteit. Open brief van Dr. R. Fruin aan Mr. Groen van Prinsterer* (Leiden 1864) 12-18.

¹³⁵ Fruin, *Politieke moraliteit*, 12.

¹³⁶ *Ibidem*, 15-16.

Vissering koos in zijn reactie op de onderneming van Groen van Prinsterer niet de toon van verontwaardiging maar van, buiten de context moeilijk te herkennen, spot.

‘Maar ik voor mij zie er niet anders in, dan de behendige taktiek van een ervaren veldheer, die moedig ten strijde trekt, met opgeheven vaandel, maar zich bedrogen vindt door de zwakheid en door de geringe krijgstucht van zijn leger; die echter door uitstekend kunstige wendingen den vijand ontsluit, waar hij hem sterker vindt dan hij vermoedde; die beproeft in het vijandelijke leger bondgenooten of overloopers te vinden, om zich voor een nederlaag te behoeden; die eindelijk zelfs twee aanvoerders gevangen neemt, en nu, tevreden met deze triomf, met slaande trom en vliegende vaandels huiswaarts trekt en het zegelied laat schallen.’¹³⁷

Maar hoe pakte de afspraak met enkele conservatieve kandidaten uit voor Groens antirevolutionairen?

‘En nu is de triomf deze, dat de heer Groen deze partij in de Kamer gehandhaafd heeft! Dat hij genoodzaakt is geweest zich aan hen aan te sluiten die hem van oudsher nog meer kwaad gedaan hebben dan de liberalen zelve, wier beginsel ‘een versleten, een althans in de tegenwoordige omstandigheden magteloos, een geneutraliseerd, een naar mate elke middenstem wegvalt onbruikbaar beginsel is. Dat hij, in plaats van aan te voeren, op het sleeptouw genomen is! Dat de conservatieven wel hebben willen dulden, dat de antirevolutionaire partij hun met hare stemmen van dienst was, maar waar hun dit noodig scheen om den strijd tegen de liberale partij te kunnen volhouden. O schitterende triomf!’¹³⁸

En wat vond Vissering van de serieuze argumenten van Fruin? Vissering zette Groen van Prinsterer weg als naïef waardoor zijn truc bij de stembus niets meer werd dan

¹³⁷ S. Vissering, ‘Een dubbelzinnige triomf’, *De Gids* 28 (Amsterdam 1864) 246-265, aldaar 251-252.

¹³⁸ Vissering, ‘Een dubbelzinnige triomf’, 255.

onhandig politiek spel.¹³⁹ En toch heeft het stuk een serieuze ondertoon. Wat als de praktijken bij de stembus niet recht door zee waren?

‘Dan zal de heer Groen het eerste voorbeeld gegeven hebben van een praktijk die voortaan regel zal worden bij alle partijen. Dan zal niet meer eerlijkheid en zelfstandigheid en overtuiging op getrouw onderzoek gegrond, geeischt worden van den nederlandschen volksvertegenwoordiger, maar eene lafhartige overgave aan de partij die het meest looft of het hardste dreigt. Dan zal de natie in een gevoel van verachting voor haar volksvertegenwoordiging worden opgevoed. Dan zal zij eerlang haken, verlost te worden van een parlementair stelsel dat haar in haar eigen oogen, gelijk dat van vreemden, onteert.’¹⁴⁰

Fruin schreef in totaal drie pamfletten in zijn polemieken met Groen van Prinsterer. Groen antwoordde en in zijn laatste pamflet legde Fruin uit dat hij vond dat Groen in strijd met de geest van de wet handelde, niet in strijd met de letter van de wet.¹⁴¹ Meer dan een retorische aanklacht tegen de naar zijn mening geschonden politieke moraal konden zijn geschriften dus ook niet zijn. Waar in het genoemde artikel hierboven een aanklacht tegen Groen van Prinsterer behandeld werd, klaagde Busken Huet in hetzelfde blad begin 1865 Eerste Minister Thorbecke aan.

5.2 De donkere dagen voor kersmis

Het openingsnummer van de negenentwintigste jaargang van tijdschrift *De Gids* begon met een beschouwing over de parlementaire behandelingen die in het najaar van 1864 plaatsvonden over de staatsbegroting van 1865. De schrijver van het artikel was J.T. Buijs die ook redacteur van *De Gids* was. Busken Huet kende hem al uit zijn tijd bij de debatingclub en het *Zondagsblad*. Sinds 1864 was Buijs hoogleraar staats- en

¹³⁹ Ibidem, 247.

¹⁴⁰ Ibidem, 260.

¹⁴¹ R. Fruin, *Antwoord van Dr. R. Fruin op No. VIII en No. IX van de vliegende blaadjes aan de kiezers van Mr. G. Groen van Prinsterer*. (Leiden 1864) 15.

volkenrecht in Leiden. Naast dat de bijdrage van Buijs sterk afwijkt van het artikel 'De Tweede Kamer en de staatsbegroting voor 1865' dat in hetzelfde Gidsnummer van de hand van Busken Huet verscheen, is het ook een mooi voorbeeld van de gebruikelijke toon van een politiek artikel in *De Gids*. Daarbij geeft het een fijne tekening van de Tweede Kamer en haar standpuntbepaling op dat moment.

Buijs noemde de 'algemeene beraadslagingen over de staatsbegroting van 1865' een nevalachtige discussie. De vraag waarop de Tweede Kamer blijkbaar een antwoord zocht was; "Wat ben ik en wat wil ik?" Die vraag werd naar de mening van de schrijver niet afdoende beantwoord.¹⁴²

In het begrotingsdebat werd de begroting zelf nauwelijks behandeld. Nee, het ging eigenlijk allemaal om de volgende vraag; "wat verstaat men onder liberaal en wat onder conservatief? Heeft het liberalisme in Nederland uitgediend en kan men met grond beweren, dat in het conservatisme een levensbeginsel ligt opgesloten?" Enkele ervaren Kamerleden gaven aan dat ze geen echte conservatieve partij in de kamer konden bespeuren, anderen zochten het in nuanceverschillen. Een definitie van conservatief en liberaal zou de zaak ophelderen. Over juiste definities bleek echter geen consensus te bestaan.¹⁴³

Volgens Buijs waren liberalisme en conservatisme levensregels die, wanneer ze nauwgezet werden opgevolgd, uit daden spraken en zo geen toelichting behoeften. In de jaren 1840-1848 was het duidelijk wat liberaal was en wat conservatief. Doeleinden die ze najaagden liepen wijd uiteen en waren toen duidelijk geformuleerd. De schrijver wenste voor de eer van de natie en het belang van de Vertegenwoordiging dat het onderscheid nog zo duidelijk was. Het gezag van de Staten-Generaal had in de ogen van het publiek de laatste tijd veel geleden en de discussie van de laatste weken kon wel eens op het bederf van de constitutionele instellingen uitlopen.¹⁴⁴

De schrijver meende dat voortschrijdend inzicht leerde dat staatkundige partijen wanneer het parlement een substantieel onderdeel van de regering vormde,

¹⁴² J.T. Buys, 'De donkere dagen vóór Kersmis', *De Gids* 29 (Amsterdam 1865) 1-23, aldaar 1-2.

¹⁴³ Buys, *De donkere dagen vóór Kersmis*, 2.

¹⁴⁴ *Ibidem*, 3.

tot 'het wezen van den constitutionelen regeringsvorm' behoorden. Deze partijen bestonden echter niet en dat hield naar de mening van de schrijver de politieke ontwikkeling tegen. De oppositie was niet georganiseerd en leed aan een gebrek aan leidende beginselen; zij wist dat ze iets anders wilde dan de regeringspartij maar kon zich geen voorstelling maken van wat dat andere dan eigenlijk moest zijn. De Kamer klaagde in die dagen over een gebrek aan objectiviteit bij de oppositie in de beoordeling van regeringsmaatregelen. Het liberalisme maakte in de vijftig voorgaande jaren verbazingwekkende vordering en droeg volgens Buijs op vele gebieden de overwinning weg die in een geheel nieuwe wetgeving werd neergelegd. De schrijver moest de vraag of dat het conservatisme vernietigde ontkennend beantwoorden. Hij meende dat zowel het liberalisme als het conservatisme onsterfelijk waren. Het zou in bestaansrecht toenemen naarmate het meer verloren heeft, 'want naar die mate wordt de behoefte grooter om op politiek gebied tegen de eenzijdigheid van het liberalisme te waken'. Wat eens verloren is kon het conservatisme niet meer verdedigen want dat zou reactionair zijn en dat was geen bruikbaar regeringsbeginsel. Op de nieuwe bodem door het liberalisme gelegd moest het conservatisme de "elementen zoeken voor eene nieuwe staatkunde, welke het aan de zuiver liberale politiek kan overstellen." De vraag was of er elementen van een echte conservatieve partij in de Tweede Kamer te vinden waren. De schrijver twijfelde. Ja, er werd talrijk en vaak hevig oppositie gevoerd, de Kamer bestond uit ministeriëlen en anti-ministeriëlen, maar een duidelijke onderscheiding tussen liberalen en conservatieven bleek niets.¹⁴⁵

Buijs behandelde voorts de definitiediscussie over liberalisme en conservatisme en citeerde een passage uit een betoog van het Conservatief-Protestants Kamerlid Cornelis van Foreest (1817-1875) waarin die het woord vokssouvereiniteit in de mond nam:

¹⁴⁵ Ibidem, 4-6.

“De conservatieven, (...) hoewel niet stelselmatig tegen volksinvloed gekant, hoewel zelfs een krachtig volkselement voorstaande, streven niet, zoo als de liberalen, in min- of meerdere mate, naar volkssouvereiniteit. De conservatieven willen voorkomen, dat de liberalen volksinvloed in volksalmagt doen ontaarden. Zij bestrijden in de liberalen die eenzijdige voorliefde, dat vertrouwen op, dat dweepen met het volkselement, dat idealiseren dat de Minister van Binnenlandsche Zaken [Thorbecke, MR] mij heeft verweten van het volkselement, dat het geloof doet ontstaan, dat het volk, aan zich zelf overgelaten, op den duur de vrijheid en het welzijn van den staat bevorderen kan. Zij bestrijden de meening der liberalen, dat een zelfstandige magt in den staat eigenlijk overbodig is die, hoog boven de partijen, boven hare driften en hartstogten verheven, de roeping heeft om de stemmen niet alleen te tellen maar ook te wegen, en om, zoo het duidelijk wierd dat de belangen van den Staat of de regten van de minderheden wierden in gevaar gebracht, zich boven den wil van de tijdelijke meerderheid te verheffen en door een beroep op het volk voor de vrijheid en het staatsbelang te waken.”¹⁴⁶

Buijs vond de laatst geciteerde woorden enigszins dubbelzinnig. Begrepen de conservatieven de zelfstandigheid van de koning zo dat hij zich met een beroep op de wil van het volk achter de kiezer boven de tijdelijke meerderheid zou moeten kunnen verheffen? Grondwetsschennis en koninklijke staatsgreep was vast niet wat de conservatieven nastreefden. Wat de conservatieven bedoelden was dat de koning die boven de partijen stond en zelfstandig oordeelde, kon concluderen dat de wil van de meerderheid van de kiezers niet meer werd uitgedrukt door de meerderheid van de volksvertegenwoordiging. De koning zou dan de Tweede Kamer moeten kunnen ontbinden. De conservatieven wensten dus de verwezenlijking van de hoofdgedachte die al in het constitutioneel monarchaal regeringsstelsel lag opgesloten. Deze hoofdgedachte werd al door de liberalen erkend. Het was zelfs aan de liberale inzet voor dit beginsel te danken dat het in de grondwet verankerd lag. Wat dit punt betrof stemden de programma's van conservatieven en liberalen volgens Buijs volkomen met elkaar overeen.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Ibidem, 7-8.

¹⁴⁷ Ibidem, 8-9.

En nee, de liberalen streefden niet naar *volksalmacht*. Wilden de conservatieven de Koning de mogelijkheid bieden om in het belang van de staat naar eigen inzicht te handelen, in strijd met de meerderheid van de volksvertegenwoordiging? Dat kon niet de bedoeling zijn want dat zou op revolutie prediken zijn neergekomen. De koning kon slechts een nieuw beroep doen op het volk.¹⁴⁸

Buys haalde Van Foreest nog een keer aan. Hij probeerde namelijk nog een ander punt van verschil tussen liberalen en conservatieven in te brengen:

'De conservatieven zijn voorstanders van de getemperde monarchie, en niet, zoo als de liberalen, van die vermomde volkssouvereiniteit, die zich plooit en schikt naar de monarchale vormen, die ja, een koning duldt, maar onder voorwaarde, dat de wil van de meerderheid feitelijk de hoogste magt in den Staat zij en de Koning zich de rol òf van haar werktuig, òf van een *Roi fainéant* getrooste.'¹⁴⁹

Buijs vond bovenstaande kwestie rijp voor verbanning uit de parlementaire discussie. In de constitutionele monarchie was de discussie al beslecht:

'Daarentegen is geen verwijt meer dan het genoemde geschikt om indruk te maken op het volk met zijn zwak politiek gestel; het maakt daaruit alligt gevolgtrekkingen op, die volstrekt niet lagen in de bedoeling van de sprekers en noodlottig op het bederf van de constitutionele monarchie moeten uitloopen. Men vermijde woorden, zoo vatbaar voor verkeerde uitlegging, en dit te eer omdat het ook hier om niets anders dan zuiver woordenspel te doen is.'¹⁵⁰

De constitutionele monarchie zou op een dualisme steunen; 'zij onderstelt twee vrije zelfstandige magten, die daar waar zij vrijwillig samenwerken den geheelen staat vertegenwoordigen en dus staatsgezag, dat wil zeggen wetgevend gezag

¹⁴⁸ Ibidem, 9.

¹⁴⁹ Ibidem, 9.

¹⁵⁰ Ibidem, 9-10.

uitoefenen.¹⁵¹ Maar hoe viel de volkomen vrijheid en zelfstandigheid van elk van beide machten te handhaven 'bij strijd van gevoelens'? Anders gezegd; wie had de macht om knopen door te hakken zonder dat er problemen ontstonden in 'het organisme'? Daar wist het stelsel geen sluitend antwoord op te geven. Zo ontstond volgens Buijs het parlementair stelsel. De koning regeerde met de meerderheid. De vrijheid en zelfstandigheid van de regering moest dan wel krachtig verdedigd worden.¹⁵²

Ook haalde Buys het Antirevolutionaire Kamerlid Julius van Zuijlen van Nijvelt (1819-1894) aan die het verschil tussen conservatieven en liberalen wilde verduidelijken; 'Ja het is waar, de conservatieven zijn liberaal en de liberalen zijn tot op zekere hoogte conservatief; maar de liberalen zijn nog iets anders, de liberalen zijn bovendien en bovenal Thorbeckianen, en dat zijn de conservatieven niet.'¹⁵³ Dat maakte het liberalisme volgens Van Zuijlen van lager allooi waardoor het binnenkort ten gunste van het conservatisme zou hebben uitgediend. Buijs zag in de Kamer toch al geen wezenlijk verschil tussen het liberalisme en conservatisme maar komt dan toch met een net iets andere gevolgtrekking dan Van Zuijlen. Hij zag de bovenstaande gedachtegang volgend dan eigenlijk drie partijen: de Thorbeckianen, de liberalen en de Antirevolutionairen.¹⁵⁴

Het was Buijs een doorn in het oog dat de oppositie de begroting van de regering niet meer op inhoud beoordeelde maar afkeurde uit politiek wantrouwen. Buijs noemde dit een ontwikkeling in radicale zin. Kon het iets anders betekenen dan dat men het de koning onmogelijk wilde maken om te regeren?

'(...) maar als regel zal men toch wel mogen stellen, dat waar de constitutie den Koning vrijheid van handelen geeft, de Kamers evenmin door dwangmaatregelen die vrijheid mogen opheffen als de regering onbevoegd is op welke wijze dan ook de Kamers tot het uitbrengen van een of ander votum te dwingen.'¹⁵⁵

¹⁵¹ Ibidem, 15.

¹⁵² Ibidem. 15.

¹⁵³ Ibidem, 12-13.

¹⁵⁴ Ibidem. 12-13.

¹⁵⁵ Ibidem, 16.

Buijs noemde het misbruik en vond het onvergeeflijk dat de conservatieven zich er ook aan schuldig maakten terwijl zij de zelfstandigheid van de Koninklijke macht zouden moeten 'schragen'.¹⁵⁶ 'Men stemt nu tegen hoofdstuk A, omdat men bezwaren heeft tegen hoofdstuk B, ja verklaart zich tegen alle begrotingen, omdat men een enkelen Minister verwijderen wil.'¹⁵⁷ Buijs constateerde in wezen dat de objectiviteit van beoordeling van beleidsvoorstellen van regeringszijde tanende was. En wat betreft Thorbecke; Buijs noemde hem 'de meest consequente staatsman' die Nederland in de afgelopen dertig jaar had.¹⁵⁸ Als enige sloeg hij er volgens Buijs in om een school te vormen. Hij verbond zijn naam aan een machtige en aanzienlijke partij. 'Wie een gids zoekt, wendt zich bij voorkeur tot hem, die den weg kent en die weet waar hij heen wil.'¹⁵⁹ Dat wist de oppositie niet en het was volgens Buijs haar taak dat uit te vinden zodat er oppositie gevoerd kon worden door denkbeelden tegenover die van de regering te stellen.¹⁶⁰

5.3 De Tweede Kamer en de staatsbegroting voor 1865

Naast de Aurora recensie schreef Busken Huet voor het januarinumnummer van *De Gids* van 1865 ook een politiek stuk; 'De Tweede Kamer en de Staatsbegroting van 1865'. Dit kan met recht een uitbreiding van de onderwerpen waarover hij schreef genoemd worden. Daarmee kwam hij wel op een terrein waarop ook andere Gidsredacteuren zoal Buys opereerden.

Busken Huet zou het in zijn bespreking over 'De tegenwoordige staat der parlementaire welsprekendheid in Nederland' hebben.¹⁶¹ Eigenlijk is het een grote

¹⁵⁶ Ibidem, 16.

¹⁵⁷ Ibidem, 17.

¹⁵⁸ Ibidem, 21.

¹⁵⁹ Ibidem, 22.

¹⁶⁰ Ibidem, 23.

¹⁶¹ Ibidem, 43.

kritiek op wat er zich in het parlement afspeelde en in het bijzonder het gebrek aan welsprekendheid. Busken Huet nam het optreden van de Kamervoorzitter onder de loep, had vervolgens kritiek op het spreken en redeneren van een aantal parlementariërs van verschillende facties en sloot zijn betoog af met een aanval op Thorbecke die hij kwalijk nam dat hij er niet voor uit wilde komen dat hij naar oordeel van Busken Huet eigenlijk op volkssoevereiniteit uit was.

De bespreking begon met een citaat over parlementaire omgangsvormen van een Kamerlid tijdens de begrotingsbehandelingen in het Tweede Kamerdebat van 26 november 1864. Daarmee gaf Busken Huet aan waarover zijn verhandeling ging. Direct na het citaat merkte hij op dat de algemene beschouwingen aan gehalte verloren hadden door de afwezigheid van de Antirevolutionaire voorman Groen van Prinsteren. Busken Huet haalde vervolgens het Gidsartikel van een paar maanden eerder door Vissering geschreven naar boven waarin deze opinieartikelen tegen Groen van Prinsteren van de hand van Robert Fruin onder de loep nam. Busken Huet was het niet eens met een conclusie van Vissering waarin deze vaststelde dat het Conservatief-Protestants Kamerlid De Brauw zich niet door Groen van Prinsteren had laten 'kopen'. Busken Huet schreef:

'De heer Groen, die slechts onhandig geweest was; wiens eenig misdrijf hierin bestaan had dat hij zijne eigen toekomstige instrumenten reeds van te voren in kwaden reuk had gebragt bij de natie; die daardoor zijdelings eene goede dienst bewezen had aan de liberalen- heeft van dien kant allerlei grievende verwijten moeten hooren; en zoo na is het vuur hem aan de scheenen gelegd, dat het wonder zou geweest zijn indien hij er zich niet aan gezengd had. De heer De Brauw daarentegen, die tot den heer Groen in dezelfde verhouding had gestaan als Eva weleer tot den boom der kennise des goeds en des kwaads; die feitelijk gegeten had van de verboden vrucht; die veroordeeld zou hebben moeten worden om met smart en in het zweet zijns aanschijns verontschuldigen te baren- deze eenige overtreder, deze alleen schuldige, indien

men het namelijk de moeite waard acht om in zulke zaken van schuld en onschuld te gewagen, is met algemeene stemmen toegelaten geworden als lid der Kamer.¹⁶²

Probeerde Busken Huet zich hier te mengen in een discussie tussen opiniemakers of velde hij hier in zijn voor literaire aangelegenheden gebruikelijke spitsvondige recensentenstijl een oordeel over de politieke gang van zaken? De toon was in ieder geval gezet.

Hierna richtte hij zich op de Kamervoorzitter. Die moest naar de mening van Busken Huet kunnen zwijgen; een modelspreker hoefde hij niet te zijn maar hij diende wel kennis te hebben over parlementaire welsprekendheid in binnen- en buitenland, hij moest een door middel van studie geoefende smaak hebben, 'een fijn oor' en hij moest waardig zijn maar niet pedant. Toenmalig Kamervoorzitter, de Conservatief Gerlach Cornelis Johannes van Reenen (1818-1893), voldeed volgens Busken Huet niet aan bovenstaande voorwaarden.¹⁶³

Vervolgens bekritiseerde Busken Huet met een retorische truc een aantal uitspraken in de debatten, waaronder een van Thorbecke, waarbij hij de onbekwaamheid van de voorzitter wilde illustreren en in een moeite door commentaar leverde op opmerkingen in het debat. Busken Huet haalde vervolgens een parlementaire vraag over het liberaal of Thorbeckiaan zijn, die Buys in zijn artikel uitvoerig behandeld had, aan zonder daar inhoudelijk commentaar op te leveren. Hij kwam weer bij Groen van Prinsteren uit en schreef vervolgens;

'De Heer Groen is zelf de eerste geweest om in zijne vliegende blaadjes aan de konservatieven hunne Thorbeckophobie te verwijten; de eerste om te gewagen van de lokomotief *Thorbecke* der onweersaanbare beginselen. Doch was dit voor de andere leden een vrijbrief om nu ook in de Kamerzelve van Thorbeckianen, van Zuylianen, van Groenianen te spreken? Onze parlementaire eloquentie verkeert misschien in een staat van gisting, en mogelijk is het aan

¹⁶² Conrad Busken Huet, 'De Tweede Kamer en de staatsbegroting voor 1865.', *De Gids* 29 (Amsterdam 1865) 42-63, aldaar 43.

¹⁶³ Ibidem, 44.

die krisis toe te schrijven dat de lezers van het Bijblad het ditmaal zoo vaak hebben voelen schemeren; hunne oogen niet geloovend, en zich telkens afvragend of zij wel inderdaad de getrouwe verslagen van eene achtbare parlamentszitting in handen hadden?’¹⁶⁴

Het schrijven van Busken Huet wekt, in tegenstelling tot de woorden van Buys, de indruk dat hij geen constructieve intenties had. Hij besprak en brak af. Er spreekt geen zorg, geen zoeken naar betere wegen uit.

Na een aanval op het conservatieve Kamerlid Van Zuylen¹⁶⁵ merkte Busken Huet achteloos op dat zijn stuk niet over politiek handelde maar over literatuur. Het deel van zijn betoog dat hierna volgde kan samengevat worden in de woorden die hij zelf gebruikte:

‘In eene parlementaire vergadering moet onder de geoefende leiding van een schrander en waakzaam voorzitter alle beperking zelf-beperking zijn. Die zekere grenzen, waardoor eene discussie voor platheid bewaard wordt, mogen op geenerlei wijze aan een gezondheidskordon herinneren, getrokken van regeringswege; zij moeten bepaald worden door den geest-zelf, die alle leden der vergadering bezielt.’¹⁶⁶

Toch kan gezegd worden dat het schrijven van Busken Huet zelf ook iets plats heeft. Spot overheerst de boodschap.

Busken Huet ving het tweede deel van zijn artikel aan door het conservatieve Kamerlid Nicolaas Pieter Jacob Kien (1800-1879) valselijk te prijzen: en gedeelten uit zijn kabinetskritische redevoering te citeren. Valselijk omdat Busken Huet Kien met de volgende woorden inleidde;

‘Tot de klasse der goede sprekers, van hen wier woord de aandacht trekt omdat er iets pikants, iets origineels, iets eigenaardigs aan is, behoort, steeds naar het bijblad te oordeeleen,

¹⁶⁴ Ibidem, 45.

¹⁶⁵ *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal*, 1864 1865, 206.

¹⁶⁶ Conrad Busken Huet, ‘De Tweede Kamer en de staatsbegroting voor 1865.’, 51-52.

dezelfde heer Kien van wien de heer Voorthuysen [Evert Du Marchie van Voorthuijsen (1824-1894) conservatief kanerlid, MR] gezegd heeft dat hij een aangename prater is.¹⁶⁷

Hoe vallen deze woorden te rijmen met wat Busken Huet daarna schreef? '(...) De redevoering van den afgevaardigde uit Utrecht is eigenlijk geene redevoering, maar een bedsermoen; een dier praatjes tusschen man en vrouw, waarmede de markies De Boissy den franschen Senaat pleegt te vermaken.'¹⁶⁸ Volgens Busken Huet 'verraadt de redevoering van den Utrechtschen gedeputeerde, in weerwil van haar valsch vernuft en van hare slordigheid, een van nature krachtig brein.'¹⁶⁹ Van Zuylen werd vervolgens met Kien vergeleken en lichter bevonden.

Voordat Busken Huet aan het optreden van de leider van het liberale kabinet, Thorbecke, begon sloot hij af met het beste dat hij nog over Kien, en impliciet de Kamer in zijn geheel, te zeggen had;

'Zijne taal is erbarmelijk, zijne kwinkslagen zijn onuitstaanbaar, en hij schijnt niet te bevroeden dat ook de parlementaire diktie "nog zoo'n studie à apart" is. Doch wil men het gehalte der debatten in onze Tweede Kamer beoordeelen naar een billijken maatstaf; wil men daartoe zijne keus vestigen op een ruw en verwaarloosd en vermoedelijk onherstelbaar bedorven, maar wezenlijk talent, dan schijnt de burgemeester van Utrecht [Kien, MR] in de eerste plaats in aanmerking te komen.'¹⁷⁰

Het is duidelijk dat Busken Huet niet overliep van bewondering voor de Nederlandse parlementaire debatten en de politici die daartoe in het strijdperk traden. Geen compliment of het werd wel in een belediging verpakt, geen bewondering of het werd overstemd door hoon.

Het laatste deel dat Busken Huet bijdroeg aan het januarinumnummer van *De Gids* in 1865 begon als volgt; 'Al de beste krachten onzer parlementaire welsprekendheid

¹⁶⁷ Ibidem, 53.

¹⁶⁸ Ibidem, 56.

¹⁶⁹ Ibidem, 57.

¹⁷⁰ Ibidem, 57.

worden, wanneer de heer Groen van Prinsteren afwezig is, door de heer Thorbecke vertegenwoordigd;’ Er volgde bepaald geen lofrede op Thorbecke. Busken Huet nam slechts een paar voorbeelden door waaruit zou blijken dat Thorbecke geen geweldig spreker was. Hij concludeerde daarop fijntjes;

‘Uit het oogpunt van den stijl gezien is elke redevoering van den heer Thorbecke, elk zijner memorien van toelichting, overdreven gesproken, eene geniale kakografie. Het krielt er van ongrammatikale beknopteden, van grooten en kleiner geweldenarijen aan de taal gepleegd. Slag op slag worden de regten dier schoone opgeofferd aan eene eigenzinnige concisie [beknoptheid, MR], hare bevalligheden versmaad ter wille van eene in manier ontaarde breviloquentie [bondigheid, MR]. De heer Thorbecke is zoo bevreesd voor het euvel der breedsprakigheid dat hij er kortademig van wordt. De gedachten stroomen niet bij hem met statigheid over eene diepe bedding en langs grootsche oevers, maar worden door elkander geschud als passagiers in een oud spoorwegrijtuig van de derde klasse: harde banken op een versleten onderstel.’¹⁷¹

Vervolgens nam Busken Huet Thorbecke’s opvattingen onder de loep en schreef:

‘Plegtig, met nadruk, onder eede bijna, hebben wij den heer Thorbecke tot driemaal toe hooren verzekeren (...) dat van volkssouvereiniteit te spreken voor hem zoo goed is als spraken van een chaos, van iets waarvan hij zich geen klaar begrip kan vormen; en dat er in de af en toe door hem voorgedragen wetten, waaronder karaktereristieke, geen spoor te vinden is van volkssouvereiniteit, “men versta daaronder wat men wil”. Na deze bejegening uit den hoek der linkerzijde [liberalen, Thorbeckianen, MR], kan het niet bevreemden dat het groote beginsel der 19de eeuw, de steunpilaar van alle moderne staatsinstellingen, de alfa en omega van de politieke geloofsbelijdenis van den tegenwoordigen tijd [volkssouvereiniteit, MR], dat in één woord in de democratie ook uit den hoek der regterzijde begroet geworden is met een hagelbui van steenen.’¹⁷²

(...)

¹⁷¹ Ibidem, 61.

¹⁷² Ibidem, 62.

‘Men moge het beklagen of er in roemen, Nederland is feitelijk sedert 1848 eene democratische republiek met een vorst uit het Huis van Oranje tot erfelijk voorzitter. Onze koning is een koning bij de gratie Gods, doch in geen anderen zin dan waarin ook ‘s konings kleedermaker aan de goddelijke genade het aanzijn dankt.’¹⁷³

Dat Thorbecke niet van het woord volkssoevereiniteit en de consequenties die daaruit volgden wilde denken karakteriseerde Busken Huets als laf;

‘Het woord heeft de heer Thorbecke misschien te alle tijde, en dan ook te ontijde, voor zichzelf gehouden. Het beginsel heeft hij ingeroepen van het oogenblik af dat hij zijne staatkundige hervormingstaak aanvaard heeft tot op den huidigen dag; bij ál de door hem voorgedragen wetten, ook bij de niet karakteristieke daaronder. Democratie, volkssoevereiniteit: kleeft er smaadheid aan die woorden? Zoo wees een man, en draag die smaadheid.’¹⁷⁴

Busken Huets woorden gericht aan Kamervoorzitter en parlementariërs deden geen stof opwaaien. De aanval op Thorbecke; dat werd een punt. Het is daarom nodig om kort te schetsen hoe Thorbecke monarchie en volkssoevereiniteit zag.

5.4 Thorbecke volkssoevereiniteit en monarchie.

De historicus Gerard Hooykaas heeft betoogd dat Thorbecke, hoewel geen orangist, een overtuigd monarchist was. ‘Hij geloofde in de superioriteit van de constitutionele monarchie aan de creatie waarvan hij zo’n eminente bijdrage heeft geleverd.’¹⁷⁵ Hooykaas verwees onder anderen naar aantekeningen die Thorbecke over de constitutionele monarchie maakte.

¹⁷³ Ibidem, 63.

¹⁷⁴ Ibidem, 63.

¹⁷⁵ G.J. Hooykaas, ‘Het individu op de troon Thorbecke en de monarchie’, *De Negentiende Eeuw* 23 1: ‘Orangisme in de negentiende eeuw’, (Leiden 1999) 46-55, aldaar 53.

‘Waarom de eenheid der uitvoerende Magt in monarchie of erfelijk koningschap gevestigd, en niet in een eersten ambtenaar of in een collegie? Hier komen de redenen die voor de erfelijkheid van het koningschap pleiten, te stade. Men laat liever het toeval der geboorte, dan eene telkens zich vernieuwende heersch- of eierzucht en kuiperij meester.’¹⁷⁶

In een volgende notitie merkte Thorbecke wel het volgende op over de mate van macht die een vorst kon hebben;

‘De mate van vrijheid des Konings hangt in de eerste plaats van het bezit van koninklijke eigenschappen af.

Dat een zwak, bekomen, vooroordeelziek Vorst zoo vrij zij, als de man , die, *verdient* de eerste te zijn, ware een eisch tegen de natuur.

Een Koning, die zich van de bekwaamsten des Lands weet te omringen, en hen ieder op zijne plaats te doen werken, zal doorgaans een onverstoorbaar overwigt uitoefenen.’¹⁷⁷

Thorbecke biograaf Remieg Aerts merkte over Busken Huets aanval op Thorbecke op; ‘Busken Huet verwoordde hier scherp de uiteindelijke strekking van het in 1848 ingezette proces, maar dit was beslist niet wat Thorbecke bedoelde het was ook potsierlijk de eerste grondwetautoriteit te beleren over zijn eigen schepping.’¹⁷⁸

‘Thorbecke wees de gedachte van volkssoevereiniteit af, omdat die de natie louter als een massa voorstelde. In zijn visie bestond de maatschappij uit levenskringen en bestuurseenheden waarbinnen de participerende en zich organiserende burger actief was. Het directe kiesrecht, de relatief brede kiesbevoegdheid voor de gemeenteraad, de nieuwe openbaarheid van bestuur en de vrijheid van vereniging zouden die betrokkenheid bevorderen.’¹⁷⁹

¹⁷⁶ G.J. Hooykaas en F.J.P. Santegoets, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke 1830-1872 Deel V: 1845-1853* (Den Haag 1996) 527-528.

¹⁷⁷ Hooykaas en Santegoets, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, 530.

¹⁷⁸ Remieg Aerts, *Thorbecke wil het biografie van een staatsman*, (Amsterdam, 2018) 632.

¹⁷⁹ Aerts, *Thorbecke wil het*, 455.

Aerts zocht in de woorden van Busken Huet, die hij een boutade noemde, de verklaring voor de breuk tussen *De Gids* en Busken Huet nog diezelfde januarimaand van 1865.¹⁸⁰

5.5 Vergelijking Buys en Busken Huet

Terwijl Buys in zijn Gidsbijdrage zaken probeerde te duiden, aanklaagde, college gaf en de zaken niet in het belachelijke trok of de belachelijkheden niet wilde benadrukken, deed Busken Huet dat wel; juist wel. Buys schetste een beeld van zoekers, Busken Huet meer dat van knoeiers.

Buys probeerde juist aan te tonen dat het begrip volkssoevereiniteit een wapen van de antiliberale tegen Thorbecke en de liberalen was. Het begrip rook naar de revolutie van 1848 in Frankrijk, naar Napoleon III die als een absoluut vorst met machteloze volksvertegenwoordiging regeerde. De liberalen waren daarin buitenspel gezet. Volkssoevereiniteit en democratie betekenden voor Thorbecke en Buys absolute heerschappij van het volk. De constitutionele monarchie met het beperkte kiesrecht was in hun ogen het veilige midden tussen twee zeer risicovolle uitersten. Dat vond Busken Huet als radicaal en antiliberaal halfslachtig. Hij was, zo schreef hij in 1863 in een artikel over zijn voorbeeld Sainte-Beuve in *De Gids* in zijn navolging juist een bewonderaar van het autocratische bewind van Napoleon III.¹⁸¹

Wat had Busken Huet en met hem het grootste deel van het Nederlandse volk nu bij de toenmalige constitutionele monarchie en het kiesstelsel te winnen? Hij was vanwege zijn niet toereikende inkomen immers niet kiesgerechtigd en niets wijst er op dat hij voor zichzelf een rol in het parlement zag. In zijn functie van redacteur van *De Gids* was hij zich bewust van de invloed die zijn literatuurkritieken uitoefenden op

¹⁸⁰ Ibidem, 632.

¹⁸¹ Praamstra, *Busken Huet*, 362-363.

Nederlandse lezers en schrijvers. Dat hij Thorbecke uitdaagde om het begrip volkssoevereiniteit werkelijk te omarmen en er voor te staan moet dan ook gezien worden als de voor hem meest voor de hand liggende weg om zijn talent aan te wenden om invloed uit te oefenen. De liberale Buys daarentegen was sinds het vorige jaar hoogleraar staats- en volkenrecht in Leiden. Hij had een goed inkomen en behoorde tot het deel van het volk dat kiesgerechtigd was.

5.6 Een spreker tijdens het begrotingsdebat die Busken Huet niet in zijn artikel opvoerde.

Een liberale spreker, geen Thorbeckiaan, die Busken Huet niet in zijn artikel aanhaalde was zijn mede redacteur van *De Gids*, Van Limburg Brouwer, die voor de Liberalen in de Tweede Kamer zat. In zijn betoog, via de voorzitter, gericht tot Van Zuylen verdedigde hij de vrije pers in niet mis te verstane woorden;

‘De spreker uit de hofstad eindigde zijn betoog over de drukpers met te zeggen , dat zij wat voorzigtiger moest zijn in hare beschuldigingen en verwijten , aan de vertegenwoordigers gerigt. Nu ben ik het wel eens met mijn geachten mede-afgevaardigde uit Almelo, dat het wenschelyk zou zyn indien zij zich soms wat matigde en hare eigene waardigheid wat beter ophield, dan sommige harer organen dit vooral in den laatsten tijd gedaan hebben; maar ik voeg mij niet by de meening van den spreker uit 's Gravenhage, dat de drukpers voorzigtiger zou moeten wezen, omdat anders deze of gene aarzelen zou het mandaat van volksvertegenwoordiger aan te nemen. Ik als liberaal en wij allen, liberalen, zeggen: laat, wat ons betreft, de drukpers vrij uiten wat zij wil; indien zy juiste aanmerkingen op ons maakt, ons nuttige lessen geeft, zullen wy die met dankbaarheid aannemen; zy kunnen ons van groote dienst zijn; maar zyn die beschuldigingen valsch, dan laten zij ons onverschillig; zy deren ons niet.

(...)

‘De geachte spreker uit 's Gravenhage vreest de vrije drukpers in hare mogelijke uitspattingen. Ik antwoord hem met de woorden van denzelfden schryver, dien ik zoo even reeds aanhaalde:

“Quiconque a peur des journaux et ne voit pas le rôle qu'ils jouent dans la civilisation moderne, celui-là, quel que soit son esprit, n'aime pas la liberté, ou, ce qui revient au même, il ne la comprend pas.” [Wie bang is voor de kranten en de rol die ze in de moderne beschaving spelen niet ziet, die persoon, ongeacht zijn geest, houdt niet van vrijheid, of, wat hetzelfde is, hij begrijpt het niet, MR]¹⁸²

Mooie woorden van Van Limburg Brouwer maar hij had buiten zijn Gidscollega Busken Huet diens trouwe bewonderaar Potgieter gerekend. De Tweede Kamer en de staatsbegroting voor 1865 bracht Van Limburg Brouwer ernstig in verlegenheid en hij was een van de redacteuren die wat Aerts als boutade van Busken Huet omschreef niet zou accepteren en zich dan ook genoodzaakt zou zien om zijn redactielidmaatschap van *De Gids* in januari op te zeggen.

¹⁸² *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal*, 1864-1865, 199-200.

6 Over hoe verschillende kranten op de twee Gidsartikelen reageerden en wat dat voor de betrokkenen betekende.

De twee stukken die Busken Huet voor het januarinummer van *De Gids* schreef bleven niet onopgemerkt. Direct na publicatie namen kranten het voor Busken Huet op of bekritiseerden ze zijn schrijven al naar gelang de politieke gezindheid van de krant waarin een bepaald stuk verscheen. Redacteuren schuwden het daarbij niet om, zoals Busken Huet zelf ook deed, op de persoon te spelen.

In dit hoofdstuk wordt krantencommentaar vermengd met briefcontact tussen Busken Huet en Potgieter, Busken Huet met Bosboom-Toussaint en briefcontact tussen Busken Huet en Bosboom Toussaint. Daardoorheen lopen de stappen die Busken Huet nam voor zijn sollicitatie bij de *Rotterdamsche Courant* en de lezing die hij gaf die overigens ook weer in de kranten besproken werd.

Op woensdag 4 januari 1865 stond op pagina 4 van de *Nederlandsche Staats-Courant*, die in die tijd meer op andere kranten leek, een overzicht van de nieuwe nummers van tijdschriften. De eerste titel die genoemd werd was *De Gids*. De volgende mededeling is van belang voor de verwikkelingen in dit hoofdstuk; 'Onder redactie van P. A. S. van Limburg Brouwer, enz.'¹⁸³ Geen Potgieter, Vissering, Busken Huet, Buys of welk ander redactielid dan ook werd met naam genoemd. Het feit dat Van Limburg Brouwer naast redactielid van *De Gids* op dat moment ook liberaal lid van het parlement was zou kunnen verklaren waarom zijn naam als enige in de *Staats-Courant* genoemd werd.

Op 5 januari werd de naam Van Limburg Brouwer in een heel wat minder neutrale context gebruikt.¹⁸⁴ In het conservatieve *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* werden de twee door Busken Huet geschreven artikelen kort besproken, waarbij het woord 'onbetamelijk' voorkwam in de bespreking van 'Een avond aan het Hof'. Dat stuk was van Busken Huet en dat was bekend. Het stuk over 'De Tweede

¹⁸³ N.N., 'Tijdschriften', *Nederlandsche Staatscourant.*, Den Haag, 4 januari 1865.

¹⁸⁴ N.N., 'Niet-Offici el Gedeelte', *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage.*, Den Haag, 6 januari 1865.

Kamer en de Staatsbegroting voor 1865' was anoniem gepubliceerd en de krant legde de verantwoordelijkheid voor het plaatsen van dat stuk duidelijk bij Van Limburg Brouwer. Hij stond in hun ogen aan het hoofd van de redactie van *De Gids*.

De conclusies die de krant uit het stuk over het hof en de Staatsbegrotingen trok zal Van Limburg Brouwer in verlegenheid gebracht hebben:

'Daar de *Gids* door de mannen van de Regeeringspartij wordt geredigeerd, staande zelfs aan het hoofd dier redactie het lid der Tweede Kamer, de heer v. Limburg Brouwer, – een der warmste bewonderaars van het Ministerie – kan *het Huis van Oranje* uit deze schending van den eerbied, aan Hare Majesteit verschuldigd, en uit deze openhartige verklaring omtrent de beteekenis van ons Koningschap wel leering putten – als het letten wil op de teekenen des tijds.'¹⁸⁵

Op vrijdag 6 januari 1865 berichtte hetzelfde dagblad op de voorpagina in het *Niet-Officieel Gedeelte* opnieuw over de naar toen bleek controversiële stukken die in het januarinumnummer van *De Gids* stonden. Busken Huet had zijn naam onder de *Aurora*-recensie gezet. Het belangrijkste wat het dagblad over het stuk schreef is het volgende; Het blad vond 'de persoonlijke opvoering van Hare Majesteit in hooge mate onbetamelijk' maar wat 'men onze geëerbiedigde Koningin in den mond legt niet alleen *lèse majesté*, maar ook *lèse femme*, zoowel ten aanzien van H. M. als van hare hofdames.'¹⁸⁶

Busken Huet die vooruitstrevend was wat de gelijkheid tussen man en vrouw betreft was waarschijnlijk helemaal niet bezig met de vraag of de gedragingen waarmee hij zijn personages bekleedde al dan niet aan de vrouwelijkheidsnorm voldeden. Met dit commentaar was de kous voor het dagblad wat dat stuk betreft echter nog niet af. Ze hoopten er nog op terug te komen.'¹⁸⁷

¹⁸⁵ N.N., 'Niet-Officieel Gedeelte'.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Ibidem.

Busken Huet had de 'insinuatie aan het adres van Limburg Brouwer' ook in de kranten gelezen. Daarop had hij op zondag 8 januari een briefje naar het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* geschreven waarin hij aangaf dat het stukje over de Tweede Kamer van hemzelf was en dat Van Limburg Brouwer niet betrokken was geweest bij de samenstelling van het januarinumnummer van *De Gids*.¹⁸⁸

Op zaterdag 7 januari, nam het *Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad* het commentaar uit het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* over. Daaraan voegde de krant commentaar uit de *Arnhemsche Courant* toe. Het feit dat Busken Huet de Koningin en vier hofdames als critici van het jaarboekje *Aurora* opvoerde verdiende 'openlijke en ernstige afkeuring'.¹⁸⁹

De krant had het artikel liever helemaal geen aandacht gegeven maar zij vond het nodig om; "'in naam der nederl. Letterkunde, die de heer Huet door zijn kritiek beter wil maken, ernstig te protesteren tegen dit vergriep tegen eerbied, wellevendheid en kieschheid.'" ¹⁹⁰ Het *Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad* was er blij mee dat 'van zoo geheel verschillende zijden de staf wordt gebroken over eene handelswijze, die niet alleen den schrijver, die het feit beging, maar het tijdschrift, dat zulke uitingen hielp verspreiden en aan de spitse onzer literatuur wil staan, in de algemeene achting moet doen dalen'.¹⁹¹

Op dinsdag 10 januari meldde het *Algemeen Handelsblad* dat Van Limburg Brouwer 'bedankt' had voor het mede-redacteurschap van *De Gids*.¹⁹² Het dagblad stelde dat het niet anders kon dan dit besluit goedkeuren omdat ondervinding leerde dat de publieke opinie 'den mede-redacteur, niet geheel ten onrechte, aansprakelijk stelt voor de opname van artikelen in het tijdschrift, waarvan hij als lid der Kamer de verantwoordelijkheid persoonlijk alligt niet zou wenschen over te nemen'.¹⁹³ De krant

¹⁸⁸ Busken Huet, *Brieven aan potgieter*, 88.

¹⁸⁹ N.N., 'Utrecht, Zaterdag, 7 Januarij.', *Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad : algemeen advertentie-blad*, Utrecht, 7 januari 1865.

¹⁹⁰ N.N., 'Utrecht, Zaterdag, 7 Januarij.'

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² N.N., 'Amsterdam, Maandag 9 Januarij.' *Algemeen Handelsblad*, Amsterdam, 10 januari 1865.

¹⁹³ N.N., 'Amsterdam, Maandag 9 Januarij.'

hoopte wel dat Van Limburg Brouwer ondanks het opzeggen van zijn redacteurschap wel medewerker van *De Gids* zou blijven.

Het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, was Van Limburg Brouwer heel wat minder gunstig gezind. Dezelfde dag citeerde ook deze krant de ontsteltenis naar aanleiding van 'Een avond aan het hof' die bij de redactie van de *Amsterdamsche Courant* leefde; "'Met zulk een gids loopt men gevaar op een dwaalweg te vervallen.'" *De Gids* betrad "'een verboden gebied'". Het stuk sloot af met de conclusie; "'Het gebied dat hier betreden is blijkt een onbekend oord voor den gids te zijn, en hij zal dus beter doen het in het vervolg te vermijden. Het is een waagstuk, waarvoor zijne krachten te kort schieten.'" ¹⁹⁴

Diezelfde dag publiceerde de krant overigens de brief van Busken Huet waarin hij zich bekend maakte als de schrijver van het stuk over het Nederlandse parlement. Busken Huet liet daarin ook weten dat Van Limburg Brouwer buiten dat hij voor het januarinummer zelf geen stukje geleverd had, door toevallige omstandigheden ook niet over de plaatsing van het stuk geraadpleegd was. Busken Huet twijfelde er niet aan dat de vaste lezers van *De Gids* hem wel in de Geabonneerde van het Bijblad herkend hadden. De reden waarom hij niet onder eigen naam publiceerde lag daarin dat het op de redactie de gewoonte was dat dezelfde auteur niet twee hoofdartikelen in hetzelfde nummer zou plaatsen. ¹⁹⁵ De mededeling van Busken Huet werd gevolgd door commentaar daarop van de krant. Die vond wat Busken Huet te melden had 'in geen enkel opzicht bevredigend'. ¹⁹⁶ De krant stelde dat Van Limburg Brouwer nu eenmaal aan het hoofd van de redactie stond en 'Voor de *strekking* is en blijft ieder lid van der redactie verantwoordelijk; en wanneer een lid *der Tweede Kamer* met zijn naam dekt een Tijdschrift, (...) dan weegt die verantwoordelijkheid dubbel, en is scherpe afkeuring dubbel verdiend'.

¹⁹⁴ N.N., 'Binnenland.Residentie-nieuws.', *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*., Den Haag, 10 januari 1865.

¹⁹⁵ Conrad Busken Huet, 'Ingezonden Stukken.', *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*., 10 januari 1865.

¹⁹⁶ Busken Huet, 'Ingezonden Stukken.'

Op 13 januari schreef Busken Huet Potgieter; 'Vergeef mij, beste vriend, het verdriet dat gij aan mij beleeft en de oneer die gij met mij inlegt. Kon ik maar anders! Denk intusschen niet dat ik zuur zie, of aan vrouw en kind tot overlast ben. „Pas si bête!” [Zo dom ben ik niet, MR].¹⁹⁷ Busken Huet schreef ook een brief aan Buys waarvan hij een kopie bij de hierboven genoemde brief aan Potgieter voegde. Uit een antwoord dat Busken Huet Buys in een brief schreef en op 13 januari met Potgieter deelde, blijkt dat Buys hem voor de keuze gesteld had om of voor *De Gids* in 1865 niet meer over politiek te schrijven, of de lezers te laten weten dat de redactie zijn bijdrage afwees.¹⁹⁸ Busken Huet schreef Buys vervolgens;

”Verbond ik mij om in 1865 de politiek te laten rusten, dan zouden ook de andere redakteuren hunnerzijds dezelfde verbindtenis moeten aangaan. Mag ik niet ergeren, ik mag ook niet geërgerd worden. Daar intusschen een *Gids*, die zich gedurende een geheelen jaargang onthoudt van over politiek te spreken, een onding is, komt zoowel de eene als de andere belofte mij onaannemelijk voor.”¹⁹⁹

(...)

”Ook tegen Uw tweede voorstel heb ik een onoverkomelijk bezwaar. Mij walgt namelijk van het denkbeeld om zelf aan het publiek mede te deelen dat ik door mijne mede-redakteuren gedesavoueerd word. Het doen van die mededeeling staat aan U, niet aan mij.”²⁰⁰

Daarna schreef Busken Huet Buys dat hij bereid was zijn positie als redacteur per 1 februari van dat jaar op te zeggen en in te wisselen tegen het zijn van medewerker waarbij alles wat hij schreef voordat het geplaatst kon worden goedkeuring van de redactie behoeft. Op een vergoeding voor dat medewerkerschap wilde Busken Huet later terugkomen. Fijntjes wees hij erop dat hij het jammer zou vinden als *De Gids* aan verdeeldheid te gronde zou gaan net nu de oplage zo hoog was.²⁰¹

¹⁹⁷ Busken Huet, *Brieven aan potgieter*, 90.

¹⁹⁸ Jacob Smit, *Leven en werken van E.J. Potgieter 1808-1875* (2^e druk; Leiden 1983) 236.

¹⁹⁹ Busken Huet, *Brieven aan potgieter*, 90-91.

²⁰⁰ Ibidem, 92.

²⁰¹ Ibidem, 92.

Van Limburg-Brouwer reageerde op de krantenartikelen, en met name het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, door in een schrijven van 8 januari aan de redactie van *De Gids* zijn ontslag aan te bieden. Opmerkelijk genoeg schreef hij over de vorm van de recensie van het jaarboekje *Aurora* die hem, omdat hij er als redactielid ook voor verantwoordelijk was, naar zijn mening in een positie tegenover het koningshuis bracht die voor hem in zijn toenmalige positie als kamerlid onaangenaam was;

'terwijl de kritiek door den "geabonneerde op het Bijblad" eenige opmerkingen over het Koninklijk gezag bevat, waarvoor ik buiten twijfel mede aansprakelijk moet worden gesteld, daar het stuk, als niet onderteevend, van de Redactie zelve uitgaat, en die mij in de Kamer als liberaal lid wel eens konden worden voorgeworpen, gelijk ze dat reeds werden in het bekende orgaan der oppositie.²⁰²

De dag daarvoor had de redactie van *De Gids* namens de koningin al een brief ontvangen van haar Grootmeester. Zij liet daarin haar ernstige ongenoegen weten over de plaatsing van dit 'hoogst ongepast opstel' waarmee de *Aurora* recensie bedoeld werd.²⁰³ Busken Huet besprak het schrijven van de grootmeester op zondagavond 8 januari in een brief aan Potgieter. Haar om een audiëntie vragen om het een en ander toe te lichten zag hij niet zitten want dan zou hij zich blootstellen aan haar eventuele afwijzing. Hij voelde overigens ook de minste lust om 'met Hare Onbevattelijke Majesteit kennis te maken.'²⁰⁴ Verder schreef hij aan Potgieter dat de brief van de Grootmeester naar zijn mening moest rondgestuurd worden naar de overige leden van de redactie. Wel zou hij met de overige redacteuren willen overleggen. Hij had behoefte aan het scheppen van helderheid.²⁰⁵ Vermoedelijk bedoelde hij daarmee dat het voor de overige redactieleden duidelijk moest zijn welke (belangrijke) rol Busken Huet bij *De Gids* vervulde.

²⁰² Colenbrander, *Uit het Gidsarchief*, 229.

²⁰³ *Ibidem*, 229.

²⁰⁴ Busken Huet, *Brieven aan Potgieter*, 87-88.

²⁰⁵ *Ibidem*, 88.

Ondertussen had het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* nóg een kleine rekening met Busken Huets collega Van Limburg Brouwer te vereffenen. Men moest namelijk weten dat;

'de heer van Limburg Brouwer, als lid der Kamer, de onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden zóó ver drijft, dat ook hij (maar het is hem mislukt!) personen heeft willen verdrijven van de gereserveerde tribune, op grond dat deze aantekeningen zouden maken ter latere bestrijding van de ministrieële partij!²⁰⁶

Van Limburg Brouwer werd met gretigheid aangepakt. Busken Huet die het stof deed opwaaien werd bijna als een loopjongen weggezet; 'Leerrijk is ook de, wij durven bijna zeggen: naïve bekentenis van den heer Huet omtrent de vindingrijkheid, waarmede het „liberalisme” een beginsel in het openbaar weet te handhaven en in het geheim te verkrachten.²⁰⁷

Gedoeld werd op het gebruik bij *De Gids* dat er per redacteur maar een hoofdartikel per nummer verscheen. Hoeveel hoofdartikelen kon men per nummer schrijven wanneer men gefingeerde namen gebruikte?²⁰⁸ Aan het feit dat ondertussen wel duidelijk moest zijn dat Busken Huet niet echt een spreekbuis van de liberale partij was ging het dagblad voorbij.

Het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* wist op 11 januari uit het bericht van het *Algemeen Handelsblad* dat Van Limburg Brouwer niet uit de redactie stapte vanwege hetgeen dat Busken Huet schreef en dat hem als Kamerlid in verlegenheid bracht, maar omdat hij het redacteurschap niet meer met zijn Kamerlidmaatschap verenigbaar achtte. Fijntjes voegde het dagblad nog aan de door het *Algemeen Handelsblad* uitgesproken wens van een continuering van het medewerken van Van

²⁰⁶ N.N., 'Binnenland.Residentie-nieuws.', *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*., Den Haag, 10 januari 1865.

²⁰⁷ N.N., 'Binnenland.Residentie-nieuws.'.

²⁰⁸ Ibidem.

Limburg Brouwer aan *De Gids* toe dat hij dat 'waarschijnlijk weder onder allerlei gefingeerde namen en titels gelijk de heer Huet gebruikte' zou doen.²⁰⁹

Het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* wist op 12 januari inmiddels te melden dat het uit betrouwbare bron te horen had gekregen dat de secretaris van koningin Sophie, Carl Wilhelm Albert von Weckherlin (1807-1872) de redactie van *De Gids* namens de koningin een brief had geschreven waarin zij haar ongenoegen betuigde over 'Een avond aan het hof' van Busken Huet.²¹⁰

Ook het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* dat het nieuwsbericht onbewerkt overnam liet daardoor geen ruimte voor een andere conclusie.²¹¹ De *Rotterdamsche courant* bracht dit nieuws overigens ook op dezelfde wijze.²¹² Het was overigens niet Von Weckherlin die de brief verzorgde maar grootmeester van Koningin Sophie, Lodewijk Napoleon graaf van Randwijck (1807-1891).²¹³

Op 14 januari wijdde ook de *Middelburgsche Courant* een commentaar op 'Een avond aan het Hof'. Busken Huet werd 'de talentvolle mede-redacteur' van *De Gids* genoemd.²¹⁴ Het ongenoegen dat de Koningin zou hebben noemde de krant 'hoogst onwaarschijnlijk.' De krant vervolgde:

'Daar gelaten toch in hoeverre de heer Busken Huët in bedoeld stuk de Nederlandsche denkbeelde omtrent étiquette eenigszins uit het oog mocht hebben verloren, gelooven wij dat H.M. de koningin, veel minder bekrompen in hare opvattingen dan sommige dagbladen, zelfs indien het stuk haar min aangenaam ware geweest, die bijdrage slechts met een glimlach vol bonhomie zou hebben bejegend.'²¹⁵

²⁰⁹ N.N., 'Binnenland. Residentie-Nieuws.', *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage.*, Den Haag, 11 januari 1865.

²¹⁰ N.N., 'Utrecht, Donderdag, 12 Januarij.', *Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad : algemeen advertentie-blad.*, Utrecht, 12 januari 1865.

²¹¹ N.N., 'Binnenland. Residentie-Nieuws.', *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage.*, Den Haag, 13 januari 1865.

²¹² N.N., 'Binnenland. Rotterdam. 12 Januarij.', *Rotterdamsche courant.*, Rotterdam, 13 januari 1865.

²¹³ Busken Huet, *Brieven aan potgieter I*, 87.

²¹⁴ N.N., 'Binnenland. Middelburg 13 Januari.', *Middelburgsche courant.*, Middelburg, 14 januari 1865.

²¹⁵ N.N., 'Binnenland. Middelburg 13 Januari.'

Op 15 januari nam ook de *Bredasche Courant* de mededeling van ongenoegen van de koningin over zonder daar zelf commentaar op te geven.²¹⁶ De zestiende volgde de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant* met hetzelfde nieuws.²¹⁷ Dezelfde dag kwam het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* met een honend commentaar op de Almanak-kritiek van Busken Huet. Hij had in het verleden een paar novellen onder het pseudoniem Trasybulus aan *Aurora* aangeboden. Werk dat niet zonder reden buiten de canon van de Nederlandse letterkunde gebleven is en daar legde de correspondent pijnlijk de nadruk op; 'De novellen, die *Trasybulus* – voor wien niemand grooter sympathie kan hebben dan de heer Busken Huet – in een der almanakken (de *Aurora*) plaatste, blijven immers toch de zilveren lepels, die de aschman uit dien vuilnisbak redt?'²¹⁸

De correspondent zag nog een reden om Busken Huet te bespotten; waarbij hij voor het gemak maar niet de mogelijkheid opperde dat Busken Huet, al blijkt dat nergens uit, de setting aan het hof als parodie op het schrijven der minder talentvollen, koos.

'Inderdaad, wat heeft de nederlandsche letterkunde in den laatsten tijd al verpligting aan dat lid van dien hoogen raad der litteratuur. Hoe juist en met welk een meesterlijke consequentie heeft diezelfde slooper, eenige maanden geleden, onzen auteurs niet verweten, dat zij zich aanmatigden over 't high life te schrijven en ons in salons der groote wereld te voeren, waarvan zij den drempel niet hadden overschreden.'

De correspondent redeneerde nog wat door en sloot het artikel krachtig af waarbij hij eerst Busken Huet citeerde;

²¹⁶ N.N. 'Nederlanden. Breda, den 14den Januarij.', *Bredasche courant.*, Breda, 15 januari 1865.

²¹⁷ N.N. 'Binnenlandsche Nieuwtijdingen.', *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant : staats-, handels-, nieuws- en advertentieblad.*, Zwolle, 16 januari 1865.

²¹⁸ N.N., 'Residentie-Kronijk. I.', *Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad : algemeen advertentieblad.*, Utrecht, 16 januari 1865.

“Voor ééne fabel van Lafontaine, geef ik al de zes en twintig deeltjes van Aurora present,” laat de schrijver eene der hofdames uitroepen. Maar in die zes en twintig deeltjes bevinden zich bijna al de gedichten van De Génestet en de novellen van mevrouw Busken Huet; en de schrijver van het artikel in de *Gids* heeft meermalen en terecht De Génestet's lof verkondigd. Het gansche artikel zou volmaakt zijn, wanneer de schrijver er Multatuli's woorden als motto had boven geplaatst: “zij zullen mij lezen, al zou ik schandalen schrijven;” en eenen aanhaling uit zijn eigen artikel: “is het schuldig te gelooven dat wansmaak en gemeenheid in dit verhaal met elkander om den voorrang dingen?”²¹⁹

De dichter en theoloog Petrus Augustus de Génestet (1829-1861) werd na de dood van zijn vrouw en kind aan tuberculose in 1859 een overbuurman van Potgieter. Ze kwamen bij elkaar over de vloer en via hem ontmoette Busken Huet potgieter. De Génestet stierf in 1861 aan dezelfde aandoening als zijn vrouw en kind..

Op 21 januari nam Johannes Van Vloten, in een schrijven vanuit zijn woonplaats Deventer het in de Middelburgsche Courant onder de titel *Ne touchez pas à la reine* voor Busken Huet op. Hij leidde zijn verdediging met de volgende woorden in;

‘Men heeft, in de eerste dagen van dit jaar, bovenstaande Spaansche hofleus, in deze onspaansche Nederlanden, op de belachelijkste en onwaardigste wijs zoeken toe te passen, en de Nederlandsche dagbladpers heeft daardoor, in minstens vijf of zes harer vertegenwoordigers (...) van een deerniswaarde bekrompenheid blijk gegeven. Als één man is dit anders zoo uiteenstuivende vijftal, in broederlijke, maar niet minder beklagenswaarde eendracht, tegen den geestigen kont te velde getrokken, in het Januarijnummer van den *Gids*, op „een avond aan 't Hof” gevoerd.²²⁰

Hoewel de woordspeling waarin de titel van een toen bekende opera, de letterlijke vertaling van de zin en wellicht de contemporaine geschiedenis van de bij haar volk impopulaire koningin Isabella II van Spanje samengingen, vragen oproepen bij de

²¹⁹ N.N., ‘Residentie-Kronijk. I.’.

²²⁰ Johannes van Vloten, ‘Ingezonden stukken. Ne touchez pas à la Reine.’ *Middelburgsche courant*., Middelburg, 21 januari 1865.

hedendaagse lezer, is de boodschap van Van Vloten zonneklaar. Bekrompen vertegenwoordigers van de Nederlandse dagbladpers sloegen de normaal naar elkaar gebalde vuisten tot een vuist ineen en trokken ten strijden tegen Busken Huet.²²¹

Van Vloten had ook weinig achting voor wat in *Aurora* werd opgenomen en de koningin zou zich niet hoeven schamen voor het fictieve oordeel dat ze velde. Busken Huet had zich twee keer op een manier uitgedrukt die Van Vloten niet voor zijn rekening wilde nemen en er stonden een paar bijdragen in het jaarboekje die Van Vloten liever welverdiende lof had zien toegewuifd, maar:

‘wat beteekenen die twee of drie smetjens, bij al de losheid en de geest, de waarheid en de juistheid, die er in al ’t overige doorstraalt? (...) Een koninklijke vrouw, die algemeen als fijn beschaafd en geletterd te boek staat, als een ideaal van goeden smaak te schilderen en haar in dien geest sprekende in te voeren; wat zou daar kwetsends in liggen kunnen, en waarom zou dat niet veroorloofd zijn? Integendeel verdient zij dien naam inderdaad, dan kan het haar niet anders dan vlijen en streelen. Evenzeer als het voor Huet, of welk ander Nederlandsch burger, niets onaangenaams zou kunnen hebben, in een of ander verdichte voorstelling, in dien geest en zin, geïdealiseerd op te treden, als zij in ’t werkelijke leven doen. Van dat denkbeeld is hij, bij zijn schrijven, kennelijk uitgegaan, en ’t strekt der edele verontwaardiging van de Nederlandsche dagbladpers – zoo *liberale* als *behoudende* – weinig tot eer, dat zij, bij de waardeering dier zienswijz, zoo schromelijk heeft misgetast, zich zoo deerlijk heeft ten toon gesteld!²²²

De Middelburgsche Courant lichtte hun besluit de brief van Van Vloten te plaatsen op veelzeggende wijze toe:

‘Wij hebben reeds in ons nummer van 14 dezer te kennen gegeven dat wij voor de wijze waarop de heer Huet zijn oordeel over het jaarboekje *Aurora* inkleedt, geen onverdeelde sympathie gevoelen, (enkele zijner uitdrukkingen achten wij zelfs geheel verwerpelijk) doch

²²¹ Van Vloten, ‘Ingezonden stukken.’

²²² Ibidem.

tevens, dat wij met de afkeuring, welke de dagbladpers als in koor daarover uitspreekt, nog veel minder kunnen instemmen.

Voor het ons door den hoogleraar van Vloten toegezonden stuk ruimen wij, met het oog op velerlei onwaardige aanvallen en zeer partijdige oordeelvellingen, gaarne een plaats in.²²³

Daar moest Busken Huet het mee doen. Van Vloten steunde hem, maar met een paar kanttekeningen, De liberale Middelburgsche Courant vond vooral de manier waarop Busken Huet door andere kranten aangevallen werd afkeurenswaardig maar kon ook niet achter de wijze waarop Busken Huet zijn kritiek optekende staan. Deze krant maakte het Busken Huet en de Gidsredactie niet al te moeilijk. Waar de politieke sympathie van kranten lag werd wel duidelijk. Het conservatieve *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* nam de gelegenheid om via Busken Huet Kamerlid en redactielid van *De Gids*, Van Limburg Brouwer, aan te vallen met merkbare graagte aan.

De schade die het optreden van Busken Huet al in de eerste week van 1865 binnen de Gidsredactie veroorzaakt had was dus aanzienlijk. Van Limburg Brouwer, Muller en Zimmerman namen ontslag, de redacteuren Schimmel en Schneevoigt deden dit uiteindelijk niet.²²⁴ Gidsredacteuren uit Leiden, want er was een Amsterdamse groep redacteuren en een Leidse groep, de hoogleraren Buys, Veth Vissering en Fruin die allen liberaal waren, probeerden Busken Huet en Potgieter nog wel binnen de redactie te houden maar Busken Huet kon niet op hun voorwaarde, door Buys schriftelijk aan hem gesteld, ingaan dat hij publiekelijk bekend zou maken dat mederedacteuren niet op de hoogte waren van de plaatsing van het stuk over de Staatsbegroting. Ook moest hij beloven dat hij geen politieke bijdragen meer aan *De Gids* zou leveren. Hij wenste daar niet toe gedwongen te worden. Zonder de Leidse redacteuren zag Busken Huet geen toekomst voor *De Gids* en na nog een voorstel aan de redactie gedaan te hebben waarop hij twee dagen later terugkwam besloot hij in overleg met Potgieter op 15 januari samen uit de redactie terug te treden.²²⁵

²²³ Ibidem.

²²⁴ Colmjon, *Conrad Busken Huet een groot Nederlander*, 74.

²²⁵ Praamstra, *Busken Huet*, 364.

7 Grootmeester en thesaurier, Beschouwingen over een Gidsartikel, Bosboom-Toussaint, de koningin, en Groen van Prinsterer

7.1 Van der Goes van Dirxland

Op 29 januari verscheen de anonieme publicatie *Beschouwingen over een Gidsartikel van CD. Busken Huet*²²⁶, door de Koninklijke Bibliotheek in verband gebracht met baron Louis Napoleon van der Goes van Dirxland (1806-1885).

Het artikel behandelde 'De Tweede Kamer en de Staatsbegroting voor 1865'. De baron was voor 1861 achtereenvolgens Hofdignitaris en kamerheer van de tweede zoon van Koning Willem I, prins Frederik, Koning Willem II en Koning Willem III. In 1861 was Van der Goes van Dirxland twee maanden minister van buitenlandse zaken in het conservatief/gematigd liberaal kabinet Van Hall/Van Heemstra. Dit kabinet viel door onenigheid over voorzitterschap van de ministerraad. Daarna werd hij door de koning nog in 1861 begunstigd met de rang van grootmeester van het koninklijk huis en daarnaast werd hij in 1863 tot thesaurier van het Koninklijk Huis benoemd en was lid van de hofcommissie. In 1875 werd hij nog opperschenker van de koning maar in 1881 vertrok hij bij het hof vanwege een boekhoudkundig geschil van mening met de koning. Hij was daar niet meer welkom maar behield zijn salaris dat als pensioen werd uitgekeerd.²²⁷

Busken Huet biograaf Olf Praamstra verbond de naam Van der Goes van Dirxland niet aan het anoniem verschenen stuk. Dat er niet nog een artikel met dezelfde naam bestaat waarvan de schrijver niet is ontmaskerd bewijst het feit dat Praamstra uit het aan Van der Goes van Dirxland toegeschreven artikel citeerde. Praamstra noemde hem een 'anonieme commentator' en besteedde er verder geen aandacht meer aan.²²⁸

²²⁶ [L.N. van der Goes van Dirxland], *Beschouwingen over een Gidsartikel van CD. Busken Huet*, (Den Haag 1865)

²²⁷ Bernard Woelderink, *Geschiedenis van de Thesaurie; Twee eeuwen Thesaurie en thesauriers van het Huis van Oranje-Nassau, 1775-1975* (Amsterdam 2010) 108-109.

²²⁸ Praamstra, *Busken Huet*, 365.

Navraag bij de afdeling van de bibliotheek die zich met dit soort zaken bezighoud schiep geen duidelijkheid. Waarom zijn naam aan de publicatie verbonden wordt blijft daarom vooralsnog onduidelijk. De graaf Van Randwijck trad officieel op namens de Koningin toen hij de brief aan de redactie van *De Gids* schreef, Van der Goes van Dirxland schreef anoniem en dat laat ruimte om te fantaseren over een rol van de Koning.

7.2 Beschouwingen over een Gidsartikel

'De reizigers verhalen dat, wanneer men in de maagdelijke wouden van Amerika de stilte plotseling door een geweerschot afbreekt, van alle zijden een gekrijt en gebrul opgaat, als ware men eensklaps in de Walpurgisnacht verplaatst.'²²⁹ Zo'n effect had het Gidsartikel 'een avond aan het Hof' van Busken Huet ook in de letterkundige wereld maar het was een ander stuk dat Busken Huet in diezelfde Gidseditie schreef dat Van der Goes veel bedenkelijker vond omdat Busken Huet daarin naar zijn mening niet uit dwaling maar willens en wetens zondigde. Hij bedoelde de bijdrage 'De Tweede Kamer en de staatsbegroting voor 1865'. Volgens de schrijver was het een scherpe satire op de Nederlandsche volksvertegenwoordiging. Een liberaal in een liberaal tijdschrift kon dat niet maken. 'Spotternij en sarcasme, men vergete het niet, zijn dodelijke wapenen, geen geneesmiddelen; men mag ze aanwenden tegen zijne vijanden, en ook dan slechts met gematigdheid: maar ze tegen zijne vrienden te keeren, gaat niet zonder de vriendschap te verbeuren.'²³⁰ Busken Huet diende, als hem de liberale zaak tenminste lief was, niet te spotten 'bij het peilen der wonden'²³¹ van zijn partij. 'Ernstige zaken moeten ernstig worden behandeld; en zich vrolijk te maken over eigen gebreken, is zeker geen bewijs van gezond verstand.'²³² Wie was Busken Huet om over welsprekendheid in het Nederlandse parlement te schrijven als hij niet eens leek te

²²⁹ Van der Goes van Dirxland], *Beschouwingen over een Gidsartikel*, 5.

²³⁰ *Ibidem*, 6.

²³¹ *Ibidem*, 7.

²³² *Ibidem*, 7.

weten dat er parlementariërs zijn die hun teksten oplezen? Daarbij was hij zelf niet in de parlamentszaal aanwezig waardoor hij non-verbale communicatie niet in zijn oordeel kon meewegen. Busken Huet zou zich bij literaire kritieken moeten houden waarmee hij de lachers op de hand had. Met die vaardigheid alleen kwam hij er niet bij het leveren van politiek commentaar want om zich op het terrein van 'Staatsregt'²³³ te begeven was studie nodig. Zo vond de schrijver dat Busken Huet een oneigenlijke vergelijking trok tussen de Britse Speaker in the House of Commons en de voorzitter van de Nederlandse Tweede Kamer.

Hij haalde de Zwitserse historicus en econoom Jean Charles Léonard de Sismondi (1773-1842) aan die schreef dat krantenmakers wisten dat epigrammen, satire, karikaturen en slechtheid het best verkochten. Ze wisten dat aanklachten en laster het slapende publiek wakker schudden. Fouten onthullen, zwakheden blootleggen, besluiteloosheid van overheidsambtenaren aantonen; het werd verkocht en gelezen. Schaamteloos zouden ze vrede in het vaderland, de vrijheid van meningsuiting, de eer van hun natie en verdediging tegen buitenlanders op het spel zetten om maar abonnementen te verkopen. Als Busken Huet zijn talenten in zou inzetten om verbetering in die toestand te brengen zou de schrijver dat van harte toejuichen.²³⁴

Busken Huet had ook verwijten aan Thorbecke gemaakt. De schrijver vond die aantijgingen onheus. Thorbecke was de leider van de liberale partij en als Busken Huet gelijk zou hebben gehad zouden mensen met 'eene eerlijke Liberale overtuiging' Thorbecke 'op staanden voet de oorlog (...) aandoen.'²³⁵ Busken Huet beschuldigde Thorbecke er ten eerste van dat hij tijdens de vijfdaagse begrotingsdebatten 'voor den vorm'²³⁶ het woord had gevoerd. Busken Huet kwam tot die gedachte omdat Thorbecke had opgemerkt dat; "'De plaats, zoo niet de zaak, gebiedt dat ik spreke'".²³⁷ De schrijver voerde aan dat Thorbecke tot deze uitspraak kwam omdat er tijdens de

²³³ Ibidem, 9.

²³⁴ Ibidem, 9.

²³⁵ Ibidem, 11.

²³⁶ Ibidem, 11.

²³⁷ Ibidem, 12.

begrotingsdebatten over alles behalve begrotingszaken gedebatteerd was. De minister, die de Koning vertegenwoordigde;

'kon zich bezwaarlijk daarmede inlaten: hij kent alleen het landsbelang, en, wanneer hij spreekt, moet hij daarover en daarover alleen spreken; de persoonlijke en partijbelangen gaan hem niet aan; waar deze ter tafel komen, vordert de zaak niet dat hij spreke. Doch de heer Thorbecke, grondlegger der parlementaire regering hier te lande, heeft daarvoor zooveel eerbied, dat hij, oordeelende in 's lands belang te mogen veronderstellen, zich daarom tot woordvoeren verplicht achtte: de plaats gebod het.'²³⁸

Ten tweede beschuldigde Busken Huet de eerste minister ervan het beginsel van volkssoevereiniteit, waaraan hij, volgens Busken Huet, zijn politieke loopbaan te danken had, verloochende. Thorbecke hing het beginsel van volkssouvereiniteit helemaal niet aan. Dat ze volkssoevereiniteit afwezen werd de liberalen door de oppositie verweten. Busken Huet voerde dus als vermeend liberaal in een liberaal tijdschrift oppositie tegen een kabinet met een liberale signatuur.

Busken Huet was volgens de schrijver niet verder gekomen dan het *Contrat Social* van Rousseau. Liberalisme zou voor Busken Huet 'meer eene aangeboren natuurdrijf' zijn dan 'de vrucht van langdurig en ernstig onderzoek'.²³⁹ Busken Huet was kortom een reactionair en helde wat het goddelijk recht en democratie betreft over tot de zeer conservatieven. Busken Huet zou volkssoevereiniteit met soevereiniteit van de natie verwarren. Daarmee beschouwde hij het volk oppermachtig tegenover de regering wat in tegenspraak was met het wezen van de staat. Het staatsgeheel zou dan door een van zijn delen worden overheerst. Dat bleek in het verleden geen succes te zijn. De nationale soevereiniteit, hoewel niet vastgelegd, 'is de hoeksteen van het moderne liberalisme.'²⁴⁰ De staat is daarmee een organisch

²³⁸ Ibidem, 12-13.

²³⁹ Ibidem, 14.

²⁴⁰ Ibidem, 15.

geheel waarin ieder deel tot het geheel behorend, vrij bewegend maar aan de andere delen verbonden, aan de werking van het geheel ondergeschikt is.

'Volgens haar beweegt zich binnen de Souvereiniteit der Natie, d.i. van den Vorst met zijn volk, de Souvereiniteit van den Vorst over zijn volk. De eerste is de wet, de tweede is de uitvoering; de eerste is de wil der Natie, openbaar uit het grondwettig overleg tusschen Kroon en Vertegenwoordiging, de tweede is de wil des Konings, uitgevoerd door zijne Ministers. Deze theorie verwerpt zoowel de oppermagt van den Vorst over de Natie, d.i. het droit divin, als de oppermagt des Volks over de Natie, d.i. de volkssouvereiniteit.'²⁴¹

Volgens de schrijver mocht Busken Huet door het bovenstaande overtuigd raken 'dat het niet genoeg is uitstekende talenten te bezitten, maar dat men ze moet weten te gebruiken en vooral zich voor misbruiken te wachten.'²⁴² Hij haalde ook de Franse journalist, schrijver, politicus en republikeinse tegenstander van het regime van Napoleon III, Eugène Pelletan, instemmend aan. Deze schreef dat kritiek in de vorm van een guillotinebetoog een land onthoofd.²⁴³

Het is interessant dat de baron Busken Huet een lesje staatsrecht meende te moeten geven. Hij liet daarin niet na om Busken Huet zijn plaats te doen kennen. Wat stelde zijn kritiek nu voor tegenover het levenswerk van Thorbecke;

'Immers wanneer men aan de eene zijde hoort een staatsman, voor wien staatsregt de hoofdstudie was van een lang en werkzaam leven, en die openlijk de volkssouvereiniteit verwerpt, en aan den anderen kant een theoloog-litterator, die hem boutweg tegenwerpt: gij hebt dat beginsel ingeroepen van het oogenblik, dat gij uwe staatkundige hervormingstaak hebt aanvaard tot op den huidigen dag; dan zal voor de overgrootste meerderheid tusschen die twee verklaringen, de keuze wel niet veel moeilijkheden opleveren.'²⁴⁴

²⁴¹ Ibidem, 15.

²⁴² Ibidem, 15.

²⁴³ Ibidem, 16.

²⁴⁴ Ibidem, 13.

Het pamflet is opzichzelfstaand al interessant maar voortvloeiend uit de pen van de Grootmeester van de Koning is een uitleg van de bestaande staatsinstellingen opmerkelijk. Was het een signaal naar lezers die op de een of andere manier wel wisten dat hij de schrijver was? Probeerde hij die lezers ervan te verzekeren dat de grootmeester van de Koning de liberale grondwet was toegenegen en zou doen wat in zijn macht lag om te proberen revolutionaire neigingen zoals die van waaraan Busken Huet uiting gaf aan het hof zo goed mogelijk te neutraliseren? In stukken uit het archief van Van der Goes van Dirxland in het Nationaal Archief uit 1865 staat niets over zijn brochure. Geen brief waarin hij zijn optreden noemde.

Busken Huet ontging het schrijven Van der Goes van Dirxland niet. Hij was, zo getuige een brief aan Potgieter, niet onder de indruk van de uitleg die de anonieme auteur gaf van het begrip volkssoevereiniteit;

'(...) eene tweede Haagsche brochure aan mijn adres, doch ditmaal over politiek. Waarom noemen die bestrijders zich toch niet? Wanneer gij op p. 15 zult gelezen hebben welk spel aldaar met het woord "sovereiniteit" gedreven wordt, ben ik begeerig van u te vernemen of *die* man in uwe oogen het regt heeft om mij voor een beunhaas in het staatsrecht uit te maken. Voor het overige heeft de toon van het boekje mij vergelijkenderwijs weldadig aangedaan.'²⁴⁵

Misschien hebben Potgieter en Busken Huet het er mondeling nog over gehad maar in de brief van Potgieter tien dagen later repte hij er niet over. Zo blijft de brochure van Van der Goes van Dirxland tot op zekere hoogte een raadsel. Wat hij schreef was relevant, dat hij dat anoniem deed is gezien zijn positie aan het hof ook begrijpelijk maar verder blijft het giswerk naar zijn beweegredenen. Busken Huet noemde de brochure in zijn brief aan Potgieter maar verder lijkt het geen stof te hebben doen opwaaien. Maar onder het voorbehoud dat de Koninklijke Bibliotheek de brochure met de juiste auteur in verband bracht, is het nu wel duidelijk dat op beide Gidsartikelen van Busken Huet een reactie van het hof kwam. Van Randwijck was

²⁴⁵ Busken Huet, *Brieven I*, 105.

grootmeester van de Koningin, Van der Goes van Dirxland van de Koning. De eerste schreef officieel, maar niet openbaar, namens de Koningin, de tweede werd nauwelijks opgemerkt en was anoniem maar wel openbaar.

Interessant is dat Van der Goes van Dirxland mild was over hoe Busken Huet over de koningin en haar hofdames schreef;

‘Het zij verre van ons vorm of inhoud van bewust artikel te verdedigen, echter kunnen wij niet nalaten onze meening te uiten, dat het vergrijp niet geëvenredigd is aan het anathema over den schuldigen uitgesproken, en dat de kastijding veel van eene wraakoefening heeft. Met de beste bedoelingen, wij zijn er van overtuigd, doch uit een onverklaarbaar gemis aan kiesheid en goeden smaak heeft de heer Huet personen opgevoerd die nog niet tot de geschiedenis behooren. Dat men zoo iets grootelijks afkeurt, wat is natuurlijker? Maar dat men er een boosaardig opzet in ziet tot aanranding eener onschendbare persoonlijkheid, en aan helsche inblazing toeschrijft wat slechts een sterk sprekend voorbeeld is van menschelijke feilbaarheid, is voor het minst overdreven. Dat zoo algemene *haro* heeft veel minder van de opwelling eener edele verontwaardiging, dan van de Schadefreude van een hoop scholieren, die den meester op eene fout betrappen.’²⁴⁶

Over de inhoud van dit *Gids*artikel schreef Van der Goes van Dirxland niets. Hij liet duidelijk blijken dat de ‘verontwaardigden’ zich tot Busken Huet verhouden als leerlingen tot de schoolmeester. Het lijkt er op dat Van der Goes van Dirxland geen lid was van de *camarilla*, een groep vertrouwelingen rond de koning.²⁴⁷ In de Willem III biografie van Dick van der Meulen wordt hij niet eens genoemd; grootmeester Van Randwijck slechts eenmaal en dat omdat hij de eerder genoemde brief naar de redactie van *De Gids* stuurde.²⁴⁸

Of Busken Huet de retorische schoonheid van het betoog van Van der Goes van Dirksland kon waarderen is niet bekend. Het betoog maakt duidelijk wat Busken Huet met zijn twee *Gids*artikelen teweeg bracht. Ook de aanbevelingen van de schrijver

²⁴⁶ Ibidem, 5-6.

²⁴⁷ Dik van der Meulen, *Koning Willem III 1817-1890* (Amsterdam 2013) 365.

²⁴⁸ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 502.

verdienden het om door Busken Huet serieus in overweging genomen te worden. De eigenlijk de aandacht op zichzelf vestigende hoon die bij Busken Huet een verder misschien serieus artikel doordrenkte streek diegenen die de hoon ten deel vielen tegen de haren in. Busken Huet verklaarde het werk van een schrijver vanuit de persoon van de schrijver. Daarmee legde hij zwakheden bloot. Nu was hijzelf eens aan de beurt en men kende zijn zwakheden wel.

7.3 Bosboom-Toussaint

“De Gids” wordt gelezen! gelezen! gelezen! en helaas, nog belastend. Iedereen commenteert op zijne wijze. Zelfs die niet gelezen hebben, vooral die niet gelezen hebben!²⁴⁹ Dit schreef Bosboom-Toussaint in een brief aan Potgieter op 3 januari 1865. In Den Haag sprak men over niets anders meer. Haar man, de schilder Johannes Bosboom, was geërgerd weggelopen uit de *Pulchri Studio* [Haags schilderkundig genootschap, MR] nadat hij geconstateerd had dat alleen wat opzien baarde de gemoederen bezig hield. Nieuwjaarsvisites ging ze normaal gesproken uit de weg, maar nu greep ze het aan om het in de deftige Haagse kringen voor Busken Huet op te nemen. Mensen dachten daar nog dat hij vijandelijk naar haar was en ze bejegenden hem al dan niet daarmee in verband staand vijandig. Zij liet daarop weten dat Busken Huet haar hielp door zijn steentje bij te dragen bij het redigeren van haar werk.²⁵⁰

Op een dinsdagavond in januari 1865, de brief is niet gedateerd, schreef Busken Huet in een van zijn vele brieven aan Bosboom-Toussaint- naast dat hij een tijdstip voor een bezoekje aan haar met haar probeerde af te stemmen- het verzoek om een openbare brief tot haar te richten; ‘Ik wensch U namelijk zeer nederig verlof te vragen om na 1° Februarij, wanneer de *Gids* in het licht zal verschenen zijn, zonder onze namen en met of zonder eene explicatie van de aangebleven redacteurs, een

²⁴⁹ Bosboom-Toussaint, *Brieven aan Potgieter*, 171.

²⁵⁰ *Ibidem*. 171.

gedrukten brief aan U te mogen rigten.’²⁵¹ Hij had die brief eerst aan Potgieter willen richten maar dat leek hem bij nader inzien wat onnatuurlijk omdat de geschiedenis die hij zou vertellen hem al bekend zou zijn.

‘Door *hem* weet ik, dat Gij met mij begaan zijt, en *hij* weet dat ik voornemens ben U dit verzoek voor te dragen. Denk, bid ik U, eens na over de zaak, en zeg mij ronduit uwe meening. Eene weigering zal mij niet kwetsen; een toestemmend antwoord zou ik beschouwen als eene der gewigtigste diensten die mij op dit moment zouden kunnen bewezen worden.’²⁵²

Waarom wilde Busken Huet zijn brief juist tot Bosboom-Toussaint richten? Praamstra geeft in zijn biografie aan dat Busken Huet zich door iedereen in de steek gelaten voelde. Hij verwachtte niet dat hij zijn vijanden middels een openbare brief op andere gedachten kon brengen, maar hij hoopte wel dat zijn vroegere vrienden meer begrip voor hem zouden opvatten. Door zijn brief tot haar te richten zou het grote publiek weten dat er tenminste één iemand naast Potgieter en in mindere mate maar niet benoemd Van Vloten, waarvan het niet onbelangrijk was dat het een vrouw was die in de hoogste kringen verkeerde en alom gerespecteerd werd, hem niet liet vallen. Voor Bosboom-Toussaint betekende deze gunst dat ze het gevaar liep nu samen met Busken Huet door opspattend vuil bevuurd te raken. Ze onderhield goede contacten met het hof en de Haagse aristocratische kringen. Beiden kenden ze dat gevaar maar Bosboom-Toussaint stemde toe.²⁵³

7.4 Koningin Sophie en Groen

Zowel het echtpaar Groen van Prinsterer als het echtpaar Bosboom(-Toussaint) onderhield contacten met koningin Sophie. De koningin nodigde de schrijfster die aan

²⁵¹ Busken Huet, *Brieven I*, 127.

²⁵² *Ibidem*. 127.

²⁵³ Praamstra, *Busken Huet*, 368.

de Veenlaan, nu Toussaintkade, woonde regelmatig uit om met haar thee te drinken in haar theekoepel. Ze waren praktisch overburen. De koningin las, schreef en studeerde bijna voortdurend maar las weinig boeken van Nederlandse schrijvers. De in Stuttgart geboren dochter van koning Willem I van Württemberg en grootvorstin Catharina Paulowna van Rusland, die een jongere zus was van de vrouw van de Nederlandse koning Willem II, Anna Paulowna, was Europees gericht. Ze onderhield contact met invloedrijke mannen als de Britse premier Lord Palmerston (1784-1865), de componist en pianist Franz Liszt (1811-1886, Napoleon III (1808-1873), de Franse staatsman en historicus Louis Adolphe Thiers (1797-1897) en de Franse filosoof en schrijver Ernest Renan (1823-1892).²⁵⁴ Sophie huwde haar neef in 1839. Het huwelijk was verre van gelukkig, zelfs voor een verstandshuwelijk. Joris Abeling schreef in *Teloorgang en wederopstanding van de Nederlandse monarchie (1848-1898)* dat Sophie 'een intellectueel gevormde vrouw, erdudiet en met een kosmopolische uitstraling' was. Willem III was daarentegen 'een grove, impulsieve en niet-intellectuele erfprins'. Zowel Sophie als de Nederlandse kroonprins onderzochten afzonderlijk van elkaar de mogelijkheden voor een scheiding. Sophie in 1848, Willem III in 1850. In 1855 scheidden ze van tafel en bed.²⁵⁵

Met het echtpaar Groen van Prinsterer was haar contact nog hechter dan dat met Bosboom-Toussaint. Toen Groen de laatste jaren van zijn leven op het landgoed Blankenburg woonde bezocht de koningin hen elke zomer een tot twee keer. Toen Groen ziek werd kwam Sophie persoonlijk informatie inwinnen over zijn gezondheidssituatie.²⁵⁶ Ook de politieke tegenspeler van Groen van Prinsterer, Thorbecke, mocht in tegenstelling tot wat koning Willem III doorgaans uitte, op haar sympathie rekenen. Ze vond hem een man van karakter.²⁵⁷

²⁵⁴ Ibidem, 124-125.

²⁵⁵ Joris Abeling, *Teloorgang en wederopstanding van de Nederlandse monarchie (1848-1898)* (Amsterdam 1996) 39-40.

²⁵⁶ Abeling, *Teloorgang en wederopstanding*, 149.

²⁵⁷ Ibidem, 148.

Zou de koningin werkelijk negatief gedacht hebben over het stuk dat Busken Huet over haar fictieve bespreking schreef? ²⁵⁸ Pikant was dat, weer volgens Abeling, voor Sophie de omgang met het Nederlands patriciaat ‘een bron van eindeloze verveling was’. ²⁵⁹ Uit een brief aan haar Engelse vriendin Lady Malet van juli 1849 citeerde hij haar; “Domkoppen, ze hebben geen *esprit*, geen verbeeldingskracht.” ²⁶⁰ Busken Huet biograaf Meerkerk schreef ‘Op die hoogheid hebben Potgieter en Huet vertrouwd, en als ze een goedkeuring verwacht hebben — wat mij niet onwaarschijnlijk dunkt —, dan zijn ze meer dan bedrogen uitgekomen.’ ²⁶¹ Kwam Busken Huet in zijn *Gids* artikel misschien bedreigend dicht bij wat de koningin daadwerkelijk van de bijdragen in het jaarboekje *Aurora* zou denken en kon hij dat ook weten omdat hij daar iets over had opgevangen van Bosboom-Toussaint? Of was dat zo overduidelijk voor hem, en zijn lezers, dat daarvoor niemand uit de school hoefde te klappen? Een aanwijzing is wat Bosboom-Toussaint daarover op 3 februari in een brief aan Potgieter schreef. ²⁶² Ze had bezoek gekregen van ene mevrouw v.W. die, net als Bosboom-Toussaint overigens, toegang had tot “*de Reine*” ²⁶³ en wist te vertellen dat de Koningin spijt had van de brief die namens haar naar de redactie van *De Gids* was verstuurd. ²⁶⁴ Wat Bosboom-Toussaint erover aan Potgieter schreef doet vermoeden dat de koningin op het verkeerde been gezet was door krachten (aan het hof?) die wensten dat er een kritische brief uitging naar *De Gids*. Het was dat een andere v.W., maar nu een man, ziek was geweest anders had de brief aan *De Gids* voorkomen kunnen worden. ²⁶⁵ Uit het bovenstaande kan geconcludeerd worden dat Busken Huet inderdaad dicht bij de opvattingen van de koningin over Nederlandse literatuur kwam. Naar aanleiding van de ophef had ze in haar naam laten reageren maar waarschijnlijk na eigen lezing van het stuk van Busken Huet bleek ze niet zo’n moeite met de inhoud te hebben.

²⁵⁸ Ibidem, 39.

²⁵⁹ Ibidem, 41.

²⁶⁰ Ibidem, 41.

²⁶¹ Meerkerk, *Conrad Busken Huet*, 117.

²⁶² A.L.G. Bosboom-Toussaint, *Brieven aan E.J. Potgieter*. (Rotterdam z.j. [1913]), 184.

²⁶³ Bosboom-Toussaint, *Brieven aan E.J. Potgieter*, 184.

²⁶⁴ Ibidem, 184.

²⁶⁵ Ibidem, 184.

8 Reactie van Busken Huet en commentaar op deze reactie

8.1 Opgedragen aan Bosboom-Toussaint

Busken Huet had er begin februari 1865 als beklagde al een maand van kritiek op zijn artikelen opzitten. Nu wilde hij tot zijn verdediging reageren. Dat deed hij door een openbare brief aan mevrouw Bosboom-Toussaint te schrijven. Busken Huet dateerde zijn brief aan haar op 2 februari 1865. Hij had in de maand januari een aantal lezingen gegeven die sterk bekritiseerd waren. Hij lichte in zijn brief eerst toe waarom hij ervoor had gekozen om bij zijn lezingen vooral voor te lezen. Zijn voorbeeld, Sainte-Beuve, leerde namelijk dat elke '*leçon de littérature* grootendeels uit *lectures*' moest bestaan.²⁶⁶ Busken Huet had dus verschillende Franse teksten uitgekozen die hij in Rotterdam bij zijn sterk bekritiseerde lezing had voorgelezen. Het publiek kon deze aanpak niet waarderen en de voorzitter van die avond oordeelde dat hij onvoorbereid was.²⁶⁷

Busken Huet veronderstelde bij zijn Rotterdamse publiek 'niet slechts dezelfde schranderheid (...) als waardoor de Parijsche volksklasse zich onderscheidt', maar ook een grote bekendheid met de Franse taal.²⁶⁸ Waarom sprak Busken Huet niet over het werk maar koos hij er voor om voor te lezen?

'De ware kunst verdooft niet, maar verkwikt. Het echte schoon is eenvoudig en onbedorven als de kinderkens van het nieuwe testament. Om het te begrijpen heeft men zoo veel filosofie niet van noode; (...) De tijd is mijns inziens gekomen om een anderen en beteren weg te bewandelen; om het publiek kennis te doen maken, niet met beschouwingen over modellen, maar met de modellen-zelve. Daarbij kan, omdat de kring van onze eigen literatuur beperkt is, partij getrokken worden van de gemeenzame bekendheid met sommige vreemde talen, die onze beschaafde gehoooren kenmerkt en onderscheidt.'²⁶⁹

²⁶⁶ Cd Busken Huet, *Aan mevrouw Bosboom-Toussaint* (Haarlem 1865) 8.

²⁶⁷ Busken Huet, *Aan mevrouw Bosboom-Toussaint*, 10.

²⁶⁸ Ibidem, 11.

²⁶⁹ Ibidem, 14.

Busken Huet bleef er bij dat zijn voorlezen een gerechtvaardigde en afgewogen beslissing was en vond daarin de afwijzing van het publiek en zijn criticasters 'het bewijs dat de goede smaak te onzent op dit oogenblik in een staat van krisis verkeert.'²⁷⁰

Busken Huet hield zijn lezing voor een publiek van een afdeling van de *Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*. Dat was niet bepaald publiek dat zich graag zou willen vergeleken zien met de Parijse volksklasse. Daarbij liet Busken Huet wel voorkomen dat dit publiek de Franse taal dusdanig beheerste dat ze de keuze die hij uit de Franse literatuur had gemaakt zonder toelichting ten diepste kon doorgronden maar dat is maar net de vraag. Het valt goed voor te stellen dat het publiek van Busken Huet teleurgesteld en misschien ook wel beledigd van hun avondje huiswaarts keerde. Daarbij is voor te stellen dat alleen voorlezen als buitengewoon gemakzuchtig gezien werd. Zou het publiek zich daar terecht niet te goed voor gevoeld hebben? Behandelde Busken Huet zo niet net iets te veel mensen vanuit een standpunt dat arrogant genoemd kan worden?

Busken Huet begon het volgende deel van zijn brief door zijn en Potgieters vertrek bij *De Gids* 'een soortgelijk verschil van meening' te noemen.²⁷¹ Daarmee werd gelijk duidelijk dat er van zijn kant geen schuldbekentenis viel te verwachten en dat deed hij dan ook niet. De Gidsredacteuren waarvoor Busken Huet nog de meeste achting had vonden 'Avond aan het hof' volgens hem 'een daad van onbedachtzaamheid' maar uiteindelijk zou men 'zijn overgegaan tot de orde van den dag.'²⁷² Hoe keek Busken Huet na de commotie zelf terug op het gewraakte artikel? 'Ik bemin als alle menschen den lof van mijne tijdgenooten, doch hooger stel ik de rustige goedkeuring van een volgend geslacht.'²⁷³ Daden legitimeren door het vertrouwen uit te spreken dat een volgend geslacht anders zal oordelen dan tijdgenoten valt slechts met terugwerkende kracht als krachtig argument te beoordelen.

²⁷⁰ Ibidem, 15.

²⁷¹ Ibidem, 15.

²⁷² Ibidem, 16.

²⁷³ Ibidem, 17.

'Aan den herbloei van onzen letteren staan sommige beletselen in den weg, die ik voorgenomen heb tot iederen prijs te helpen verwijderen. De letteren van een volk zijn de standaard zijner beschaving. In den loop des tijds is het jaarboekje *Aurora* eene vernedering voor ons vaderland geworden. Door velen wordt dit gevoeld en erkend; doch de meesten halen er de schouders over op en lagchen er om. Ik niet. Mij ergert het, mijne liefde voor de nationale vlag wordt er ten diepste door gekrenkt, dat men zich tegen beter weten in niet ontziet burgers en boeren bij voortduring in den waan te laten dat ons Hof gediend is met de opdracht van dit vaagsel onzer literatuur. Dat Hof en onze letteren te zuiveren van die blaam; dit te doen in het eerste tijdschrift des lands en als orgaan van het ontwikkeldst gedeelte der natie, is mijn langdurig aangestaard en van alle zijden opgenomen wit geweest. Wie voor den ernst, voor het verhevene, voor de heiligheid van zulk een streven geen hart heeft, aan diens oordeel onderwerp ik mij niet; de zoodanige mist ten deele hetgeen in mijne oogen den edelgeboren Nederlander kenmerkt. Mijn doel was goed, en het middel geoorloofd.'

Maar het kostte hem wel wat. Busken Huet had het gevoel dat mensen de gelegenheid aangrepen om rekeningen met hem te vereffen.

'Thans is te onzent, naar mijne ondervinding van de laatste weken, de kieschheid aan de beurt. Dat in den naam en onder aanroeping dier deugd het Ghetto van onze literatuur, overtuigd dat ieder mij ditmaal raken kon, uitgelopen is om mij met de aldaar gebruikelijke projectielen te begroeten, reken ik niet mede. Ik had van die vaderlandsche beunhazen in proza en poësie, de bloei van wier nering tijdelijk door mij verstoord is, sedert lang iets verdiend. Doch zoo vele weldenkenden zouden mij niet luide misprezen, zoo vele vrienden zouden niet zwijgend getreurd hebben over mijnen val, indien er niet tusschen hen en mij strijd ware over iets principieels.'

Busken Huet sloot het tweede gedeelte van zijn brief af met commentaar op wat kritieken en ging over op kritiek op zijn 'De Tweede Kamer en Staatsbegroting'. Hij

²⁷⁴ Ibidem, 17.

²⁷⁵ Ibidem, 18-19.

zette zijn argumentatie in met de tegenstelling eenheid en verscheidenheid. Potgieter en Busken Huet vonden dat verscheidenheid, en dan in concreto de stukken van Buys en Busken Huet die eerder tegenover elkaar stonden geen probleem. Voor de overige redactieleden was dit blijkbaar onacceptabel. Dan begint hij een betoog waarin hij redenties uit twee Gidsbijdragen van redactieleden Buys en Vissering becommentarieerde.²⁷⁶ Daarna bracht hij de zaak Groen van Prinsterer in herinnering. Busken Huet vond dat Groen niet tegen de politieke moraliteit gezondigd had. Redactielid Vissering bestreed Groen van Prinsterer en was een aanhanger van Thorbecke. Nu had Busken Huet het volgende over Thorbecke, en verderop in het citaat Groen van Prinsterer, te zeggen;

‘De gaven van de heer Thorbecke als minister schat ik zoo hoog als iemand. Hij is het model van een regeringsman. Zijn krachtig gouvernement beschouw ik als eene weldaad voor ons vaderland. Zijn aftreden zou in mijne oogen eene nationale ramp zijn. (...) Dat hij het parlement niet hoogacht, dat hij het nooit anders geëerd heeft als voor zoo ver het dienen kon om hem tot de vervulling van zijne onmiskembare en door mij toegejuichte roeping te brengen, is eene zaak tusschen hem en zijn geweten. (...) De heer Groen, die niet regeren kan, is mijns inziens onze parlementaire figuur bij uitnemendheid. Met het oog op de Tweede Kamer weet hij in het belang der zijnen zich meesterlijk te bedienen van het wapen der onbelemmerde publiciteit, (...) Als redenaar heeft hij in onze Kamer zijns gelijke niet. In dien onbaatzuchtigen en trouwhartigen kampvechter voor eene minderheid ziet een deel van ons volk met regt een ridder en held. Hij begrijpt volkomen de taak van den Volksvertegenwoordiger. (...) Hij schut de geesten wakker en dwingt tot zelfonderzoek. Onze andere volksvertegenwoordigers moeten niet tegen hunne overtuiging zijne gevoelens omhelzen, dat zij verre; maar op het oogenblik-zelf dat zij hem wederstaan, moesten zij aan zijne parlementaire beschaving een voorbeeld nemen. Dit is het wat ik door mijn opstel heb zoeken te doen uitkomen. De zich noemende Geabbonneerde van het Bijblad heeft zijne taak willen aanvangen met het schetsen van een debat waaraan de stem van den heer Groen ontbroken heeft.’²⁷⁷

²⁷⁶ Ibidem, 22-28.

²⁷⁷ Ibidem, 30-32.

Busken Huet schetste daarna de oorzaak van de breuk van Potgieter en hem met hun mede-redacteuren. Hij werd, in zijn eigen woorden, ‘om dat verschil van voelen tot de orde geroepen’.²⁷⁸ Zijn opstel over de Tweede Kamer had ‘een hoogst ongunstige indruk op hen gemaakt’.²⁷⁹ Het werd hem ‘veroorloofd’ om

‘aan te blijven op voorwaarde dat ik én mij verbinden zou om in den loop van 1865 niet weder over politiek te spreken, én in de dagbladen bekend zou maken dat mijn stukje, ook nadat ik mij als den schrijver er van in het openbaar genoemd had, opgenomen en afgedrukt was zonder medeweten der juridische fakulteit in Leyden’.²⁸⁰

Voor Busken Huet en Potgieter waren deze voorwaarden onaanvaardbaar. ‘Wij meenden namelijk dat er in het kader van den *Gids* altijd speling geweest was, en ook altijd speling behoorde te zijn, voor eene verscheidenheid van gezichtspunten als ik daareven gepoogt heb u te schetsen.’²⁸¹ Busken Huet vroeg Bosboom-Toussaint, en natuurlijk daarmee iedereen die de open brief las, retorisch of ‘de oprichter-zelf van een tijdschrift niet de aangewezen persoon om zoo nodig te beslissen over hetgeen de oorspronkelijke roeping van dat tijdschrift al dan niet medebrengt?’²⁸² Potgieter was vanaf de oprichting van *De Gids* bij het blad betrokken. Busken Huet presenteerde hun terugtreden bij *de Gids* dus als een coup. Dapper riep hij nog eenmaal uit waarom *De Gids* bestond;

‘De *Gids* is (...) altijd een agressief, een met de beste bedoelingen wegbereidend tijdschrift geweest; negatief en afbrekend ja, maar afbrekend om licht en lucht te maken, gelijk de mijnwerker doet wanneer hij zich begraven gevoelt onder nederstortend puin. Zijn de aangebleven redacteuren van oordeel dat de oorspronkelijke *Gids*, even als de democratie, uitgediend heeft, zij moeten het weten.’²⁸³

²⁷⁸ Ibidem, 32.

²⁷⁹ Ibidem, 32.

²⁸⁰ Ibidem, 32-33.

²⁸¹ Ibidem, 33.

²⁸² Ibidem, 33.

²⁸³ Ibidem, 33.

Busken Huet uitte voorts nog zijn teleurstelling over de negatieve reacties die hij moest ontvangen. Ook voor Nederland bleef hij beter hopen;

‘Een wedergeboren Nederland blijf ik verkrijgbaar achten. Een van mijn vurigsten wenschen zou vervuld zijn, indien ons volk, na gedurende meer dan een eeuw dien naam verbeurd te hebben, op nieuw een volk werd. Ben ik onbruikbaar, alleen omdat eene afwijkende meening omtrent den oorsprong der koninklijke magt aankleef? Eene ernstige, eene van hare hooge roeping zich eenigzins bewuste journalistiek zou aan onze natie diensten kunnen bewijzen. Doch voor het oogenblik is daar niet aan te denken. Voorlopig, indien ik wel zie, hebben wij ons heil alleen te wachten van de kunst, in den algemeensten zin des woords.’²⁸⁴

Hoe? ‘Als eene bewonderenswaardige uiting van menschelijke scherpzinnigheid, als de vrucht der inspanning van kostelijke talenten, en in een woord als een verheven kunstgewrocht.’²⁸⁵

Men moest deze maatstaf in de eerste plaats leggen aan ‘onze voortreffelijke mannen van allerlei richting’. Want dan zou er;

‘van zelf een eene heugelijke opruiming plaats hebben van verguizing en kleingeestigheid. En wilde die mannen ook van hunne zijde er naar streven om in hunne soort levende kunstwerken te zijn; wilden zij niet jagen naar ‘Als eene bewonderenswaardige uiting van menschelijke scherpzinnigheid, als de vrucht der inspanning van kostelijke talenten, en in een woord als een verheven kunstgewrocht.’ populariteit, maar naar vrijheid, naar oordeel, naar karakter; zich niet inbeelden dat zij iets beteekenen indien anderen dit van hen zeggen, of indien zij met deze of gene waardigheid bekleed zijn, maar alleen wanneer hunne eigen konscientie het getuigt en hunne daden er van spreken – er zou voor Nederland eene blijde toekomst aangebroken zijn.’²⁸⁶

²⁸⁴ Ibidem, 35.

²⁸⁵ Ibidem, 35.

²⁸⁶ Ibidem, 35-36.

Busken Huet had zijn brief, in de vorm van een brochure die hij als dank voor een portret dat Eduard Douwes Dekker hem samen met een door Busken Huet te becommentariëren deeltje van zijn *Ideeën* stuurde, ook aan deze schrijver aangeboden.²⁸⁷ Ook Bosboom-Toussaint kreeg vooraf een exemplaar waarop ze kon reageren. Busken Huet nam een paar kleine wijzigingen in de 34 volgeschreven bladzijden tekst van de brief van haar mee die naar de drukker kon.²⁸⁸

8.2 Reacties op de openbare brief van Busken Huet

De brief van Busken Huet bleef niet onbesproken. Een paar kranten namen de gelegenheid om deze uitgebreid te becommentariëren. Zo vroeg het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* zich het volgende af;

‘hoe kon een vrouw, als Mevr. Bosboom-Toussaint, door ons ook zoo gaarne als uitnemende romanière vereerd, er toe komen te meenen, dat het hère taak en roeping konden zijn, om met het prestige van haar naam te trachten de geknakte letterkundige reputatie te herstellen van een man, die door de ruwheid zijner kritiek allerminst de sympathie der zachte vrouw verdiende?’²⁸⁹

Ze vonden het aardig van haar maar toch ook weinig solidair met ‘de priesters en priesteressen der kunst’ die door Busken Huet werden aangevallen.²⁹⁰ Ten aanzien van de voorlezing die Busken Huet in Rotterdam hield merkte de krant op dat het nogal beledigend was om te veronderstellen dat niet alle aanwezigen met Molière bekend

²⁸⁷ Busken Huet, brieven I, 128.

²⁸⁸ Ibidem, 129.

²⁸⁹ N.N., ‘Niet-officiël gedeelte.’, *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage.*, Den Haag, 18 februari 1865.

²⁹⁰ N.N., ‘Niet-officiël gedeelte.’

waren.²⁹¹ De Parijsche volksklasse was nog even heel wat anders dan het beschaafde publiek in Rotterdam.²⁹²

Wat de *Aurora*-recensie betrof had de krant de lezer nog wel wat te vertellen;

‘Liet de letterkundige reputatie van den heer Huet als novellist (als zoodanig schreef hij onder het pseudoniem van Thrasybulus) zich toch al reeds zonder veel moeite tot nul reduceren, de strekking van hetgeen hij schreef mocht daarboven ook niet in den smaak des publieks vallen. Nadat dan ook zijn *Ida*, opgenomen in de *Aurora* van 1860, onder zijn wezenlijke naam in ‘t licht verscheen, moest de uitgever het ervaren, hoe eene bijdrage van den schrijver van de ‘Brieven over den Bijbel’ het debiet van het Jaarboekje zoodanig verminderde, dat verdere medewerking van den heer Huet daaraan niet wenschelijk scheen en, hem werd beleefdelijk te kennen gegeven, dat men in het vervolg geen bijdrage van hem meer verlangde.’

Van die tijd af zou zijn antipathie tegen *Aurora* bestaan. Het dagblad stelde Busken Huet van de juistheid van bovenstaande informatie uitgaande nu de vraag wie hij dan wel was om als ‘beunhaas in novelle-proza’ het werk van literaire grootheden aan de kaak te stellen.²⁹³ De krant concludeerde. ‘Wij geloven ‘u niet te laag te schatten, wanneer wij u, als novellist, een waren vaderlandschen beunhaas in novelle-proza noemen. „de bloei van wiens nering”, door de démarche van den heer Kruseman [de uitgever van *Aurora*, MR], niet „tijdelijk” maar tijdig werden verstoord.’²⁹⁴

De krant vond verder nog dat Busken Huet onder anderen Groen van Prinsterer en mevrouw en meneer Bosboom ‘vleit en pluimstrijkt’.²⁹⁵ Het dagblad beoordeelde het politieke stuk dat Busken Huet anoniem in *De Gids* liet opnemen niet inhoudelijk maar gebruikt het vertrek van Busken Huet en Potgieter bij *De Gids* wel om aan de hand daarvan aan te tonen dat er weinig tegenspraak mogelijk was bij de liberalen.

²⁹¹ Ibidem.

²⁹² Ibidem.

²⁹³ Ibidem.

²⁹⁴ Ibidem.

²⁹⁵ Ibidem.

In het oog houdende dat dit dagblad bij het verschijnen van *De Gids* in januari de gelegenheid zag om een appeltje met het liberale Kamerlid en Gidsredacteur Van Limburg Brouwer te schillen, is het niet opmerkelijk dat de kritiek op Thorbecke door Busken Huet niet negatief besproken werd. Het krantenartikel besloot met een beeld van de toekomst;

‘Zal er voor Nederland nog eenmaal een dag van blijde wedergeboorte volgen, en wij wanhopen niet, dan zal het zijne herbeleving niet danken aan mannen als Huet, of aan mannen gelijk zijne vorige vrienden; maar dan zullen er in zijne aderen, onder hogere leiding, nieuwe kracht en nieuw leven zijn gewekt door mannen, in wien oud-Neêrlands talent en onafhankelijk, oud-Neêrlands vrijheidszin en godsvrucht, door de edelste humaniteit gekenmerkt, bij vernieuwing openbaar werden.’²⁹⁶

De *Rotterdamsche Courant*²⁹⁷ van zaterdag 18 februari was veel positiever over de brief die Busken Huet schreef. In bewoordingen waarbij de bewondering voor zijn inzichten abusievelijk ook voor hoon aangezien kunnen worden, prees de krant hem als ‘krachtgenie’ die met andere grootheden waarvoor die term opgeld deed maar een nieuwe *Gids* zouden moeten oprichten ‘om de vaan van den vooruitgang’ die met zijn vertrek bij *De Gids* gestreken was weer te ‘ontrollen’.²⁹⁸ De krant concludeerde uit de brief dat Busken Huet hard behandeld werd door zijn mederedacteuren en dat *De Gids* door zijn exclusieve Thorbeckiaanse standpunt aan het verstenen was en het weldra tot de fossielen van het Nederlandse-doctrinaire [liberale, MR] tijdperk zou behoren.²⁹⁹

Over de lezing die Busken Huet in haar stad gehouden had oordeelde de krant strenger. Het ontbrak Busken Huet aan oratorisch talent waardoor zijn toch al twijfelachtige voorleeskeuze niet kon overtuigen. Busken Huet had het kritische

²⁹⁶ Ibidem.

²⁹⁷ Deze krant had geen duidelijke signatuur. Zie: <https://www.ent1815.nl/r/rotterdamse-courant-1738-1867/> (16-01-2022).

²⁹⁸ N.N., ‘Binnenland. Rotterdam 17 Februarij.’, *Rotterdamsche Courant.*, Rotterdam, 18 februari 1865.

²⁹⁹ N.N., ‘Binnenland.’

oordeel van de krant in zijn brief aan Bosboom-Toussaint aangevallen maar ‘kitteloorig’ zoals hij deed wilde de krant niet zijn, want ‘even als de heer Busken Huët drukt ons de sfeer van pseudo-liberalisme, en wij waarderen in hem een voorstander van waarheid en vooruitgang, ook dan wanneer wij aan zijnen smaak en tact onze hulde moeten weigeren.’³⁰⁰ Mocht Busken Huet bij het lezen van de slotwoorden van dit artikel zich enigszins behaaglijk gevoeld kunnen hebben, dan zou de kou van een reactie van een lezer van de krant die bij de lezing aanwezig was hem op de volgende krantenpagina onaangenaam getroffen hebben.³⁰¹ Naast kritiek op vorm en onderwerp en een veronderstelde verkeerde inschatting van het publiek, noemde ‘P. Gr.’ Busken Huet iemand ‘die in hooge mate met zichzelf is ingenomen’ en ‘wiens ijdelheid in menig opzicht aan pedanterie grenst’.³⁰²

De Busken Huet gezinde *Middelburgsche Courant*. was op 21 februari- de commentaren uit andere kranten overziend- kort en duidelijk in zijn oordeel over Busken Huet;

‘Onderscheidene couranten vermaken zich nog voortdurend ten koste van den heer Busken Huet. Zij die dag aan dag zoo menigen middelmatigen tooneelspeler bewonderen, voor den minst gevormden romanschrijvers in lof onuitputtelijk zijn, elken ondichterlijken watersnood- of 13 November-poëet [vijftig jarig jubileum onafhankelijk Koninkrijk der Nederlanden, MR], tot in den wolken verheffen, zij die hunne pennen in de dienst van eenen Barnum [een in die tijd ook in Europa zeer beroemde Amerikaanse Circusman: The greatest Show on Earth, MR] stellen om diens ondernemingen te schragen, noemen des heeren Huets geschriften onzin en hem zelve een vaderlandschen beunhaas in novellen-proza. Mochten zij meenen op die wijze een maatstaf aan de hand te moeten geven, waarnaar de nakomeling het gehalte der Nederlandsche’ periodieke drukpers van het jaar 1865 zal kunnen beoordelen, dan mag dit toch niet zonder eenig protest geschieden.’³⁰³

³⁰⁰ Ibidem.

³⁰¹ P. Gr., ‘Ingezonden Stukken. Een woord aan den Heer C. Busken Huet’, *Rotterdamsche Courant*., Rotterdam, 18 februari 1865.

³⁰² P. Gr., ‘Ingezonden Stukken.

³⁰³ N.N., ‘Gemengde berichten.’, *Middelburgsche courant*., Middelburg, 21 februari 1865.

Voor Busken Huet moeten bovenstaande woorden, als hij ze al gelezen heeft, in ieder geval morele steun geboden hebben.

Begin februari 1865 verscheen er een vers exemplaar van *De Gids*. Potgieter, Busken Huet en Van Limburg-Brouwer maakten geen deel meer uit van de redactie. Potgieter zou in de tien jaar die hij nog te leven had niet meer voor *De Gids* schrijven, Van Limburg-Brouwer leverde vanaf 1866 weer zo nu en dan bijdragen aan *De Gids* en Busken Huet schreef vanaf 1880 tot zijn dood in 1886 nog enkele keren voor het tijdschrift. Daarnaast publiceerde hij in andere bladen zoals in 1885-1886 ook een paar keer voor *De nieuwe Gids*.

Conclusie

Conrad Busken Huet werd in 1826 in De Haag geboren als telg uit een Huguenotengeslacht. Onder zijn voorvaderen waren veel dominees die in de Waalse kerk predikten. Zijn vader daarentegen was hoofdambtenaar op financiën.

In Leiden studeerde Busken Huet theologie en vond hij inspiratie in de lessen van Joannes Henricus Scholten. Die was de grondlegger van de moderne theologie in Nederland waarin een wetenschappelijke benadering van het geloof nagestreefd wordt. Busken Huet sloot zich aan bij de Studenten-Rederijderskamer. Na zijn studie vervolgde hij zijn scholing tot predikant in Zwitserland. Na korte pozen in verschillende kerken, waaronder een in Leiden, waar hij lid werd van een debatingclub waaraan mannen verbonden waren waarmee hij later onder anderen ook als redacteurs van *De Gids* zou werken, werd hij in 1851 in de Waalse Kerk van Haarlem beroepen. Daar ontmoette hij zijn latere vrouw Anne Dorothée van der Tholl waarmee hij in 1859 in het huwelijk trad. Ze kregen een zoon, Gideon Busken Huet. Samen met zijn vrouw schreef hij modern-theologische werken die bij een groter publiek bekend werden en waardoor de naam Conrad Busken Huet ook buiten zijn kerk bekend raakte. In 1862 stopte hij als predikant. Zijn modern-theologische opvattingen hadden hem op afstand gebracht tot het geloof. Deze beslissing maakte hem ambteloos burger. Busken Huet koos dus niet voor de zekerheid van zijn baan met vast inkomen en aanzien.

Nadat Busken Huet zijn ambt als Waals predikant neerlegde scharrelde hij zijn inkomen bij elkaar door als bureauredacteur bij de *Oprechte Haarlemse Courant* te werken en meer in tijdschriften zoals *De Gids* te publiceren. Hij werd daarmee, toen hij geen dominee meer was, in tegenstelling tot de andere redactieleden van *De Gids* broodschrijver. Andere redacteurs waren hoogleraar of bijvoorbeeld Kamerlid. Johannes Potgieter was zakenman. Dat Busken Huet het geld voor het meewerken aan *De Gids* echt nodig had maakte hem meer afhankelijk van het werk. Busken Huet verdiende meer aan zijn gidswerk dan de andere redactieleden.

Busken Huet begon zijn geschiedenis bij *De Gids* toen hij nog dominee was met besprekingen van christelijke werken. Na het loslaten van de kerk richtte hij zich volledig op bespreken van binnenlandse en buitenlandse literatuur. Potgieter, de redacteur die al sinds de oprichting van *De Gids* in 1837 bij het blad betrokken was, had Busken Huet uitgenodigd had om aan *De Gids* mee te werken. Onder de vleugels van Potgieter, die in deze man de kritische geest zag die hij vond die bij *De Gids* moest waaien, wist hij al snel een zeer dominante positie in te nemen.

De stijl die Busken Huet voor het bespreken van het werk van auteurs koos baseerde hij op de literatuurkritieken die schrijver en literatuurcriticus Charles Augustin Saint-Beuve in Frankrijk schreef. In die kritieken werd voor het kennen van het werk van een schrijver ook de persoonlijkheid en zijn levensverhaal belangrijk gevonden. Busken Huet nam deze methode over en paste het toe op schrijvers uit het Nederlandse taalgebied. Hij nam geen blad voor de mond, hekelde kleingeestigheid en het in zijn ogen gebrek aan drang van Nederlandse auteurs om op internationaal niveau te kunnen presteren. De inhoud van zijn literatuurkritieken week niet sterk af van die van andere Nederlandse critici, de toon wel. De kritiek van Busken Huet was leuk om te lezen maar kon de literaire wereld wel tegen zich in het harnas jagen. Heiligt het doel daarmee de middelen of zaten de middelen in het werk van Busken Huet zijn doelen in de weg?

In januari 1865 stemde Potgieter toe dat Busken Huet twee bijdragen van zijn hand in *De Gids* te publiceerte. Deze essays zouden veel stof doen opwaaien. Busken Huet had Potgieter in 1864 al aangegeven dat hij zijn onderwerpskeuze wilde uitbreiden. Naast besprekingen van literatuur wilde hij ook over politiek gaan schrijven. Hij overwoog toen of zijn vorm te badinerend was. Het lijkt er niet op dat hij met deze gedachten over zijn vorm naar bewonderende complimenten van Potgieter viste. Dat Potgieter Busken Huet juist waardeerde om het leven dat hij in het blad bracht blijkt nog eens uit het enthousiasme dat hij toonde voor de twee bijdragen die Busken Huet in januari 1865 aan *De Gids* leverde. Potgieter stemde met de uitbreiding van zijn onderwerpskeuze in. Zo verscheen, naast een eveneens beroering opwekkende

recensie van een jaarboek, 'Een avond aan het hof', de politieke recensie 'De Tweede Kamer en de Staatsbegroting van 1865'. Dit politieke stuk bracht Busken Huet het meest in de problemen en dat kan niet onterecht genoemd worden. Hij had het met goedvinden van Potgieter, maar zonder overleg met de rest van de redactie, anoniem in het januarinumnummer laten opnemen. Busken Huet had het tegen Potgieter grappend onder de naam Adr. Brouwer willen publiceren, Potgieter koos voor het veiliger 'een geabonneerde op het bijblad'. De reden die Busken Huet achteraf voor de anonimiteit gaf was dat het niet gebruikelijk was dat er in één nummer twee stukken van dezelfde hand verscheen. Busken Huet werd in kranten zwaar om zijn politieke stuk bekritiseerd. Niet alleen hij werd er op aangekeken maar ook de redacteur, en liberaal Kamerlid, Van Limburg-Brouwer alsook redacteurs Muller en Zimmerman die alle drie de conclusie trokken dat zij beter niet meer als redactielid aan *De Gids* verbonden konden blijven. Vooral Van Limburg-Brouwer stond in zijn hemd. Juist hij had het tijdens de begrotingsdebatten voor de vrijheid van pers opgenomen. Zonder er een stem in gehad te hebben was een hem in verlegenheid brengend artikel in een blad waar hij als redacteur op werd aangekeken gepubliceerd. Het was terecht dat hij hier ontstemd over was. Daarnaast stond het stuk van Busken Huet haaks op een artikel van de politiek redacteur Buys. Busken Huet las de eerste minister, Thorbecke, de les over volksoevereiniteit. De koning zou in het streven van Thorbecke uiteindelijk geen plaats meer hebben binnen de Nederlandsche staatsvorm. Dat was uitdrukkelijk niet wat Thorbecke wenste en hij heeft daar ook nooit op gezinspeeld. *De Gids* stond als liberaal blad bekend en de overwegend liberale redacteurs werden door de bijdrage van Busken Huet in grote verlegenheid gebracht.

De tweede bijdrage, 'Een avond aan het Hof', was een literatuurkritiek en wel op bijdragen uit een jaarboekje, *Aurora*, waarin Busken Huet eerder zelf ook gepubliceerd had. Een redacteur die de recensie van *Aurora* in een krant bekritiseerde suggereerde dat Busken Huet rancuneus was naar de uitgever van dat jaarboekje omdat die eens werk van hem weigerde. Koningin Sophie, die het jaarboekje in het stuk van Busken Huet fictief met haar hofdames besprak, kende de

recensie van Busken Huet waarschijnlijk persoonlijk niet en zou er mogelijk ook niet meer dan hooguit formele aanstoot aan genomen hebben. Van het paleis kwam echter een boze brief namens de Koningin verzorgd door grootmeester Van Randwijck op de redactie van *De Gids* binnen.

Naast de formele reactie namens de Koningin verscheen er een anoniem pamflet dat in verband gebracht wordt met grootmeester van de Koning, Van der Goes van Dirxland. Hij was opvallend genoeg vooral afwijzend met betrekking tot de politieke bijdrage van Busken Huet. De rustige toon van het pamflet, de tijd die Van der Goes van Dirxland nam om serieus in te gaan op wat Busken Huet schreef, de aanbeveling die hij de schrijver gaf om mensen niet zo tegen zich in het harnas te jagen kunnen bepaald mild genoemd worden. Ook Johannes Kneppelhout nam de pen tegen Busken Huet op en waarschuwde hem zijn kwajongensgedrag af te leren zodat hij tot echte grootheid kon komen. Ook andere critici namen Busken Huet in de weken na het verschijnen van *De Gids* onder vuur. Deze kritieken hadden het karakter van een afrekening. De publicist Johannes van Vloten nam het zonder alle kritiek in te slikken wel voor Busken Huet op.

Naast de drie redacteuren die direct hun werkzaamheden staakten, waren er ook redactieleden bij *De Gids* die naar aanleiding van de commotie en hun ontstemdheid over het solistisch optreden van Busken Huet en Potgieter, voorwaarden stelden om met Busken Huet verder te gaan. Dat zinde Busken Huet niet en hij en Potgieter besloten uit de redactie terug te treden en hun medewerking aan *De Gids* te staken. Potgieter was enthousiast over de bijdragen van Busken Huet vóór publicatie, maar kon ook eigenlijk niet anders dan hem trouw blijven nu zaken niet zo liepen als hij voorzien had. De steun van Bosboom-Toussaint was grootmoediger. Busken Huet was, nadat hij aanvankelijk een stevige openbare polemiek met haar gevoerd had, met haar bevriend geraakt. Zij had een geschiedenis met *De Gids* die terugging tot de eerste jaren na de oprichting. Zij schreef verhalen voor *De Gids* en onderhield oude vriendschappen met Potgieter en het echtpaar Groen van Prinsterer. Zij en haar man kenden koningin Sophie persoonlijk. Busken Huet kon op de steun van Bosboom-

Toussaint rekenen hoewel zij zich tegenover Potgieter haar zorg had uitgesproken over de naar haar mening onverstandige beslissing om 'Een avondje aan het hof' te publiceren. Zij was een vrouw van onbesproken reputatie. Tot haar mocht Busken Huet in een openbare brief het woord richten. Die brief besloot hij te schrijven om zich te verweren tegen commentaar uit de vele krantenkritieken over zowel zijn twee Gidsartikelen, als zijn slecht ontvangen optreden van een voorlezing in Rotterdam.

Het was een slechte maand voor Busken Huet. Het einde van zijn betrokkenheid bij *De Gids* had hij niet voorzien, een sollicitatie bij de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* als chef-de-bureau liep mede daardoor mis en een serie lezingen die hij in Rotterdam wilde geven om zich als potentieel hoogleraar in de kijker te spelen werd na een bijeenkomst gestaakt omdat hij niet leverde wat het publiek verwachtte.

Potgieter was medeverantwoordelijk voor de gidscrisis omdat hij Busken Huet niet in zijn manier van schrijven en optreden probeerde af te remmen maar juist veel ruimte bood. Bosboom-Toussaint, die niet geraadpleegd was, steunde hem openbaar terwijl ze Busken Huet persoonlijk liet weten dat ze de vorm die hij gekozen had afkeurde. Ook Groen van Prinsterer, die de sympathie van Busken Huet ongetwijfeld kon missen, stond, als we de woorden van Bosboom-Toussaint mogen geloven, niet negatief tegenover Busken Huet. Waren het niet Fruin en Vissering die een half jaar eerder het vergrootglas hadden gelegd op zijn optreden tijdens de Tweede Kamerverkiezingen? Fruin had hem min of meer van fraude beschuldigd. Niet naar de letter, maar naar de geest van de wet. In respect dat Busken Huet in zijn politieke essay voor Groen van Prinsterer liet blijken valt geen cynisme of spot op te merken. Fruin trad eind 1864 toe tot de redactie van *De Gids*, hij en Vissering bleven redactieleden nadat Potgieter, Busken Huet, Buys en Van Limburg-Brouwer ervoor bedankten.

In hoeverre was Busken Huet schuldig aan de Gidscrisis van 1865? Daarvoor moet een aantal zaken op een rijtje gezet worden. Ten eerste was het functioneren van de redactie van *De Gids* niet optimaal. Busken Huet en Potgieter trokken het redactiewerk helemaal naar zich toe. Busken Huet had meer in de redactie van *De Gids*

ingebed moeten worden. Het had niet mogen kunnen gebeuren dat Busken Huet Potgieter kort voordat het blad naar de drukker ging nog onder druk kon zetten om een artikel gepubliceerd te krijgen. Potgieter voelde dit misschien niet als onder druk zetten omdat hij enthousiast leek in te stemmen. Over redactieleden waar Busken Huet minder mee had behoefde hij zich, zo leek het, geen zorgen te maken. Ze hadden toegestaan dat hij de positie kreeg die hij op het laatst bekleedde. Daar staat tegenover dat het redacteur zijn van *De Gids* voor geen enkel lid van de redactie buiten Busken zo belangrijk was. Alleen voor hem was het een belangrijke bron van inkomsten. Busken Huet had vrouw en kind thuis zitten, had zijn maatschappelijke positie en aanzien als dominee afgelegd, werd schrijver om den broden in een redactie waarin schrijvers zaten die dat naast hun goedbetaalde betrekkingen van aanzien deden.

Naast dat Busken Het zijn bijdragen alleen aan Potgieter voorlegde was er ook de compromitterende inhoud van zijn stukken die hem schuldig maakte aan de Gidscrisis. De namen van de andere redactieleden van *De Gids* stonden op het titelblad van het januarinummer. Dat maakte dat alle redactieleden voor de inhoud verantwoordelijk konden worden gehouden. De vage aanduiding die Busken Huet in overleg met Potgieter voor ondertekening van zijn politieke stuk koos maakte de zaak schimmig. Twee stukken van dezelfde hand in één nummer was niet de bedoeling en dat daar vragen over zouden kunnen komen hadden zowel Busken Huet als Potgieter kunnen voorzien. Daarnaast bracht hij zowel redacteur Buys, die een gedegen stuk over de begrotingsdebatten schreef, als Van Limburg-Brouwer die deelnam aan de begrotingsdebatten, in grote verlegenheid. Twee ter zake deskundigen tegenover Busken Huet die de schrijver van de grondwet Thorbecke een lesje staatsrecht dacht te kunnen geven.

Dan was er nog het plan van Busken Huet om na 1865 een alternatief blad op te richten en veel lezers van *De Gids* mee te nemen. Dat Potgieter daar niet streng tegen in verweer kwam doet denken dat hij buiten Busken Huet weinig tevreden was met *De Gids* zoals die toen verscheen. Maar hoewel hij er al vanaf de oprichting bij betrokken was had hij niet het alleenrecht op het blad. *De Gids* was in eerste instantie

van de uitgever en in tweede instantie van de redactie. Er kan bij Busken Huet dus zeker van schadelijke intenties met betrekking tot *De Gids* gesproken worden, maar ironisch genoeg wilde hij juist dat 1865 voor hem en *De Gids* onberispelijk waren. Rekening houdend met zijn intenties met betrekking tot *De Gids* lukte dat gelukkig voor het blad niet.

In het oordeel van schrijvers over literatuurgeschiedenissen komen de volgende zaken naar boven die op de crisis bij *De Gids* betrokken kunnen worden. Ten Brink oordeelde over Busken Huet dat hij niet op het juiste moment voorzichtig wist te zwijgen. Tielrooy noemde de bijdragen van Busken Huet in het januarinummer van *De Gids* ook onvoorzichtig maar gebruikte ook de term 'misplaatst'. Het politiek inzicht van Busken Huet viel wat hem betreft niet te onderschatten. Colmjon schreef tijdens de Tweede Wereldoorlog misnoegd over Busken Huets onkiesheid jegens het koningshuis en met betrekking tot het politiek stuk merkte hij op dat zijn gebrek aan mensenkennis bleek uit hoe hij het gemoed van zijn mederedacteuren met de plaatsing van deze bijdrage verkeerd inschatte. Uit de woorden van De Vooys valt af te leiden dat Busken Huet om zijn carrière zeker te stellen de liberale gemeenschap beter niet tegen zich in het harnas had kunnen jagen. Kalff lijkt te oordelen dat het nu eenmaal het lot van Busken Huet was die vaker gebotst had. Te Winkel vond Busken Huet in zekere zin naïef omdat hij zijn, wat hij 'vernufsbommen' noemde, en zijn scherpe stijl, zowel voor anderen als voor hemzelf als gevaarlijk beoordeelde. Ergernis in het land over de 'Aurora' recensie vond hij terecht maar het politieke artikel vond hij erger. Het was anoniem en viel buiten zijn bevoegdheid zodat andere redacteuren er van verdacht werden. Knuveler vond de uitkomst van de Gidscrisis begrijpelijk maar besprak de zaak niet in moralistische termen. Hij begreep het streven van Potgieter om van *De Gids* weer een echt literair tijdschrift te maken. Met het opstappen van Busken Huet en Potgieter werd het volgens Knuveler een liberaal partijblad. Meerkerk gaf aan dat de enige zaak waarmee Busken Huet zich bij *De Gids* niet moest bemoeien politiek was. Daar waren de redacteuren Vissering, Buijs en Van Limburg-Brouwer voor.

Praamstra geeft met betrekking tot de Gids crisis aan dat het onvermijdelijk was dat Busken Huets eigenmachtig optreden hem zou opbreken. Busken Huet vroeg Potgieter wel of andere redactieleden zich er niet aan zouden ergeren. Het onbeperkte vertrouwen dat Busken Huet volgens Praamstra in het oordeel van Potgieter had wordt toch minder gezien door Aerts die stelt dat Busken Huet zich goed staande kon houden naast Potgieter, juist door zijn degelijke academische vorming. Hij voelde wel waardering voor Potgieter maar hij had toch ook een sterk ontwikkeld meerderwaardigheidsgevoel.

Ter verdediging van Busken Huet kan worden opgemerkt dat het een periode in zijn leven was waarin hij zoekende was. Sinds 1862 was hij geen dominee meer en met het verlies van zijn ambt verloor hij ook het daarbij horende maatschappelijk aanzien. Buitenlandredacteur voor een krant was toen een redelijk ondergeschikte positie en hij had zijn karakter, of eergevoel, niet mee in het bewandelen van een snelle maatschappelijke carrière in de richting die hij wenste. In Potgieter vond hij iemand die hem bewonderde. Daar maakte hij zowel gebruik van als dat hij er vriendschap van ondervond. Busken Huet was ook Bosboom-Toussaint na aan het hart gekomen. Na haar eerst in het openbaar geschoffeerd te hebben won hij haar vriendschap.

De maatschappelijke prijs die de redactieleden van *De Gids* vreesden te moest gaan betalen met het ego van Busken Huet in hun midden dreigde echter te groot te worden. Van het plan van Busken Huet om het blad ten gunste van een nieuw blad onder zijn redactie ten gronde te laten gaan is niets gekomen. Bij het voltooien van deze scriptie bestaat het blad nog steeds, zij het onder de vleugels van het weekblad 'De groene Amsterdammer'.

Bronnen

AAN C. BUSKEN HUET, naar aanleiding van zijn opstel : „EEN AVOND AAN HET HOF opgenomen in het dezer dagen verschenen nummer van den Gids. (Den Haag 1865).

‘Amsterdam, Maandag 9 Januarij.’ *Algemeen Handelsblad.*, Amsterdam, 10 januari 1865.

‘Bijvoegsel van den Java-Bode’, *Java-bode: nieuws, handels- en advertentieblad voor Nederlandsch-Indie.*, Batavia, 16 januari 1864.

‘Binnenland.’, *Nieuwe Rotterdamsche courant.*, Rotterdam, 11 januari 1865

‘Binnenland.Residentie-nieuws.’, *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage.*, Den Haag, 10 januari 1865.

‘Binnenland. Residentie-Nieuws.’, *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage.*, Den Haag, 11 januari 1865.

‘Binnenland. Residentie-Nieuws.’, *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage.*, Den Haag, 13 januari 1865.

‘Binnenland. Rotterdam 10 Januarij’, *Rotterdamsche courant.*, Rotterdam, 11 januari 1865.

‘Binnenland. Rotterdam. 12 Januarij.’, *Rotterdamsche courant.*, Rotterdam, 13 januari 1865.

‘Binnenland. Middelburg 13 Januari.’, *Middelburgsche courant.*, Middelburg, 14 januari 1865.

‘Binnenland. Rotterdam 17 Februarij.’, *Rotterdamsche Courant.*, Rotterdam, 18 februari 1865.

‘Binnenlandsche Nieuwstijdingen.’, *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant : staats-, handels-, nieuws- en advertentieblad.*, Zwolle, 16 januari 1865.

Bosboom-Toussaint, A.L.G., *Brieven aan E.J. Potgieter.* (Rotterdam z.j. [1913])

Bosboom-Toussaint, A.L.G., *De terugkeer van Golgotha; een overdrukje, voorafgegaan van een woord aan den heer Busken Huet, Walsch predikant te Haarlem* (Amsterdam 1862) 4-5.

Busken Huet, Conrad, *Aan mevr. Bosboom-Toussaint* (Haarlem 1862)

Busken Huet, Cd, *Aan mevrouw Bosboom-Toussaint* (Haarlem 1865)

Busken Huet, Connrad, Bilderdijk I, *De Nederlandsche Spectator No.2 14 januarij 1860* (Den Haag, 1860)

Busken Huet, Conrad, *Brieven aan E.J. Potgieter, eerste deel 1859-1867* (Haarlem 1925)

Busken Huet, Conrad, 'De Tweede Kamer en de staatsbegroting voor 1865.', *De Gids* 29 (Amsterdam 1865) 42-63.

Busken Huet, Conrad, 'Ingezonden Stukken.', *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage.*, 10 januari 1865.

Busken Huet, Conrad, 'Letterkunde. Een avond aan het Hof. December 1864. Aurora. Jaarboekjen voor 1865, uitgegeven door S.J. van den Bergh. Haarlem, A.C. Kruseman.', *De Gids* 29 (Amsterdam 1865) 117-131.

Busken Huet, Conrad, 'Letterkunde. Kronijk en kritiek.' *De Gids* 28 (Amsterdam 1864) 283-310.

Busken Huet, Conrad, 'Letterkunde. Kronijk en kritiek', *De Gids* 28 (Amsterdam 1864) 454-484.

Busken Huet, Gideon ed., *E.J. Potgieter, De werken. Deel 21. Brieven aan Cd. Busken Huet 1861-1868* (Haarlem, 1901)

Busken Huet-van der Tholl, Anna Dorothee en Gideon Busken Huet (ed.), *Brieven van Cd Busken Huet* (Haarlem 1890)

Buys, J.T., 'De donkere dagen vóór Kersmis', *De Gids* 29 (Amsterdam 1865) 1-23.

Een geabonneerde op het bijblad (Conrad Busken Huet), 'De Tweede Kamer en de staatsbegroting voor 1865.', *De Gids* 29 (Amsterdam 1865) 42-63.

'Een nieuw Humorist', *De Tijd :Noord-Hollandsche Courant.*, Amsterdam, 4 april 1859.

Fruin, Robert, *Antwoord van Dr. R. Fruin op No. VIII en No. IX van de vliegende blaadjes aan de kiezers van Mr. G. Groen van Prinsterer.* (Leiden 1864)

Fruin, Robert, 'Nederlands rechten en plichten ten opzichte van Indië', *De Gids* 29, (Amsterdam 1865) 28-52.

Fruin, Robert, *Politieke moraliteit. Open brief van Dr. R. Fruin aan Mr. Groen van Prinsterer.* (leiden 1864)

[Goes van Dirxland, L.N van der], *Beschouwingen over een Gidsartikel van CD. Busken Huet* (Den Haag 1865)

'Gemengde berichten.', *Middelburgsche courant.*, Middelburg, 21 februari 1865.

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal, 1864-1865.

'Nederlanden. Breda, den 14den Januarij.', *Bredasche courant.*, Breda, 15 januari 1865.

'Niet-Offici el Gedeelte', *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage.*, Den Haag, 6 januari 1865.

'Niet-offici el gedeelte.', *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, Den Haag, 18 februari 1865.

P. Gr., 'Ingezonden Stukken. Een woord aan den Heer C. Busken Huet', *Rotterdamsche Courant.*, Rotterdam, 18 februari 1865.

'Onze Leestafel.', *Middelburgsche courant.*, Middelburg, 25 december 1864.

'Residentie-Kronijk. I.', *Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad : algemeen advertentie-blad.*, Utrecht, 16 januari 1865.

'Tijdschriften', *Nederlandsche Staatscourant.*, Den Haag, 4 januari 1865.

'Utrecht, Zaterdag, 7 Januarij.', *Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad : algemeen advertentie-blad.*, Utrecht, 7 januari 1865.

'Utrecht, Donderdag, 12 Januarij.', *Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad : algemeen advertentie-blad.*, Utrecht, 12 januari 1865.

Verwey, Albert, uitg., Conrad Busken Huet, *CD Busken Huet Brieven aan E.J. Potgieter eerste deel 1859-1867* (Haarlem 1925)

Vissering, S., 'Een dubbelzinnige triomf', *De Gids* 28 (Amsterdam 1864) 246-265.

Vloten, Johannes van, 'Ingezonden stukken. Ne touchez pas   la Reine.' *Middelburgsche courant.*, Middelburg, 21 januari 1865.

Literatuur

Abeling, Joris, *Teloorgang en wederopstanding van de Nederlandse monarchie (1848-1898)* (Amsterdam 1996)

Aerts, Remieg, *De Letterheren, Liberale cultuur in de negentiende eeuw; het tijdschrift De Gids* (Amsterdam 1997)

Aerts, Remieg, *Thorbecke wil het biografie van een staatsman*, Amsterdam, 2018)

Buitenwerf-Van Der Molen, Mirjam, *God van vooruitgang : de popularisering van het modern-theologische gedachtegoed in Nederland (1857-1880)*, (Hilversum 2007)

Brink, Jan ten, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw. Deel 2* (Amsterdam 1888)

Buitenwerf-Van Der Molen, Mirjam, *God van vooruitgang : de popularisering van het modern-theologische gedachtegoed in Nederland (1857-1880)* (Hilversum 2007) 23-25.

Colenbrander, H.T., 'Uit het Gidsarchief', *De Gids* 95 (Amsterdam 1931) 225-258.

Colmjon, Gerben, *Conrad Busken Huet Een groot Nederlander* (Den Haag 1944)

Colmjon, Gerben, R.C. Bakhuizen van den Brink een markante persoonlijkheid (Rijswijk 1951)

Honings, Rick en Zonneveld, Peter van, *De gefnuikte Arend. Het leven van Willem Bilderdijk*, (2e druk; Amsterdam 2016)

Hooykaas, G.J., 'Het individu op de troon Thorbecke en de monarchie', *De Negentiende Eeuw* 23 1: 'Orangisme in de negentiende eeuw' (Leiden 1999) 46-55.

Hooykaas, G.J., en F.J.P. Santegoets, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke 1830-1872 Deel V: 1845-1853* (Den Haag 1996)

Kalff, G, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde VII* (Groningen, 1912)

Knuvelde, Gerard, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde derde deel*, derde druk, ('s Hertogenbosch 1964)

Maas, Nop, *De Gids in De Nederlandsche Spectator, VOORTGANG, jaarboek voor de Neerlandistiek V*, 103-124 (Amsterdam, 1984).

Meerkerk, J.B., *Conrad Busken Huet* (Haarlem, 1911)

Meulen, Dik van der, *Koning Willem III : 1817-1890* (Amsterdam 2013)

Tielrooy, Johannes, [*Huet, Conrad Busken*] in: Molhuysen, P.C. en Blok P.J. (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek.*, Deel 6,.(Leiden 1924) 823-827.

Praamstra, Olf, *Busken Huet Een biografie* (Amsterdam 2007)

Slijper, Bart, *In dit gevreesd gemis : Het leven van Willem Kloos* (Amsterdam 2012)

Smit, Jacob, *Leven en werken van E.J. Potgieter 1808-1875* (2^e druk; Leiden 1983)

Vooy, C.G.N. de, *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden. Deel 7* ('s-Hertogenbosch 1948)

Woelderink, Bernard, *Geschiedenis van de Thesaurie; Twee eeuwen Thesaurie en thesauriers van het Huis van Oranje-Nassau, 1775-1975* (Amsterdam 2010)

Winkel, te, J, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde. Deel 7: Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de eerste eeuw der Europeesche Staatsomwentelingen II*, (Haarlem, 1927)